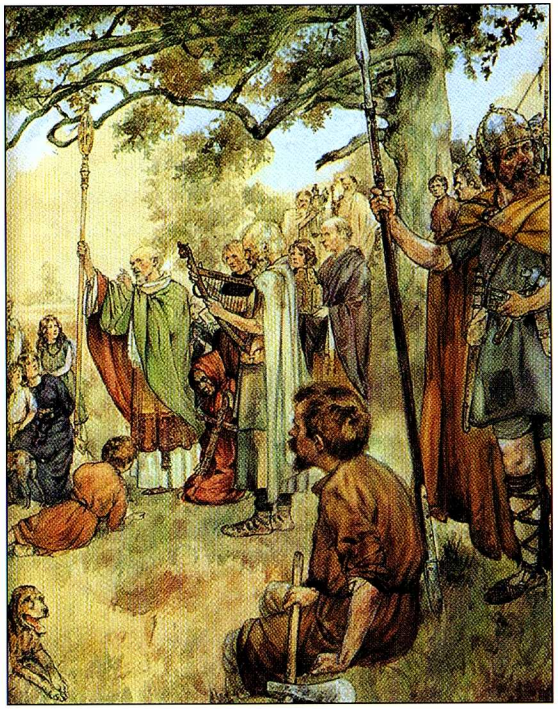
1. Werinon
Liudger en de Berg Ter Horst

De kleine leefgemeenschap die in de vroege Middeleeuwen rond het Overmeer temidden van uitgestrekte moerassen probeerde te overleven, maakte rond 792 een bijzondere gebeurtenis mee. Op de zandheuvel uit de laatste ijstijd, niet ver daar vandaan, werd een houten kapel gebouwd door Liudger, een adellijke missionaris die deze regio tot zijn erfgoed kon rekenen. Hij was een opvolger van Willibrord die vóór hem als eerste het Christendom hier te lande bracht.
De plaats stond toen bekend onder de naam Werinon. Met de stichting van deze kerk markeerde Liudger het begin van een gestructureerde samenleving van Nederhorst den Berg.

'De Berg Ter Horst'

De voor Nederhorst den Berg zo kenmerkende 'berg' is een uitloper van de Gooise stuwwallen, ontstaan in de laatste ijstijd. Lang is het ontstaan van de ongeveer 5 m hoge berg een bron van fantasieën geweest. Een bekende legende schrijft het ontstaan toe aan nonnen uit het klooster in Huizen die om vergeving van zonden te krijgen Goois zand in hun schorten naar deze plaats droegen, zodat een vluchtheuvel ontstond. Het is niet onmogelijk dat de berg ook in vroegere tijden reeds geschikt werd geacht voor verering en bewoning en dat de houten kapel op de fundamenten van een reeds bestaand voorchristelijk heiligdom gebouwd werd.

De prediker Liudger. (Schoolplaat van J.H. Isings)

Liudger, bisschop van Munster

Liudger werd geboren in 742 in Zwesen bij Zuilen. Hij had zijn uitgestrekte landgoed, dat van Zuilen tot Muiden reikte en voornamelijk bestond uit moerassige wildernissen, geërfd van zijn grootmoeder. Haar naam,

Elburga, staat nog te lezen in het randschrift op het kozijn van het noordportaal van de Willibrordkerk op de heuvel. Liudger heeft dit familiebezit in 799 overgedragen aan de abdij van Werden, gelegen bij Essen (Duitsland). Al vóór 792 -toen hij bisschop van Munster werd- stichtte hij er een kerk. Omstreeks de tijd dat de ontginningen in deze regio een aanvang namen, is de verantwoording voor de organisatie daarvan rond 1050 in handen gelegd van de bisschop van Utrecht. Deze had van de keizer grafelijke bevoegdheden ontvangen en was de meest gezaghebbende persoon van het rijksgezag hier te lande. Bij de overdracht van de landerijen bleken toen onder meer de berg Ter Horst en de visserij in het Overmeer in het bezit te zijn van de families van Amstel en Van Wulven.

Het randschrift op het kozijn van het noordportaal. Linksboven de naam Elburga. (foto E. van Damme)

De bestuurlijke ontwikkelingen in de samenleving

Dankzij de leidinggevende activiteiten van beide families is uit kleine buurtschappen het dorp Nederhorst den Berg gegroeid. Wanneer de kapel op de berg verloren is

Willibrordkerk. (foto Th. v.d. Zee)

Kasteel Nederhorst, anno 2009. (foto E. van Damme)

gegaan, is ons niet overgeleverd, maar omstreeks 1180 is op die plaats een tufstenen kerk gebouwd, waarin zich het kozijn met de inscriptie 'Elburga' bevindt. Deze kerk is gebouwd door een vooraanstaand bemiddeld persoon die daartoe de rechten bezat. Die rechten (de kerkelijke patronaatsrechten) waren toen in handen van de familie Van Amstel en wij kunnen aannemen dat het toen levende familielid, Egbert van Amstel (ca. 1105-ná 1172), de bouwheer was. In deze kerk kon de dorpsgemeenschap tot op de dag van vandaag haar religieuze behoeften beleven en werd de sociale eenheid versterkt.

De Van Wulvens bezaten de wereldlijke rechten (rechtspraak) en gaven daar ook inhoud aan. Om hun bezittingen te beschermen tegen de omliggende machthebbers uit Holland en Gelre en om hun status te benadrukken bouwden zij omstreeks 1265 de burcht Ter Horst. Zij noemden zich vanaf toen Van der Horst. Zeven generaties ridders Van der Horst beheerden van ca. 1265 tot 1560 hun ambachtsheerlijke bestuurlijke rechten. In de ridderschap van Utrecht hadden zij een stem die samen met de kanunniken van de Utrechtse kapittelkerken en vertegenwoordigers van de steden Utrecht, Amersfoort en Rhenen, de bisschop ondersteunden in zijn bestuurlijke taken in het Sticht. Als dienstmannen (ministerialen) van de bisschop beheerden zij namens hem

zijn eigendommen en hadden de verantwoording voor de gang van zaken in hun regio. Via de lagere rechtspraak konden zij de orde in de samenleving bevorderen.

De Van Amstels en de Van Wulvens moeten de rechten geërfd hebben van hun voorouders en er zijn dan ook aanwijzingen dat er een familierelatie bestond tussen de familie Van Amstel en Elburga en tussen Van Amstel en Van Wulven.

Literatuur

Amstel, Th. A.A.M. van, De Heren van Amstel 1105-1378. Hilversum, 2005.
Blok, D.P, De historische en geografische situatie van Liudgers geboortestreek Niftarlake. In: K. Sierksma (red.), Liudger 742-809. Muiderberg, 1984.
Damme, E.N.G. van, De familie van Aemstel en de strategische 'Berg Ter Horst. TVE 25, 2007.
Damme, E.N.G. van, De Willibrordkerk in Nederhorst den Berg. Nieuw licht op de vroegste geschiedenis. TVE 26, 2008.
Leupen, P., Werinon, Willibrord en Liudger. Werinon 22, 1996.

Website

www.historischekring.nl

Bekijken

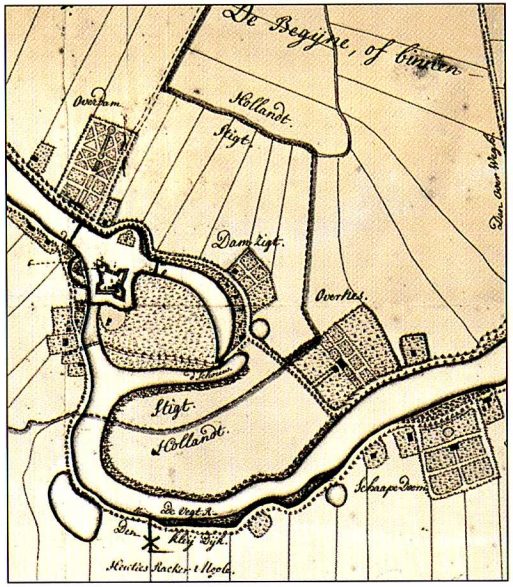
Willibrordkerk, Kerkstraat, Nederhorst den Berg.
Kasteel Nederhorst, Slotlaan, Nederhorst den Berg. Interieur niet toegankelijk.

2. Landschap
Door mensenhanden gevormd

Vanaf de vroege Middeleeuwen is het landschap rond Nederhorst den Berg door mensenhand stap voor stap gemaakt tot wat het nu is geworden. De uitgestrekte ontoegankelijke moerassen zijn ontgonnen en de daarbij gewonnen turf heeft in een nog steenkool- en gasloos tijdperk belangrijke vooruitgang gebracht.
De weilanden die zich na de ontginning ontwikkelden hebben een bloeiende veeteelt mogelijk gemaakt. De vervening liet samen met de latere zandwinningen uitgestrekte en diepe waterplassen achter die deels geschikt gemaakt werden voor recreatie.
Op sommige plaatsen laat het oorspronkelijke gevarieerde landschap zich nog herkennen, een bijzonderheid voor dit deel van het Groene Hart.
Dit natuurlandschap staat onder bescherming van Natuurmonumenten.

Het oorspronkelijke landschap

Het gebied rond het Overmeer bood de middeleeuwse mens een veelheid aan voedsel als vis en gevogelte. De eerste bewoning zal zich dáár hebben ontwikkeld.
De economische vooruitgang begon omstreeks 1080 met de veenontginning die snel in betekenis toenam.
Er was veel werkkracht nodig, waarvoor de plaatselijke bevolking werd ingeschakeld. Het was allereerst nodig de zeer variabele waterstand te beheersen. De ruwe Zuiderzee stuwde soms het water van de Vecht tot in Utrecht op en samen met de watermassa die vanuit de Rijn werd aangevoerd, leidde dit herhaaldelijk tot grote overstromingen.
De waterbeheersing in de regio begon in 1122 met de aanleg van een dam in de Kromme Rijn bij Wijk bij Duurstede, waardoor veel Rijnwater via de Lek ging lopen. Vervolgens werd omstreeks 1130 in de Vecht bij Breukelen de Otterspoordam aangelegd. Deze dam heeft onvoldoende soelaas geboden.
Na een verschrikkelijke stormvloed in 1421 (Elisabethvloed), waarbij de

Detail uit een kaart van J.P. Prevost, 1726. Onder andere naast de buitenplaatsen Damzicht en SchaapeDoorn zijn de ronde wielen, afkomstig van vroegere overstromingen van de Vecht, getekend.

De wipwatermolen in Kockengen (naar J. den Besten, 1991).

Diemerdijk bij Diemen doorbrak, werd door de Utrechtse gezagsdragers besloten tot de bouw van de Hinderdam even ten noorden van Nederhorst den Berg op de grens met Holland. Deze dam kwam in 1437 tot stand. Overstromingen werden nu beperkt, maar bereikten toch nog Nigtevecht, enkele wielen herinneren daar nog aan. Dankzij het vele zoete IJsselwater dat de Zuiderzee bereikte, heeft het zilte overstromingswater vanuit de zee weinig sporen in de vegetatie nagelaten.

Ontginning

De veenbodem langs de rivier werd door de geregelde overstromingen bedekt met een laag rivierklei, waarop na ontwatering landbouw kon plaatsvinden. De door de ontwatering inklinkende veenbodem maakte het op den duur echter onmogelijk de waterstand op een voor landbouw geschikt niveau te handhaven. Rogge en gerst wilden er niet meer groeien. Hennep kon op sommige natte plekken nog geteeld worden. Uitgestrekte stukken land werden bedekt door grienden, waarmee de hoepelbuigerij zich ging ontwikkelen. Daarnaast ging men uitgebreid over op veeteelt. De uitgestrekte weidevelden langs het IJsselmeer ten noorden van Nederhorst den Berg getuigen hiervan: Noordpolder, Bloemendalerpolder, Nieuwe Keverdijksepolder en

Turfwinning. De natte vervening. 'Gezicht op Amstelveen'. (C. J. Visscher, ca. 1610. RANH).

delen van de Aetsveldschepolder. De noodzakelijke ontwatering vond plaats met behulp van windwatermolens, waarvan er rond Nederhorst den Berg een groot aantal heeft gefunctioneerd. Vanaf ongeveer 1400 waren het relatief kleine wipwatermolens, waarvan tot heden nog het onderstel van de Prutmolen in de Meeruiterdijksepolder bewaard is gebleven. Deze molen staat al op een kaart van 1575 ingetekend.
Rond het Horstermeer stonden wel negen van dergelijke molens die het water uit de omliggende landerijen van Kortenhoef en Ankeveen op de boezem (het Horstermeer) uitsloegen. Ook de Hornpolder en Kuijerpolder zijn droog gehouden met wipwatermolens. Later kwamen de zwaardere poldermolens, zoals de nog bestaande Stichts-Ankeveense molen aan het Ankeveensepad, een achtkante binnenkruier oorspronkelijk uit 1636. Ook voor het droog houden van de Spiegelpolder en Blijkpolder werden dergelijke molens ingezet.

Veehouderij

Op de weilanden werd de veehouderij bedreven en men bouwde er zijn boerderijen. De boeren maakten en cultiveerden derhalve eeuwenlang het landschap. De oudste boerderijen vinden wij nog in de Kuijerpolder, waar lang vóór 1596 de hoeve "Dorpzicht" (Eilandseweg 11) werd gesticht door één van de eerste grootgrondbezitters in Nederhorst den Berg: Jan Cornelisz. Buys. Het huis werd uitgebreid tot hallenhuis met een L-vormige plattegrond (krukhuis), zoals wij het nu nog kennen. Het oudste deel met kelder en opkamer heeft een middeleeuws karakter. Een tweede

hoeve in de oude Kuijerpolder, "Runderlust" (Eilandseweg 16a), daterend uit ca. 1640, behoorde aan de toenmalige schout Joost Lambertsen Halveboer die ook een zeer groot deel van de Kuijerpolder in zijn bezit had. Verder is een van oorsprong oude hoeve te zien langs de Hinderdam: de "Lindenhoeve", gebouwd ca. 1655, op een perceel dat toen in bezit was van de Oude Kerk te Amsterdam. De veehouderij heeft bloeiende en slechte jaren gekend. In het begin van de 17e eeuw nam, in verband met de bevolkingsaanwas de vraag naar zuivel enorm toe en men kon gaan investeren in de verbetering van land en boerenhuis. Vooral in de 18e eeuw werd de veehouderij belaagd door de veepest en het stilaan verdwijnen van land ten gevolge van de vervening.

Turfwinning

Waar de bodem uit pure veengrond bestond, ging men over tot het winnen van turf. In de omgeving van Nederhorst den Berg vond turfwinning plaats vanaf ca. 1080 tot ca. 1900. Op den duur ging veel kostbare weidegrond verloren. Langzamerhand ontstond een landschap van trekgaten en legakkertjes die op sommige plekken in het huidige plassengebied nog herkenbaar zijn. Veel later (1936) heeft de zandwinning voor projecten als wegenbouw, woningbouw en stadsuitbreiding op verschillende plaatsen tot 40 m diepe plassen nagelaten.

Een bijzonder aspect rond de plassen in de omgeving van Nederhorst den Berg is de natuurontwikkeling. Door beschermende maatregelen (Natuurmonumenten) kunnen de hier van oorsprong thuishorende natuurlijke processen voortgang hebben. De natte moerasbossen (elzen-berkenbroekbos) hebben hoge natuurwaarde met een grote verscheidenheid aan planten en dieren. Sommige zeldzame exemplaren zijn van elkaar afhankelijk en verdienen bescherming. Genoemd kan worden het krabbescheer, een drijvende waterplant die door de waterkwaliteit sterk bedreigd wordt. Op de drijvende bladeren broedt de zwarte stern en de groene glazenmaker, een grote libel, zet haar eieren bij voorkeur op de bladeren van deze plant af. Door de afname van het krabbescheer zijn beide soorten dan ook zeldzaam geworden.

Literatuur

Baar, Jan e.a., 40 Jaar zandwinning in Nederhorst den Berg. Werinon 3, 1991.
Damme, Els N.G. van e.a., Het Jaar van de Boerderij, Nederhorst den Berg. Werinon 51, 2003.
Damme, Els N.G. van, Het landschap rond Nederhorst den Berg vóór het begin van onze jaartelling. Werinon 62, 2006.

Website

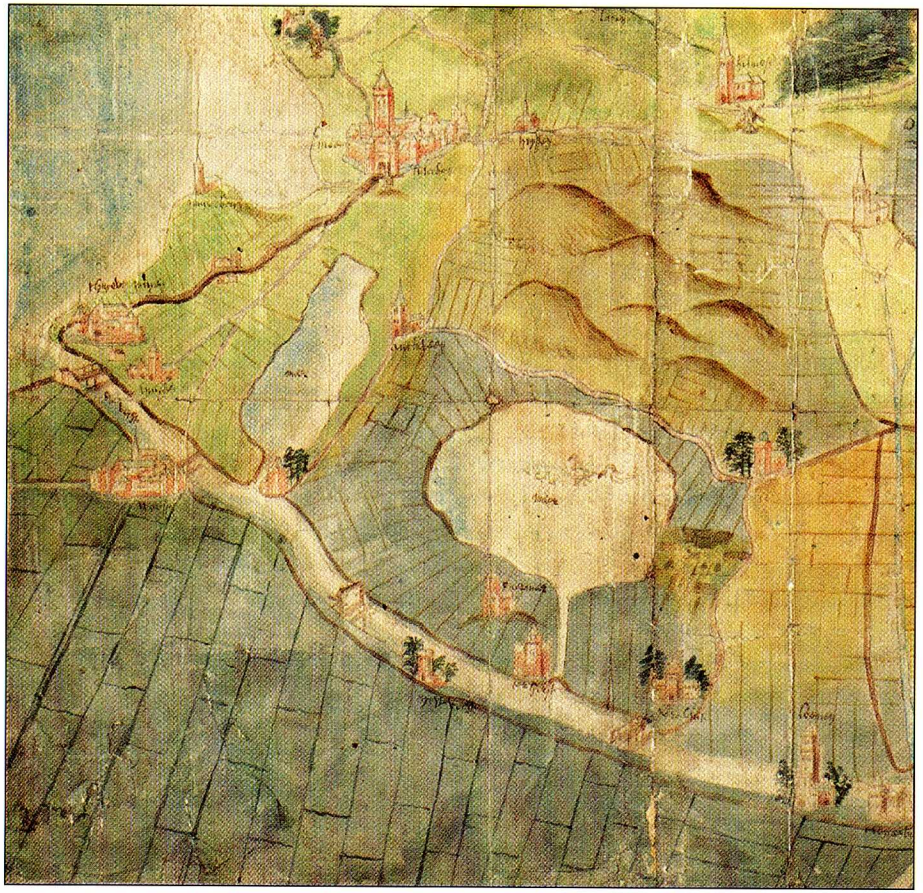
www.vecht.nl/object.php3?t=1.5 Historische Vechtkalender. Jaartallen van 2000 vóór tot 2000 na Chr. www.molendatabase.nl

Bekijken

Museum De Ronde Venen, Herenweg 240, Vinkeveen.

3. De Horstermeer
Strijd om water en land

Het Horstermeer heette vroeger 'Overmeer'. Het is een plek waar van nature water omhoog kwelt. Vanaf de eerste pogingen tot drooglegging wordt er continu strijd tegen het water gevoerd. De opbrengsten kwamen vroeger uit de visvangst en vogeljacht. Na de inpoldering werden landbouw, tuinbouw en veeteelt van belang. Huidige wensen hebben betrekking op waterberging en natuurherstel. De Horstermeer lijkt een gebied dat altijd in ontwikkeling zal blijven.

Het Overmeer (en Uitermeer/Naardermeer). Uitsnede van de Kaart van Het Gooi en aangrenzende gebieden, met de Vecht en de Eem, Goert die Greef, 1524 of Jan de Pape, 1526. Ook wel de 'Ronde Kaart van Gooiland' genaamd. (Nationaal Archief Den Haag, Binnenlandse Kaarten Hingman, 4. VTH inv. nr. 2580)

Ontstaan en naam

De Horstermeer is een interessant overgangsgebied tussen de hoger gelegen Gooise stuwwallen en de veengebieden richting de rivier de Vecht. De bodem varieert dan ook tussen zand-, veen- en kleigronden. Een grote hoeveelheid kwelwater komt hier naar boven en wordt ook wel 'kweloog' genoemd. Het vroegere meer was een prachtig natuurgebied vol ganzen, zwanen, aalscholvers, eenden en andere watervogels. Oorspronkelijk heette het slechts circa 1 meter diepe meer het 'Overmeer', dat samen met het 'Uitermeer' (nu Naardermeer) al in de eerste helft van de 10e eeuw in de goederenlijst van de Utrechtse kerk voorkwam. De naam Overmeer heeft te maken met haar stroomopwaarts gelegen ligging in tegenstelling tot het stroomafwaarts gelegen Uitermeer (Naardermeer). In de loop van de middeleeuwen kreeg het meer de naam Horstermeer naar de bezitter 'Alfers meer van der Horst'. De economische betekenis van het in open verbinding met de Vecht staande meer moet qua visvangst en vogeljacht aanzienlijk zijn geweest. Van oudsher werden hier afspraken over gemaakt, de kasteelheer van Nederhorst hield toezicht en had ook zelf de zwanendrift; een jachtwet tot het houden van zwanen.

Ontginning

De natuurwaarden en opbrengsten ten spijt ontstond al vroeg de wens om het meer, evenals veel andere gebieden in Nederland, in te polderen. In 1612 begon men met het graven van een ringsloot en de aanleg van een ringdijk. Na de bedijking werd in 1629 de Horstermeerpolder met behulp van zes molens drooggemalen. Deze poging werd zowel door de (te) grote hoeveelheden opkwellend water, als door de oorlog met Spanje in 1636 door de Staten van Holland gestaakt. Pas na de intrede van de stoommachine gingen er in 1881 stemmen op om het meer met behulp van stoomkracht nogmaals droog te malen. Het jaar erop, in 1882, kwam dit er inderdaad van, toen de 'Maatschappij tot exploitatie van de Horstermeerpolder en aangrenzende bezittingen' begon met de drooglegging van de polder.
Ook deze inpoldering verliep moeizaam. Niet alleen de kolenprijs bleek amper betaalbaar, ook de arbeid van de eerste polderwerkers was zeer zwaar. Vrijwel alle sloten werden met de hand gegraven. In 1896 kwam de polder in beheer bij het waterschap 'De Horstermeerpolder'. Ook werd een weg aangelegd en verrezen de eerste stolpboerderijen. Maar hoewel de grondprijs laag was, waren de polderlasten hoog en het bebouwen van de nieuwe grond bleek niet overal een succes.

Tuinderijen

Al gauw bleek dat de Horstermeer een gebied was voor harde werkers, voor doorzetters. Het nieuwe land trok pioniers aan uit onder meer Friesland. De eerste bewoners toonden dadendrang en vernieuwingsgeest. In 1902 vestigden volgelingen van de arts en schrijver Frederik van Eeden een tuinbouwdependance van de kolonie Walden in Bussum. De officiële naam van de dependance luidde: 'Gemeenschappelijk

Grondbezit De Nieuw Harmonie'. Walden en de Nieuw Harmonie waren een experiment in idealistisch produceren en samenleven. De gemeenschap van de Nieuw Harmonie stond onder leiding van landarbeider Nanne Sjoerds de Boer.
In 1903 konden de eerste tuinbouwproducten worden geoogst voor de handel. In eerste instantie vooral sluitkool en bloemkool, al gauw gevolgd door bonen en doperwten (grove tuinbouw).
Ondanks een goede start ging het na enkele jaren toch mis door afgunst, irritaties en gebrek aan gemeenschapszin. Nanne de Boer ging, evenals andere voormalige kolonisten, zelfstandig door en bouwde in de loop der jaren een succesvol bedrijf op. Meerdere tuinders, afkomstig van elders, brachten hun eigen teelten en teeltwijzen mee. De tuinbouw bloeide in de Horstermeer en de polder werd daardoor 'de Groententuin van het Gooi' genoemd. Om de afzetmogelijkheden te verbeteren besloot een groep tuinders een vereniging op te richten om tot een geregelde verkoop te komen. Na een vergadering in 1910 van zo'n 20 tuinders werd de 'Coöperatieve Veilingvereniging Hilversum en Omstreken' opgericht. De tuinderijen in de Horstermeer kregen een belangrijke impuls door de inzet van de uit Noordwest Friesland afkomstige D.O. de Vries.

Inundaties

Vanaf de allereerste inpolderingsactiviteiten bleek het erg lastig om het opkwellende water uit de polder te houden. Aan het begin van de Tweede Wereldoorlog kwam de Horstermeerpolder met opzet onder water te staan als onderdeel van de Nieuwe

Inundatie mei 1945.

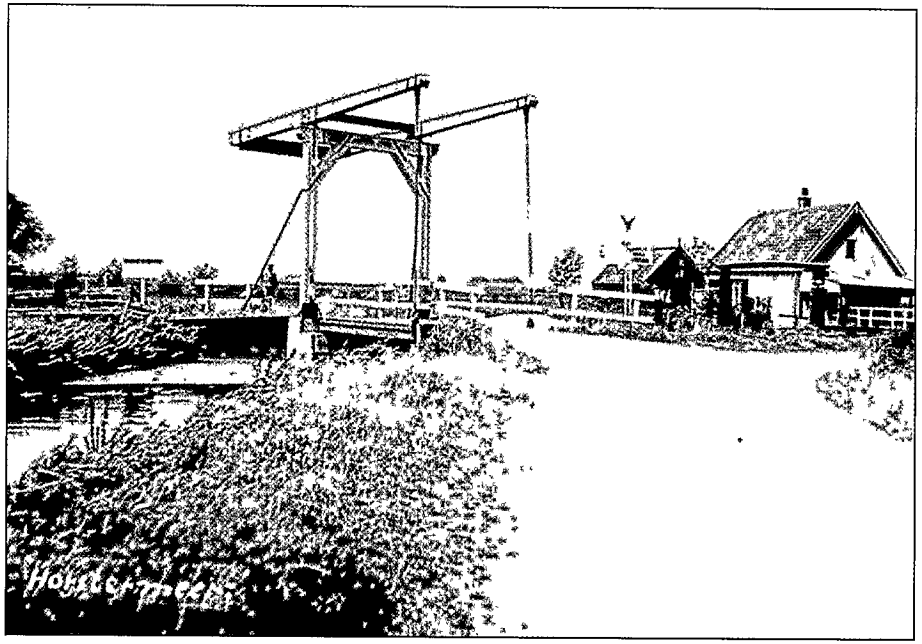
Hollandse Waterlinie. In september 1939 werden al voorbereidingen getroffen met het oog op evacuatie van de bewoners. Op zondag 12 mei 1940 werd na een bijeenkomst met het opperbevel de polder onder water gezet. De bemaling werd gestopt en om de inundatie te bespoedigen werd via de Meeruiterdijkschepolder extra water ingelaten. Gedurende de inundatie stond het water in de Horstermeerpolder 30 cm op de Machineweg en 50 cm op de laagste gedeelten van de Nieuweweg, thans Middenweg. Op 10 juni 1940 werd het oude polderpeil weer bereikt en keerde de bevolking geleidelijk weer terug. Aan het eind van de oorlog, op 15 april 1945, werd de polder door de Duitsers met opzet wéér onder water gezet. De gevolgen waren dit keer ernstiger en pas op 29 juni van dat jaar had men met behulp van acht gemalen het normale polderpeil bereikt. In juni 1987 was de laatste watersnoodramp in de Horstermeerpolder toen, door hevige regenval een deel van de polder onder water kwam te staan.

Het NERA-gebouw (1949), in de Horstermeer aan de Radioweg.
Architect F. E. Röntgen (1904-1980).

NERA

In 1948 bestond de Radioverkeersdienst 25 jaar. Het werd toen duidelijk dat het ontvangstation NORA (Noordwijk Radio) niet langer kon blijven bestaan. Voor de ontvangst van zwakke radiosignalen over grote afstand waren ruitantennes ontwikkeld, waarvoor een sterk waterhoudende bodem nodig was. Aangezien de Noordwijkse zandbodem ongeschikt bleek viel uiteindelijk de keus op de Horstermeerpolder. De Domeinen stelden ten zuiden van de Middenweg een stuk van de brakke gronden ter beschikking en na goedkeuring in 1948 van het ontwerp van architect Röntgen werd in juli van dat jaar gestart met de bouw van NERA: NEderhorst den Berg RAdio. De vestiging van de NERA werd als een redding ervaren omdat NERA een deel van de hoge polderlasten droeg. Vanaf 1950 begon het radioverkeer in Nederland explosief te

De Wipbrug op de driesprong Middenweg, Stichts End, Herenweg, afgebroken 1946.

groeien. Niet alleen telefoongesprekken, maar ook bijvoorbeeld telegrammen en beurs- en persberichten kwamen vanaf dat moment via radioverbindingen terecht bij NERA. In de loop van de jaren vonden hier ook diverse ontwikkelingen plaats, waaronder de installatie in 1951 van een station voor Ionosfeeronderzoek en Radio Astronomie (IRA) en in 1972 de ingebruikname van een experimenteel grondstation voor het onderhoud van radioverbindingen met communicatiesatellieten. In 1978 werd NERA uitgebreid met de afdelingen Opsporing clandestiene zenders, Storingen, Peilgroepen en Controle- en Klachtenbureau. Het jaar erop vond de overdracht plaats van NERA aan de Radiocontroledienst met als taak internationale etherbewaking.
In het jaar 2000 vierde NERA haar vijftig jarig bestaan, maar 5 jaar later al werd het gebouw verlaten. Sindsdien wordt voor het fraaie, monumentale gebouw een nieuwe bestemming gezocht.

Waterberging en natuurherstel

Enkele jaren geleden gingen er stemmen op om een deel van de Horstermeerpolder weer onder water te zetten. Het doel is om bepaalde delen die in eigendom zijn van Natuurmonumenten, een waterbergingsfunctie toe te kennen met diverse mogelijkheden voor natuurontwikkeling.

Literatuur

Abrahamse, C.M., Landbouw in de Horstermeer. In: Tussen Vecht en Eem, jrg. 11, nr. 2, 1993.
Baar, G., Van NERA tot mobieltje. In: Werinon, jrg. 17, nr. 65, 2007.
Beer, A. de, NERA, het radio-ontvangstation. In: Tussen Vecht en Eem, jrg. 11, nr. 2, 1993.
Buitelaar, A.L.P., De Stichtse ministerialiteit en de ontginningen in de Utrechtse Vechtstreek. Hilversum Verloren, 1993.
De Ley, J., Utopia 'Nieuwe Harmonie' in de Horstermeer. In: Tussen Vecht en Eem, jrg. 11, nr. 2, 1993.
Frieswijk, J., Friese kolonisten in de Horstermeerpolder. In: Tussen Vecht en Eem, jrg. 21, nr. 1-2, 2003.
Frieswijk, J., 'Hij wilde wel uit de armoed, maar niet alleen'. D.O. de Vries (1872-1937), het socialisme, de landarbeiders en de Horstermeer. In: It beaken: meidielingen fan de Fryske Akademy, 1981.
Rinsma, E.J. en J. Snel, De Horstermeer 100 jaar droog, 1882-1982. In: Nederlandse Historiën, jrg.1 16, nr.4/5, 1982.

Websites

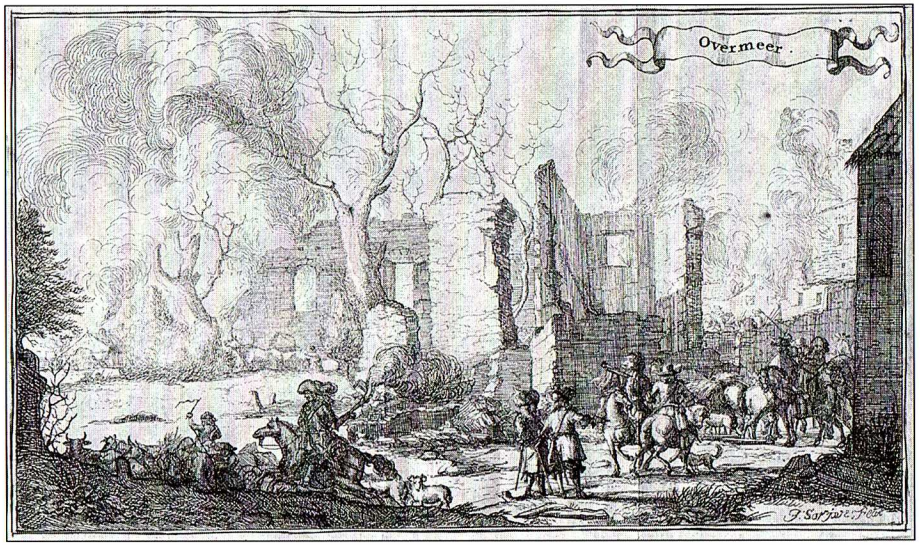
www.horstermeerpolder.nl/BV-historie.htm
http://horstermeerpolder125jaar.web-log.nl/feest_horstermeerpolder_1/historie/index.html
www.neragebouw.nl/historie.html
www.tussenvechteneem.nl/canon (Wereldverbeteraars en Vrijdenkers)

Bekijken

De NERA, Radioweg. 3
Het gemaal.
RWZI Horstermeer (waterzuivering).

4. Overmeer
Ouder dan gedacht

Overmeer is waarschijnlijk even oud als de omgeving van de Willibrordkerk, namelijk Vroeg Middeleeuws. De kern van Overmeer ontstond op de plek waar het Horstermeer in open verbinding stond met de Vecht. Overmeer kende vroeger ook een drietal buitenplaatsen, waarvan nu niets meer te zien is.
In de 19e en begin 20e eeuw verdienden veel inwoners de kost met het zware ambacht van het hoepelbuigen. Na de Tweede Wereldoorlog breidde Overmeer sterk uit met woningen en sportvelden.

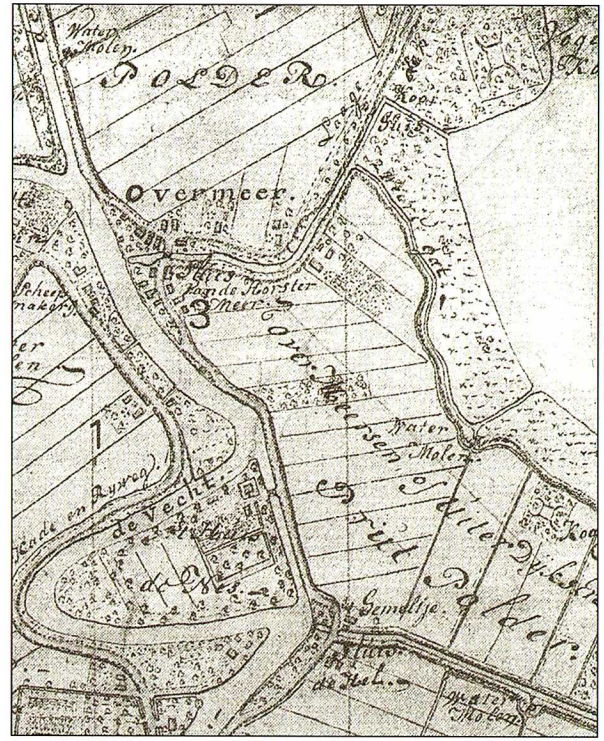

'Gezicht in het brandende dorp Overmeer tijdens de intocht der Fransen in 1672'. Vermoedelijk betreft de afbeelding geen natuurgetrouwe situatie, maar heeft de kunstenaar zich enkele artistieke vrijheden veroorloofd. Overmeer heeft net als vele andere kernen in de Vechtstreek behoorlijk te lijden gehad onder de verwoestingen door de Fransen in het rampjaar 1672.

Ontstaan en naam

Het Horstermeer heette vroeger het Overmeer. Het wordt al in de eerste helft van de 10e eeuw genoemd in een goederenlijst van de Utrechtse kerk. Het Overmeer/Horstermeer is een natuurlijk 'kweloog' - een plek waar van nature veel water omhoog komt - dat overliep naar de Vecht. Op deze belangrijke kruising van water en wegen ontstond dus al in de Vroege Middeleeuwen de kleine nederzetting Overmeer. De bewoners zullen ongetwijfeld geprofiteerd hebben van de rijke opbrengsten uit het meer in de vorm van visvangst en vogeljacht. Niet dat zij alles mochten houden, want dit gebied stond

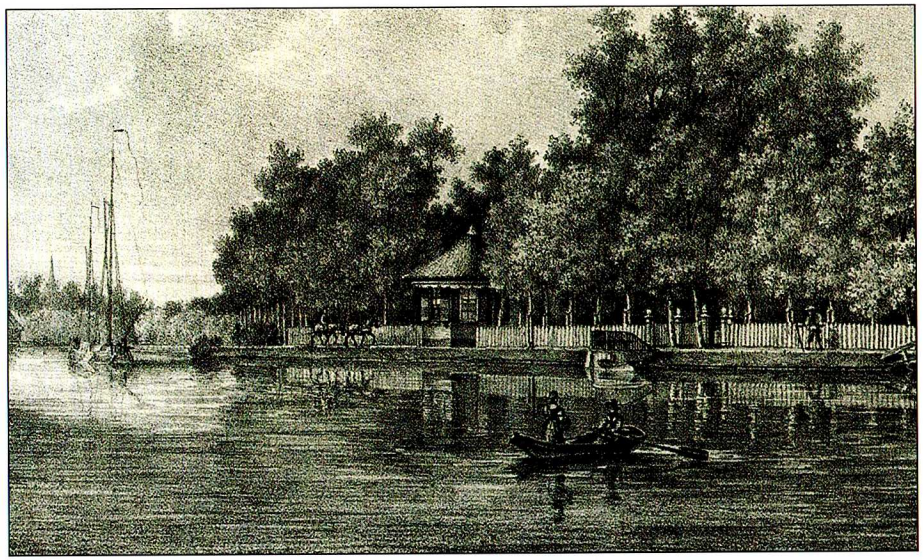
onder strikte controle van de machthebbers die woonachtig waren op kasteel Nederhorst. Of hier in bijvoorbeeld de IJzertijd of Romeinse tijd ook mensen woonden, is nog niet met zekerheid te zeggen. Wel zijn in 2007 te Overmeer archeologische vondsten uit de 2e eeuw n.Chr. uit de bodem gekomen, tot nu toe de oudste vondsten in de hele gemeente.

Detail van een kaart uit 1769 met daarop onder meer de kern Overmeer, de Vogelkooi, de Prutpolder en het Huis de Nes. Het kerkje van de Mennonieten of Doopsgezinden dat buitendijks tussen de Vecht en de weg heeft gestaan was in 1742 niet meer aanwezig. (ARA, Den Haag; OSK H50-1).

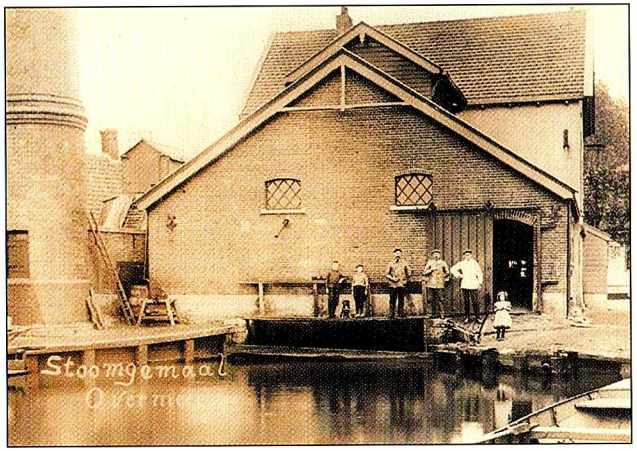
Buitenplaatsen

Gedurende de Gouden Eeuw telde Overmeer drie buitenplaatsen. De eerste stond op de Nes, deze was de oudste van Nederhorst den Berg. De tweede buitenplaats heette simpelweg 'Overmeer', deze lag aan de Overmeerseweg tussen de nummers 110 en 120. De oudste gegevens stammen uit 1700 wanneer Pieter van Egeren van de schout van Nederhorst, Johan van Soesdijk, in Overmeer een 'gedestrueerd erfje' koopt. 13 Jaar later wordt hetzelfde erfje doorverkocht aan Isack (van) Schauff die, net als veel andere inwoners uit die tijd, afkomstig was uit Duitsland. In 1723 verkoopt de weduwe Van Schauff het bezit aan de Amsterdamse wijnkoper Hendricus Noppen.
Op dat moment is het nog een boerderijachtige woning die een beschrijving kent van 'Huijsinge en boomgaart, moestuijn, bepotinge en beplantinge'. Zoals met meer huizen en boerderijen langs de Vecht gebeurde, ontwikkelde de woning zich in de loop van de 17e eeuw tot een aardige buitenplaats die rond 1800 wordt omschreven als 'buitenplaats met herenhuis, tuinmanswoning, koetshuis, stallingen, een koepel, menagerie, Engels plantsoen, slingerbosjes, moes- en broeituinen en verdere betimmering, bepoting en beplanting'.
Spijtig genoeg restte een halve eeuw later van het geheel niet veel meer dan het voormalig koetshuis én het jaagpad langs de Vecht.

De buitenplaats 'Overmeer', litho van P.J. Lutgers, 1836. Het betreft een afbeelding uit het bekende werk 'Gezigten aan de rivier de Vecht'. Aan de overkant lagen de hofsteden 'Wittenstein' en 'Altoos Dankbaar'.

De derde buitenplaats droeg de naam 'Schulpenburg', gelegen tussen de huidige Kastanjelaan en restaurant 'De Herberg'. Schulpenburg begon als een eenvoudig huis met een schuur en een erfje en werd vanaf 1777 vooral onder de familie Bentink - die tevens de buitenplaats Overmeer bezat - ingrijpend veranderd. In 1809 ging de 'Buitenplaats Schulpenburg' over naar de Amsterdamse handelsman J.G.H. Asschen. Schulpenburg bestond toen uit twee huizen: Groot en Klein Schulpenburg. Na diverse eigenaren gekend te hebben kwam aan de geschiedenis van de panden een eind toen rond 1954 ter plaatse een kleuterschool werd gebouwd. Tegenwoordig staan op het terrein seniorenwoningen die geen enkele herinnering meer oproepen aan de voorafgaande geschiedenis.

Het stoomgemaal van de Horstermeer te Overmeer, gebouwd in 1895.(Collectie T. Veenman)

Sluis en gemaal

Van oudsher stond het water van het Horstermeer in open verbinding met de Vecht. In het verlengde van de Meerhoekweg lag voorheen een sluis met langs de Vecht een jaagpad met een bruggetje over deze sluis. De uitwatering werd vroeger 'De Kolk' genoemd. Daar de bemaling van de Horstermeer via het Benedengemaal aan de Machineweg en het Bovengemaal aan de Overmeerseweg allang niet meer voldeed, stichtte het waterschap in 1895 op de locatie van de vroegere sluis, vlak bij de Vecht, een stoomgemaal. In 1910 werd de stoommachine vervangen door een dieselmotor met het oog op een verhoogde capaciteit. In 1921 besloot het polderbestuur om een nieuw gemaal te bouwen in de Meeruiterdijksepolder. Nadat de uitwateringsfunctie van de Kolk was vervallen, werd deze in 1927 gedempt.

Overmeer 1934. Rechts het stoomgemaal van de Horstermeer, in het midden 'Schulpenburg', links 'De Herberg'.

Hoepelbuigersnijverheid

Rond 1850 telde het buurtschap Overmeer 36 huizen en 240 inwoners. Circa 1900 werkten vele arbeiders in de hoepnijverheid, waar werkweken van 60 uur eerder regel dan uitzondering waren. Er waren in Overmeer 3 grote hoepelbuigerijen in bedrijf, te weten die van Streefkerk, van Van Emmerik en van Snel.

Groei en sportvelden

Een belangrijk moment voor Nederhorst den Berg vormt in 1882 de aanleg van een nieuwe weg door de Horstermeerpolder. Hiermee werd een belangrijke stap gezet in

de verdere opheffing van het isolement, aangezien door die verbinding Nederhorst den Berg beter te bereiken werd vanuit het Gooi en vice versa. Vóór de aanleg van deze ontsluitingsweg waren Overmeer en Nederhorst den Berg vooral gericht op de directe omgeving, te weten de Vechtstreek en het gebied aan de overzijde van de Vecht (Nigtevecht, Gein en Amstelland).

Burgemeester Baron Van Harinxma thoe Slooten verricht de aftrap bij de opening van het sportveld in Overmeer.

Tussen de Randweg en de Vreelandseweg langs de Vecht liggen de sportvelden. Na de ingebruikname van het hoofdterrein in 1962 voetbalden twee verenigingen om en om op het voetbalterrein. De eerste was de Algemene Voetbalvereniging Avance (opgericht in 1931), de tweede het Rooms-Katholieke V.B.O. (opgericht in 1933). In 1967 kwam het tot een Omni-sportvereniging, met de naam 'Sportclub Nederhorst'. De sporten die beoefend konden worden waren voetbal, volleybal, handbal en tafeltennis. Later kwamen hier nog judo en tennis (1978) bij. Het credo luidde: 'Zoveel mogelijk sporten, voor zoveel mogelijk mensen, voor zo weinig mogelijk geld.' De sportvelden kwamen geleidelijk tot stand. Het verenigingsleven kwam tot grote bloei en het sportcomplex groeide navenant.

Uitbreidingswijken

Na de Tweede Wereldoorlog breidde Overmeer met enkele wijken uit. De eerste huizen verrezen in de Violenstraat (later Kastanjelaan). In 2007-2008 is de wijk Venenburg aan de Meerlaan gebouwd. De komende jaren worden de sportvelden verplaatst naar de Randweg, zodat op de huidige velden en volkstuinen plusminus 150 woningen gebouwd kunnen worden. Dit wordt hiermee de grootste uitbreiding van Nederhorst den Berg sinds de jaren tachtig.

Literatuur

Baar, J. De Brug... een Eeuw-wijzer!, In: De Brug (Speciale uitgave van De Brug voor de eeuwwisseling), 1999.
Baar, J. Meer over Overmeer (1) en (2). In: Werinon, jrg. 19, nr. 69 en nr. 70, 2009.
Buitelaar, A.L.P. De Stichtse ministerialiteit en de ontginningen in de Utrechtse Vechtstreek. Hilversum Verloren, 1993.
Cruysheer, A.T.E. Archeologische vondsten in Venenburg (3). In: Werinon, Jrg. 18, nr. 67, 2008.
Damme, E.N.G. van. De buitenplaats 'Overmeer' in Nederhorst den Berg, gebouwd en bewoond door migranten, 1700-1845. In: Tussen Vecht en Eem, jrg. 15, nr. 4, 1997.
Damme, E.N.G. van. Het buitenverblijf 'Schulpenburg'. In: Werinon, jrg. 7, nr. 26, 1997.
Rinsma, E.J. en J. Snel. De Horstermeer 100 jaar droog, 1882-1982. In: Nederlandse Historiën, jrg. 16, nr. 4/5, 1982.
Verkaik, R. Van de kaart (Overmeer). In: Werinon, jrg. 9, nr. 34 en jrg. 12, nr. 48, 1999 en 2002.

Website

http://nl.wikipedia.org/wiki/Overmeer
www.wijdemeren.nl
www.vvnederhorst.org (voetbal)
www.tvnederhorst.nl (tennis)
http://home.planet.nl/~yntem071/ (judo)
www.vvnederhorst.nl (volleybal)
www.laanhoeve.nl/intro_j.htm (Manége en Rijvereniging)

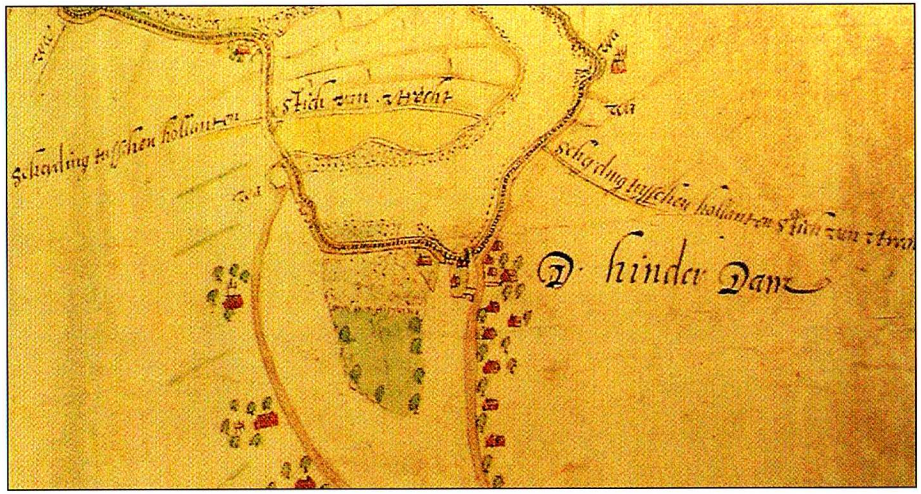
Bekijken

Café Restaurant Partycentrum 'De Herberg', Vreelandseweg 1.
Manége Laanhoeve (sinds 1973) & Rijvereniging Nederhorst den Berg, Meerlaan 20.
Jaagpad.
Sportvelden.

5. Hinderdam
Van strijdgewoel naar natuurrust

Tot 1437 stond Nederhorst den Berg bij noordwester stormen sterk onder de invloed van de Zuiderzee. De open verbinding met de Vecht kon grote overstromingen tot gevolg hebben. Bijvoorbeeld ten tijde van de Allerheiligenvloed (1170) was er schade tot in Utrecht. De omstreeks die tijd gebouwde Otterspoordam in de buurt van Breukelen bracht onvoldoende soelaas, de rivier de Vecht bleef een gevaarlijke en dreigende vijand. Op 22 augustus 1437 besloot de Stichtse regering, bestaande uit de gezagsdragers van vier kerken in Utrecht, samen met de ridders en het Utrechtse stadsbestuur tot de bouw van de Hinderdam.

Na de Sint-Elisabethvloed van 1421 werd het temmen van de Vecht met dan weer hoog en soms veel te laag water voor de laat-middeleeuwers een dwingende noodzaak. De rivier de Vecht was in tijden waarin het verkeer zich overwegend over water bewoog, voor de hele regio als deel van de Keulse Vaart een zeer belangrijk transportmedium en werd druk bevaren. In 1437 werd een nieuwe dam met sluizen gereedgemaakt *'voir grote nutschap ende behoudenis onser Kercke ende onser alre erven ende goeden in den Lande van Utrecht'*. Het leek voor de hand te liggen deze aan de monding van de Vecht te lokaliseren, maar het noordelijk deel van de Vecht was door Floris V bij Holland gevoegd. De Hinderdam werd dus gelegd op de grens tussen Holland en het Sticht.

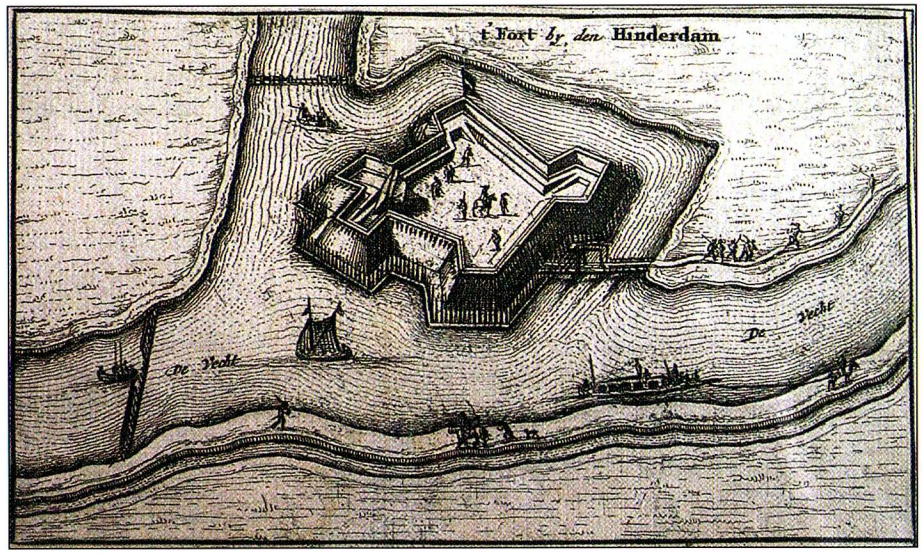

Oudst bekende kaart van Hinderdam, ca. 1585. De Vecht stroomt van noord naar zuid en splitst vóór het in het midden gelegen eiland (groen) in twee armen. Dit eiland werd later het Forteiland. De rechter Vechtarm langs de huidige Hinderdam werd rond 1551 gegraven. Daarin werd een sluis gelegd, zichtbaar op de kaart. Deze werd in 1673 verplaatst naar Muiden.

De oorspronkelijke sluis lag in de nu dode arm van de Vecht achter het eiland Hinderrust. Op een kaart uit omstreeks 1585 lijkt deze sluis voorzien te zijn van drie kokers voor waterdoorvoer en scheepvaart. De sluis lijkt de scheepvaart niet naar volle tevredenheid bevorderd te hebben. Er waren talrijke herstelwerkzaamheden nodig, als gevolg van ondermeer opzettelijke vernielingen. Tenslotte werd rond 1550 zuidelijk van deze vervallen sluis een nieuwe sluis (ook wel Jan Busensluis genoemd) in een doorgraving van de 'Lage Weide', die het eiland Hinderrust tot eiland maakte.

Militaire functie

Gelegen op de grens tussen Holland en het Sticht kreeg de sluis ook een belangrijke militaire functie. In 1629 tijdens de 80-jarige oorlog, werd door Prins Maurits langs de rechteroever van de Vecht een verdedigingslinie (deel van de Hollandse Waterlinie) versterkt en bij de Hinderdam een aarden verdedigingswerk (schans) aangelegd. Op 17 september van dat jaar lag een regiment van 1500 man bij de Hinderdam. Dat betekende voor de Hinderdamse buurtschap een commerciële opsteek. Het werd er druk met broodbakkers, café's en andere neringdoenden. Er was zelfs een scheepswerfje.
Op last van P.C. Hooft, de drost van Muiden, konden zo nodig de sluizen worden opengezet om de landen tussen Muiden en Weesp onder water te laten lopen, maar er werden ook dijken doorgestoken om de voortgang van de vijand onder meer richting Amsterdam te belemmeren.
Andermaal heeft de Hinderdam bijgedragen aan geslaagd verzet in de oorlog tegen Frankrijk, Engeland, Munster en Keulen in het rampjaar 1672. De schans werd een gebastionneerd fort, voorzien van een bakstenen bomvrij wachthuis en een kelder met

Forteiland bij de Hinderdam, anno 1675. (Lambert van den Bosch)

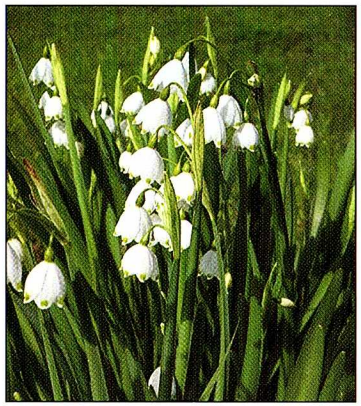
bergplaats voor munitie. Langs de oever lagen oorspronkelijk twee lunetten, waarvan de zuidelijke nu door bebouwing is verdwenen. Tijdens deze oorlog werden de kaden doorgestoken en zilt water overstroomde de landerijen, tot groot ongerief van de bevolking. Dit leidde tot verplaatsing van de zeesluizen naar Muiden en afbraak van de Hinderdamse sluizen (1673).

Toegangsdeur van het bomvrije wachthuis op het fort. (foto R. Ros)

Betekenis voor het verkeer

Nederhorst den Berg was, voordat in 1936 de provinciale weg met de brug over de Vecht werd aangelegd, zeer geïsoleerd gelegen. Amsterdam kon men met wagens en rijtuigen alleen bereiken via de 's-Gravelandseweg over Weesp of lopend via de de Aetsveldseweg, maar men moest dan wel de Vecht oversteken. Dat ging vanaf 1618 via een valbrug aangelegd over de sluis. Met de afbraak van de Hinderdamse sluis verdween ook deze brug. Mensen, vee en goederen werden toen per pont overgezet. Het recht op het innen van de pachtgelden behoorde toe aan de Ambachtsheer van Nederhorst. Joan Hope, Heer van Nederhorst van 1774-1784, deed op verzoek van de burgerij een aanvraag bij de Staten van Utrecht om een ophaalbrug te leggen en bruggengeld te mogen vorderen. De brug kwam er in 1780, maar moest vanwege slecht onderhoud in 1819 alweer worden afgebroken.

Biologische bijzonderheden

In het fort Hinderdam vinden verschillende soorten vleermuizen een overwinteringsplaats. Gesignaleerd zijn: baardvleermuis, meervleermuis, grootoorvleermuis en watervleermuis. Ten behoeve van deze dieren wordt de luchtvochtigheid in de ruimte gereguleerd. In sommige jaren worden broedende ijsvogels aan de oever gezien.
Van vóór 1673, toen het zeewater nog tot de Hinderdam kwam, stamt nog het zomerklokje, dat uitbundig groeit rondom de Hinderdam en zich thuis voelt op de specifieke bodemgesteldheid die het gevolg is van de vroegere overstromingen. De plant is kenmerkend voor getijdenzones met zoet water en is vanwege zijn zeldzaamheid van nationale betekenis.

Zomerklokjes (Leucojum aestivum). (foto E. van Damme)

Literatuur

Cladder, F., Hinderdam. TVE 5, 1987.
Cladder, F., Bruggen en eilanden bij Fort Hinderdam. TVE 11, 1993.
Daams, J., Zomerklokjes in Weesp en omgeving. TVE 9, 1991.
Damme, E.N.G., De Vechtbrug aan de Hinderdam (1780-1819) Werinon 1, 1991.
Krol, J., De geschiedenis van Nederhorst den Berg. Arnhem 1949.
Paris, P., Fort Hinderdam. Noordhollands Landschap 17, 1990.

Website

www.stelling-amsterdam.org/forten/hinderdam
www.waterlinieroute.nl/forten

Bekijken

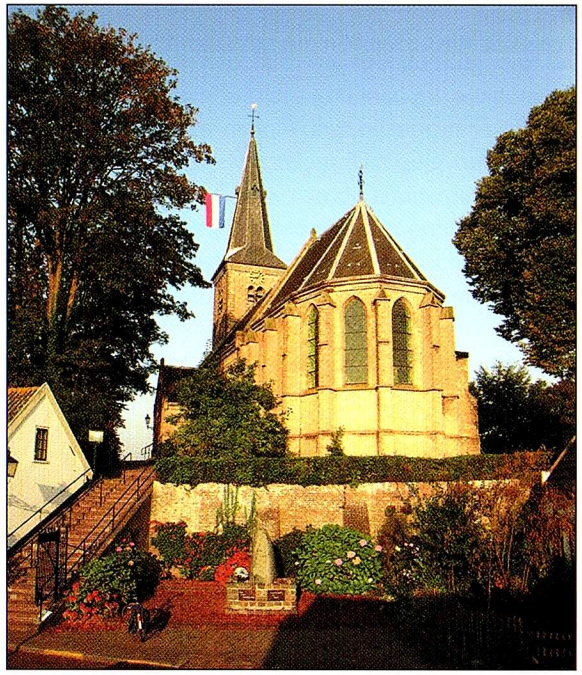
Forteiland Hinderdam. Fort niet toegankelijk.

6. De Willibrordkerk
De kerk op de heuvel door de eeuwen heen

De middeleeuwse tufstenen Willibrordkerk in Nederhorst den Berg is één van de oudste stichtingen uit de verre omgeving en een zeer waardevol cultuurbezit. Gesticht door de missionaris Liudger vóór 792, werd de houten kapel op de zandheuvel uit de laatste ijstijd de moederkerk van verschillende kerken uit de wijde omtrek. De romaanse tufstenen kerk met weertoren was een vluchtplaats voor de bevolking bij natuur- of oorlogsgeweld. De kerk, gebouwd omstreeks 1180, bezit een beroemd wijdingsvers in het kozijn van het noordportaal, waarin de naam Elburga verwijst naar de grootmoeder van Liudger.

Bouwgeschiedenis

De tufstenen kerk bestond in oorsprong uit het nog aanwezige middenschip, een kleine apsis en de toren. De toren was een weertoren, waar men alleen vanuit de kerk toegang toe had. Het schip met 70 cm dikke muren en de toren staan op een fundering van zware veldkeien. Het kleine middeleeuwse koor werd in de 14e eeuw vervangen door het nu nog aanwezige hoge vroeggotische koor. Toen werden ook de sacristie (nu consistoriekamer) en het portaal tegen de zuidgevel aangebracht. Het schip en de toren hebben nog kleine Romaanse vensters met rondbogen. Er is een versiering van gekruiste boogfriezen onder de dakrand. In de galmgaten van de toren zien wij korte zuiltjes met teerlingkapitelen.

De Willibrordkerk. (foto Th. v.d. Zee)

Ter vergroting van de kerk werd in 1551 de noordgevel afgebroken. Men bouwde een zijbeuk die rustte op vijf zuilen voorzien van kapitelen met engelen-, rams-, kalfs- en leeuwenkopjes. De buitenmuur kreeg vijf gotische spitsboogvensters. Op de zijbeuk

stonden vijf topgevels die bij een restauratie van 1778 helaas zijn verwijderd. De toegang via deze noordgevel is een zeer oude eiken deur, waarin het jaartal 1579 nog is te herkennen en de afbeelding van een vrouwenkopje met middeleeuws hoofddeksel. De deur wordt omlijst door het eeuwenoude zandstenen kozijn met de onafgemaakte inscriptie die vertaald zoveel betekent als: *'Wie zich naar dit hof begeeft, bidde voor de zaligheid van Elburga en niemand trede binnen tenzij(...)'.*

Kozijn met de wijdingstekst in het noordportaal. (foto E. van Damme)

Het kerkmeubilair

De van oorsprong rooms-katholieke kerk is sedert de Reformatie ingericht op de verkondiging van het Woord. Van voor die tijd stamt alleen nog de altaarsteen van rode Weser zandsteen. Deze is teruggevonden als binnendrempel van de toegang tot het zuidportaal. De rest van de beschadigde steen is nu geplaatst in het koor achter het doophek. De eiken preekstoel heeft een 17e eeuws karakter en wordt gedragen door Ionische kolonetten. De Statenbijbel rust op de koperen lezenaar met de adelaar, het symbool van het Woord. Aan de preekstoel hangt het koperen doopbekken, waaruit vroeger vanaf de preekstoel de doop werd toegediend. Thans is dit bekken niet meer in gebruik. Het 17e of 18e eeuwse doopvont, dat sedert 2007 in gebruik, is stamt uit de R.-K. kerk van Lisse. Vroeger bevond zich voor de kansel de dooptuin die na de herinrichting van de kerk in 2007 opgesteld staat achter in het koor. Het doophek stamt uit dezelfde tijd als de kansel en draagt het

De lezenaar met de adelaar en het doopvont aan de kansel. (foto A.R. Fortuin)

De beeltenis op de kaarsenkroon. (foto A.R. Fortuin)

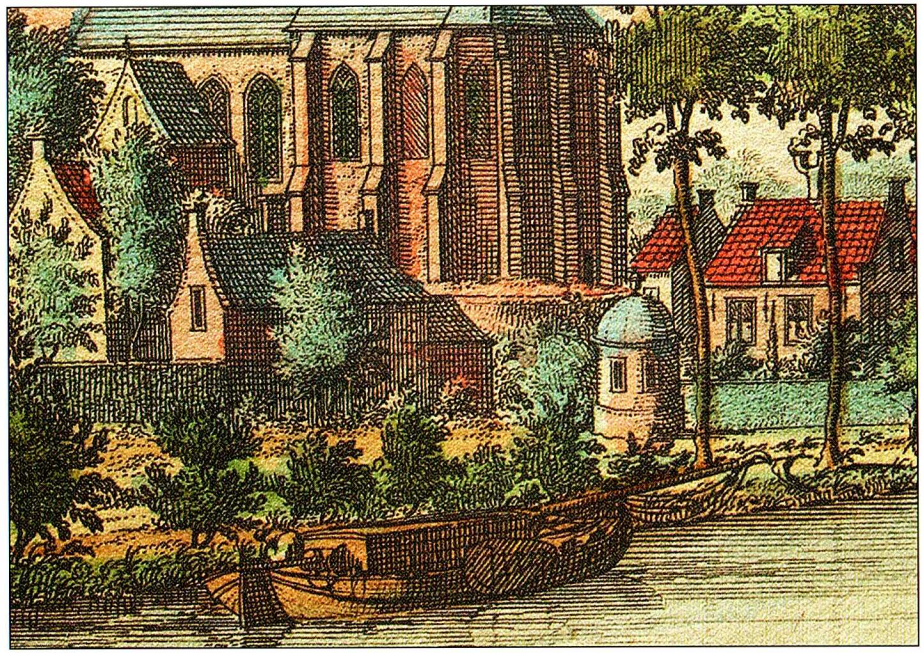
jaartal 1676. Het koorhek bij de ingang van het koor heeft panelen in de borstwering die met fraai gesneden maskers zijn versierd. Zij dateren waarschijnlijk uit 1560 en hebben de Reformatie overleefd. Ook uit de 17e eeuw is het gestoelte van "De Heerlijkheid" ofwel de Gravenbank, waarin de ambachtsheren plaats namen. Aan de wanden hangen twee rouwborden, gewijd aan Gerard van Reede, Ambachtsheer van Nederhorst, overleden op 9 september 1670 en aan zijn weduwe Vrouwe Agnes van Reede. Gerard van Reede was de zoon van de voor Nederhorst den Berg gedenkwaardige Godard van Reede die in 1632 de Reevaart liet graven.
Er is een prachtige kaarsenkroon met 18 blakers, mogelijk uit het midden van de 16e eeuw. De overlevering beweert dat de beeltenis waarmee hij is bekroond Aäron voorstelt die het Joodse volk door de woestijn naar het Beloofde Land leidde. Anderen zien er de Goede Herder met de herdersstaf in. Onderaan is de kroon versierd met een leeuwenkop.

De pastorie

De bij de Willibrordkerk behorende pastorie die sedert vele eeuwen op vrijwel dezelfde plek heeft gestaan, kent een bewogen geschiedenis. Er zijn sedert 1602 vier pastorieën geweest, waarvan de tweede van 1630-1830 huisvesting verleende aan 14 predikantengezinnen en waarvan het onderhoud gezien de beperkte en vaak ontoegankelijke financiën vele perikelen opleverde. De huidige pastorie is een Rijksmonument.

Religiegeschiedenis

Na de Reformatie kreeg de van oorsprong rooms-katholieke kerk een geheel ander karakter. De verkondiging van Het Woord kwam centraal te staan en dat leidde tot verwijdering van objecten, zoals altaar, beelden en relieken die bij de liturgische rituelen van de rooms-katholieke eredienst behoorden en tot herinrichting van het meubilair. De naoorlogse oecumenische beweging bracht toenemende contacten tussen de Nederlands Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland en

De pastorie in 1719 in de pastorietuin, met langs de Reevaart een theekoepel. (detail van een prent uit De Zegepraalende Vecht)

de Evangelisch- Lutherse Kerk. Op 1 mei 2004 ontstond uit een fusie tussen deze kerkgemeenschappen de Protestantse Kerk in Nederland (PKN). De PKN is de huidige gebruiker van het eeuwenoude kerkgebouw.

Literatuur

Baar, J. e.a.(red.), De Willibrordkerk door de eeuwen heen. Werinon 66, 2008.
Damme, E.N.G. van, De Willibrordkerk in Nederhorst den Berg. Nieuw licht op de vroegste geschiedenis. TVE 26, 2008.
Damme, E.N.G. van, De pastorie van de Willibrordkerk in Nederhorst den Berg. Werinon 58, 2005.
Hartog, E. den, De oudste kerken van Holland. Utrecht 2002.
Karsemeijer, H.N., De bouwgeschiedenis van de Willibrordkerk. TVE 11, 1993.
Krol, J., De geschiedenis van Nederhorst den Berg. Arnhem 1949.
Numan, A.M., Noord-Hollandse kerken en kapellen in de Middeleeuwen ca. 720-1200. Zutphen 2005.
Baar, J., 'Catholijck ende bitter'. De Reformatie rond het Horstermeer, 1580 - 1625. TVE 26, 2008.

Website

www. pgndb. nl

Bekijken

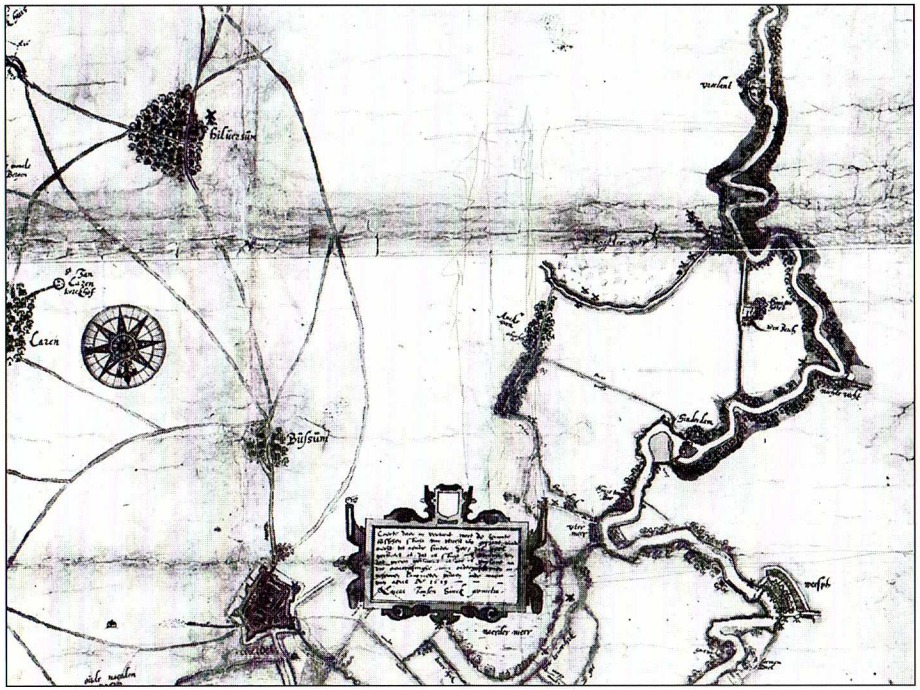
Willibrordkerk, Kerkstraat, Nederhorst den Berg.
Pastorie, Voorstraat 1, Nederhorst den Berg.

7. Kasteel Nederhorst
De Ridderhofstad

Nederhorst den Berg is in het trotse bezit van één van de middeleeuwse kastelen langs de Vecht. In het centrum van het dorp, vlakbij de middeleeuwse Willibrordkerk, staat het in vroeg-zeventiende eeuwse stijl perfect gerestaureerde kasteel aan het einde van een indrukwekkende laan, gemarkeerd door een monumentaal toegangshek.

Geschiedenis van het gebouw

Het kasteel Nederhorst kent een lange en bewogen geschiedenis die zijn oorsprong heeft in de Middeleeuwen. Nederhorst den Berg behoorde tot het Sticht en stond onder het gezag van de bisschop van Utrecht. De burcht Ter Horst werd omstreeks 1260 gesticht door een telg van het vooraanstaande Utrechtse geslacht Van Wulven, zich later noemende Van der Horst. Het diende als verdediging van de grenzen van het Sticht tegen oprukkende Hollanders en begon als een woon-verdedigingstoren met muren van 2,5 m dik. In de zuidelijke gevel is de woontoren thans nog herkenbaar.

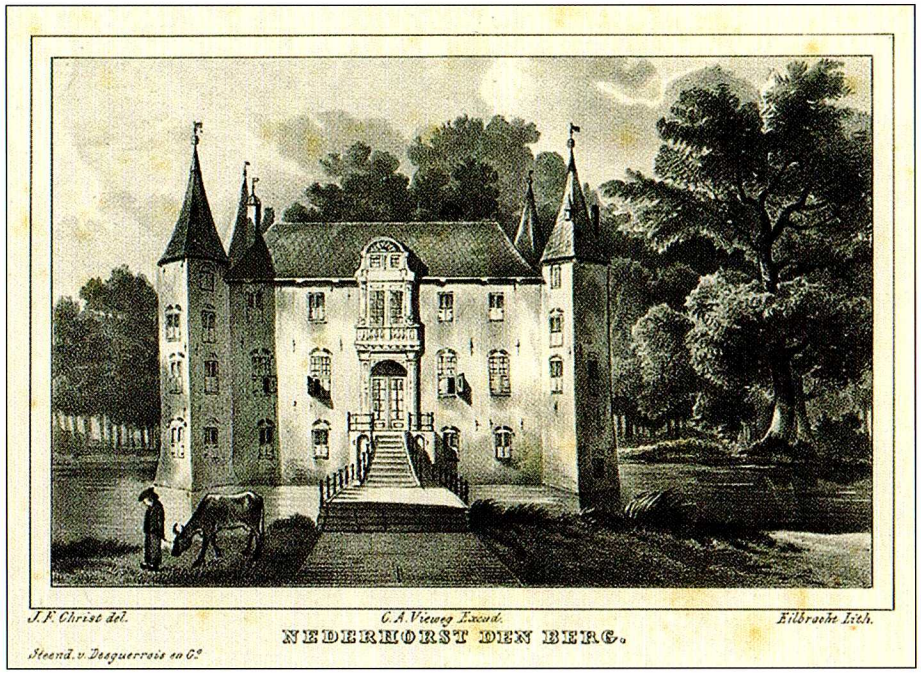

Detail van een kaart van Lucas Sinck uit 1619. Het noorden is beneden! Boven zien we Overmeer, beneden Uitermeer. De Reevaart bestond nog niet, er liep een wetering. De gracht rond het kasteel was toen reeds verbonden met de Vecht.

Kasteel Nederhorst in 1647. (Roelant Roghman)

Het kasteel werd in 1536 een ridderhofstad. Dat betekent dat nog ten tijde van de laatste Alfer van der Horst een daartoe vereiste gracht gegraven was die gevoed werd door een kanaal naar de Vecht, zoals een kaart van Lucas Sinck uit 1619 aangeeft. Godard van Reede van Nederhorst moderniseerde de burcht. Omstreeks 1633 heeft hij het kasteel ingrijpend laten verbouwen, waarbij het de door Floris V geïntroduceerde traditionele vierkante plattegrond kreeg, zoals wij die nu nog kennen. In 1635 liet de stad Utrecht *'4 glasen met stadswapen in de huysinge van de heer van Nederhorst'* aanbrengen, op grond waarvan wordt aangenomen dat het Huis toen in perfect vernieuwde staat verkeerde. De eerste afbeelding die wij van het kasteel kennen, stamt uit 1647 (Roeland Roghman), waarop de burcht het traditionele kasteelachtige uiterlijk te zien geeft. Op 11 februari 1673 kwam aan deze trots een einde. Er is beschreven dat meer dan 1000 man voet- en paardenvolk uit Utrecht naar Vreeland trok *'hetwelk sij hebben verbrand, gelijk ook het huys te Nederhorst ende den Bergh'*. Na dit rampjaar heeft het huis in de 18e eeuw weer veel verbeteringen ondergaan, maar het behield de 17e eeuwse stijl. De afbeelding uit 1697-1698 van Caspar Specht laat ons ervan meegenieten. Een bekende afbeelding uit 1719 toont het trotse bezit van (toen) Godard Willem van Tuyll van Serooskerke. Het tegenwoordige uiterlijk is tot stand gekomen

Kasteel Nederhorst in 1841. P.J. Schulz. (Collectie R. Verkaik)

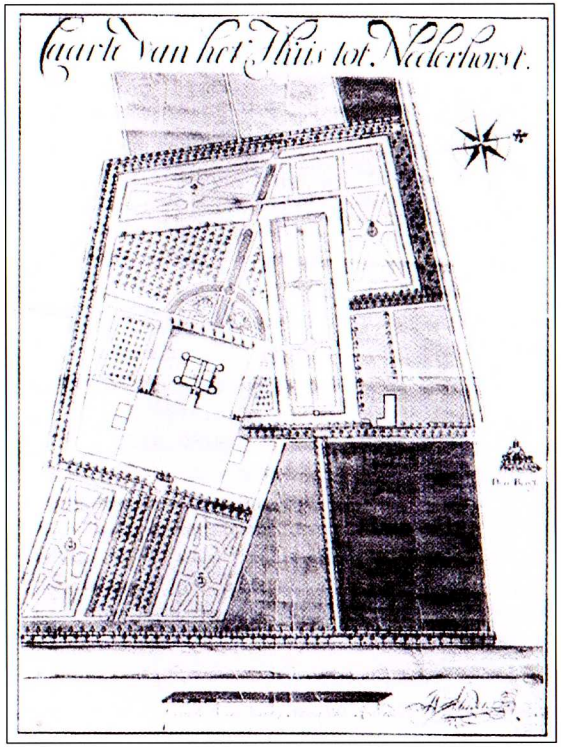
na een grote restauratie die in 1960 na jaren van achteruitgang door de toenmalige eigenaar J. L. Jonker werd ondernomen. Een fatale brand in 1971 heeft het resultaat van die onderneming totaal verwoest. Zeer betreurenswaardig is dat het oude archief dat in het kasteel was opgeslagen en dat tal van originele gegevens over de historie van het kasteel en zijn bewoners bevatte, ook door de brand is vernietigd. Met als basis de restauratieplannen van 1960 is het kasteel opnieuw gerestaureerd en in de vorm gebracht die wij nu kennen.

Bijzondere kasteelheren

Gedurende de Middeleeuwen werd het kasteel beheerd en deels bewoond door tien generaties Van der Horst. Door strategische huwelijken te sluiten wisten zij zich van ministerialen (dienstmannnen van de bisschop) tot het adeldom op te werken. Hun ridderschap gaf hen toegang tot het bestuur van de Staten van Utrecht. De laatste Alfer (1486-1535) was niet gehuwd en had geen nakomelingen. Zijn erfbroer Dirk is zich door zijn huwelijk met Catharina van Varick en waarschijnlijk mede door verval van de burcht Nederhorst gaan vestigen in haar erfgoed, kasteel Varick in Gelderland.
Het volgende geslacht, Van Reede, was zeven generaties lang, tot 1692, bezitter van het Huis. Goert van Reede (1516-1585), gehuwd met Geertruid van Nyenrode, kocht het in 1579 voor zijn zoon Frederik die hij echter later tot erfgenaam van het kasteel

Amerongen benoemde. Diens broer Gerard kwam in 1585 in het bezit van kasteel Nederhorst. Hij bekleedde hoge posities als kanunnik van de Dom van Utrecht en lid in de Geëligeerde Raad (1595-1611). Hij heeft mogelijk al bijgedragen aan meer comfort in het Huis. Hij en zijn gemalin werden in de Willibrordkerk begraven.
Hun reeds genoemde zoon Godard (1588 - 1648) is wel het beroemdste lid van deze familie geworden. Aan hem is een afzonderlijk venster in deze canon gewijd.
In 1692 was de mannelijke lijn van het geslacht van Reede van Nederhorst uitgestorven en kwam het kasteel in handen van de Zeeuwse familie Van Tuyll van Serooskerke. Een illuster lid van deze familie, Godard Willem van Tuyll van Serooskerke, heeft een toonaangevende rol gespeeld in de strijd om de politieke zeggenschap van het gewest Utrecht tegenover het overheersende gewest Holland, waarin hij overigens niet is geslaagd. Hij kocht het kasteel, maar was er zelden. Het werd later bewoond door zijn zoon Godard. Tot 1757 heeft het geslacht Van Tuyll van Serooskerke het kasteel beheerd. Daarna is het herhaaldelijk in vreemde handen overgegaan. Daaronder bevond zich Joan Hope, koopman en bankier van het bekende huis Hope & Co. in Amsterdam die in de Franse tijd moest uitwijken naar Engeland. In deze voor adellijke instituties zeer moeilijke tijden nam de predikant Henricus Rappardus die Nederhorst den Berg bijna 50 jaar diende, de zorg voor het kasteel over, waardoor het voor de verdere toekomst is gespaard gebleven.

Bijna de gehele 19e eeuw woonden op het kasteel de Ambachtsvrouwe freule Constantia Jacoba Agnes Warin en haar zuster Clara Wilhelmina Elisabeth Warin. Zij leefden intensief mee met de toen arme Bergse bevolking. Hun behoudende karakter voorkwam belangrijke veranderingen in kasteel en park, maar hun neef en opvolger G.J.K. Baron van Lynden moest vervolgens wel veel achterstallig onderhoud plegen. Samen met zijn vader F.A. van Lynden bracht hij diverse moderniseringen aan in het gebouw en kleine veranderingen in de tuin.

Caarte van het huis Nederhorst. (Jan van Staden, 1713)

Trots publiceerden zij een kort historisch overzicht met een toen recente afbeelding van P.J. Schultz.
Gedurende de 20e eeuw en vooral in de oorlogsjaren verviel het geheel door verwaarlozing en dreigde het kasteel verloren te gaan. Het is te danken aan de inzet van Jan Lourens Jonker dat er nieuw leven kon worden ingeblazen. In 1960 begon de restauratie, maar deze werd wreed onderbroken door de eerder genoemde grote brand in 1971 die alles, inclusief de klokkenverzameling en de archieven van het kasteel, in de as legde. Het werd geheel herbouwd en gaat nu onder beheer van de Harmine Woltersstichting hopelijk een zekere toekomst tegemoet.
In het kasteel en in de bijgebouwen zijn nu een aantal kantoren gevestigd. Voorheen waren hier ook de Toonder Studio's gevestigd, alwaar de strips en tekenfilms van Tom Poes en Ollie B. Bommel werden getekend.

Het park

In het ruim 5 ha grote park dat zich rond het kasteel uitstrekt, bevond zich oorspronkelijk een eenvoudige doelmatige tuin met moestuinen en opgaand geboomte, bekend uit een opmeting van de landmeter Bernard LeRoy (1700). Waarschijnlijk was deze tuin al aangelegd door Godard van Reede in ongeveer 1633. In plaats daarvan werd rond 1713 een nieuwe strak symmetrische aanleg gecreëerd, kenmerkend voor de late

Toegangshek van het kasteel, Lodewijk XIV stijl (2009). (foto E. van Damme)

17e eeuw. Deze is ons op een *"Caarte van het Huis tot Nederhorst"* door Jan van Staden nagelaten. Helaas is de originele kaart bij de brand van 1971 verloren gegaan. De zicht- en toegangslaan vanaf de Reevaart liep achter het huis door en werd aan de ingang voorzien van een monumentaal hek uit ca. 1730 in Lodewijk XIV stijl, één van de mooiste toegangshekken die we kennen uit die tijd. Vroeger stond er een gesmeed ijzeren hek aan de waterkant langs de Reevaart, dit is nu achter het kasteel geplaatst.

Literatuur

Els N.G. van Damme, Godard Willem Baron van Tuyll van Serooskerke, Heer van Welland, Heer van Nederhorst van 1692 tot 1708. Werinon 69, 2008.
Els N.G. van Damme, Henricus Rappardus. Predikant (1754-1801), zakenman en ambachtsheer in Nederhorst den Berg. TVE 19(2), 2001.
J. Krol, De geschiedenis van Nederhorst den Berg. Arnhem, 1949.
F.A. van Lynden, Het Huis Nederhorst, (antiquarisch, zeldzaam).
Peter Meijer, Hekken in Nederland. Zwolle 2002.
E. Munnich Schmidt & A.J.A.M. Lisman, Plaatsen aan de Vecht en Angstel, 1993.
Heimerick Tromp, Een kasteel in het groene hart: Nederhorst den Berg. De Woonstede door de eeuwen heen, nr. 127, 2000.

Website

www. buitenplaatseninnederland.nl

Bekijken

Het kasteel is alleen aan de buitenzijde te bekijken. Het is niet toegankelijk.

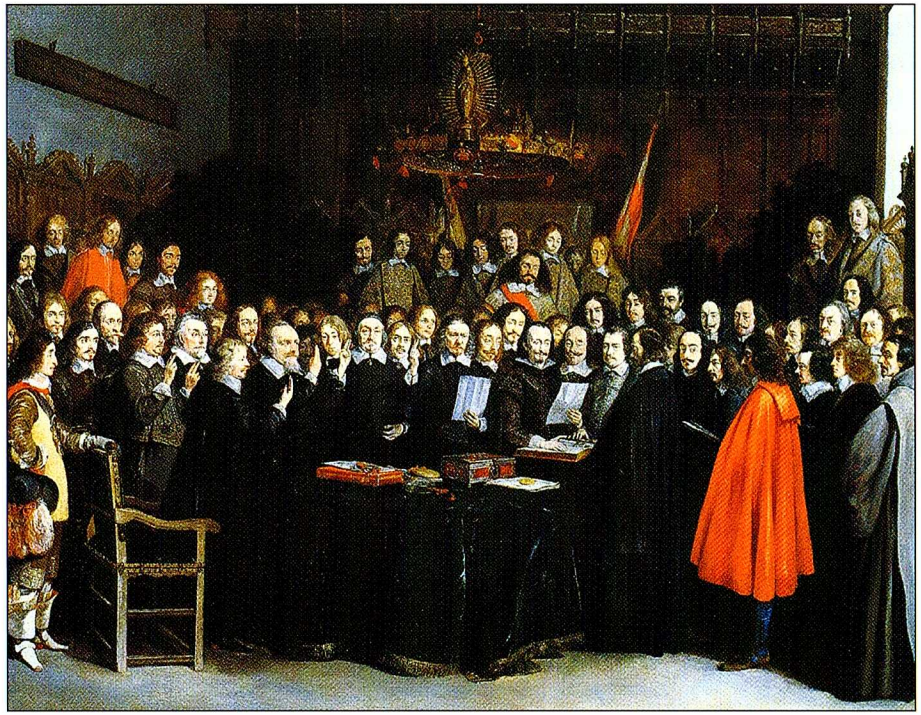
8. Godard van Reede
Ambachtsheer van Nederhorst (1612-1648)

In 1648 maakte de Vrede van Munster een einde aan de 80-jarige oorlog. Elke provincie van de Republiek zond een afgevaardigde naar Munster. Namens Utrecht nam Godard van Reede van Nederhorst aan de onderhandelingen deel. Utrecht en Zeeland wilden aanvankelijk in het spoor van Frankrijk de toenadering tot Spanje belemmeren. Godard van Reede weigerde te tekenen en met dit veto kon er geen besluit worden genomen. Mede doordat een zware ziekte hem verzwakte kon hij een offensief tegen zijn standpunt niet meer weerstaan en tekende hij alsnog. Op 5 juni 1648 werd onder het luiden van de domklokken, de vrede van Munster bekendgemaakt. Op 25 juni 1648 stierf hij en werd bijgezet in de dom van Utrecht.

Godard van Reede van Nederhorst.
(Anselmus van Hulle ca. 1648; CMU)

Jonkheer Ridder Godard van Reede van Nederhorst werd in 1588 geboren als oudste zoon van Gerard van Reede (?- 1612) en Mechteld Peunis (? -1615). Hij is van bijzondere betekenis geweest, niet alleen voor de ontwikkeling van Nederhorst den Berg, maar vooral ook voor daar buiten. Met een doortastend karakter was hij een meester in het bespelen van belangengroepen en hij bereikte in de Utrechtse politiek een oppermachtige positie. Al in 1618 werd hij Lid van de Staten van Utrecht en al jong verkreeg hij de lucratieve functies van domkanunnik en het ambt van superintendent en thesaurier van de Jufferconventen (voormalige kloosters). Het lukte hem om steeds meer kennissen en familieleden op cruciale posities te krijgen om zodoende de Utrechtse politiek te domineren en vooral aan zijn broer Johan en zijn tweelingbroer Ernst heeft hij veel steun ontleend. Hij was oranjegezind en als beschermeling van Frederik Hendrik volgde hij diens ambities. In 1645 werd hij dan ook vredesonderhandelaar voor Utrecht. Hij bekleedde een machtige positie en als rechtlijnig orthodoxe protestant, die het rooms-katholicisme niet los kon zien van de Spaanse overheersing, slaagde hij er tenslotte in het vredesproces in Munster tegen te houden. Mogelijk hebben hierbij ook Franse steekpenningen een rol gespeeld, hetgeen niet echt bewezen is. Wel is duidelijk dat hij veel geld kon gebruiken. Hij leefde luxe, kocht prachtige

Beëdiging van de gesloten Vrede van Munster in 1648.
(Gerard Terborch, Rijksmuseum Amsterdam)

huizen en liet ook kasteel 'Nederhorst' ingrijpend verbouwen. Van een middeleeuwse burcht maakte hij een comfortabel kasteel. Hij besteedde veel geld aan het interieur, aan schilderijen, meubels en zilverwerk en schafte veel bijzondere boeken aan.
Hij breidde zijn landbezit uit en kocht in 1624 van het kapittel Sint-Marie de heerlijkheden Kortenhoef en Ankeveen met het recht op de visserij en de rechtspraak.

Binnen- en buitenlandse riskante ondernemingen

Met zijn aandeel in de kopermolens in de buurt van Amersfoort droeg Godard van Reede bij aan de internationale wapenindustrie. Veel geld ging verloren aan de mislukte kolonievorming in Nieuw Nederland (nu New York), waar hij Utrechtse boeren wilde vestigen om aan hun producten (druiven, tabak, hout en bont) te verdienen.
Economisch heeft Godard van Reede Nederhorst den Berg vooruitgang gebracht door te investeren in de droogmaking van het Horstermeer en het Naardermeer, hetgeen met windkracht niet definitief is gelukt. De drooglegging van het Horstermeer kwam pas in 1882 met machinale kracht tot stand. In 1628 begon men met de uitvoering van zijn plan om de Nieuwe Vecht (Reevaart) te graven die zijn kasteel en het dorp toegankelijker maakte. Deze vaart kwam gereed in 1632.

Na zijn dood bleek zijn boedel zwaar met schulden belast en veel van zijn bezittingen moesten worden verkocht. Zijn oudste zoon en opvolger Gerard van Reede van Nederhorst heeft nog maar nauwelijks redding kunnen brengen en dan nog vooral dankzij een huwelijk met de rijke erfdochter Anna Elisabeth van Lockhorst. Haar vader nam het belaste bezit in 1652 over voor Godards kleindochter Anna Elisabeth van Reede.

Gezinsleven

Godard trouwde tweemaal. Zijn eerste huwelijk met Emerentia Oem van Wijngaarden, dochter van de President van het Hof van Holland, Mr. Gerrit Oem van Wijngaarden, gaf hem 9 kinderen. Zijn tweede huwelijk met Catharina van Utenhove bleef kinderloos. Op Slot Zuylen hangt een schilderij van Cornelis Saftleven, waarop deze familie staat afgebeeld. Godard was de derde ambachtsheer uit het huis Van Reede die kasteel Nederhorst bewoonde. Het was begonnen met zijn grootvader Goert van Reede van Saesveld die in 1557 lid werd van de Utrechtse ridderschap. In 1579 kocht hij 'Nederhorst' van Herman van Zuylen van Batestein. Overigens had de familie ook een domicilie in Utrecht, waar meerdere leden van de familie dikwijls vertoefden.

Godard van Nederhorst en zijn familie. (Cornelis Saftleven 1634, Slot Zuylen)

Literatuur

Baar-de Weerd, C., Godard van Reede en de Vrede van Munster. Werinon 30, 1998.
Dane, J. (red.), 1648 Vrede van Munster, feit en verbeelding. Zwolle 1998.
Krol, J., De geschiedenis van Nederhorst den Berg. Arnhem 1949.
Rinsma, E.J. & J. Snel, De Horstermeer 100 jaar droog. Nederlandse Historiën 16, 1982.

Website

Peek, Sanne, Museumkrant 1998. www.museumserver.nl/museumkrant/editie 14
www.castlevipfair.nl

Bekijken

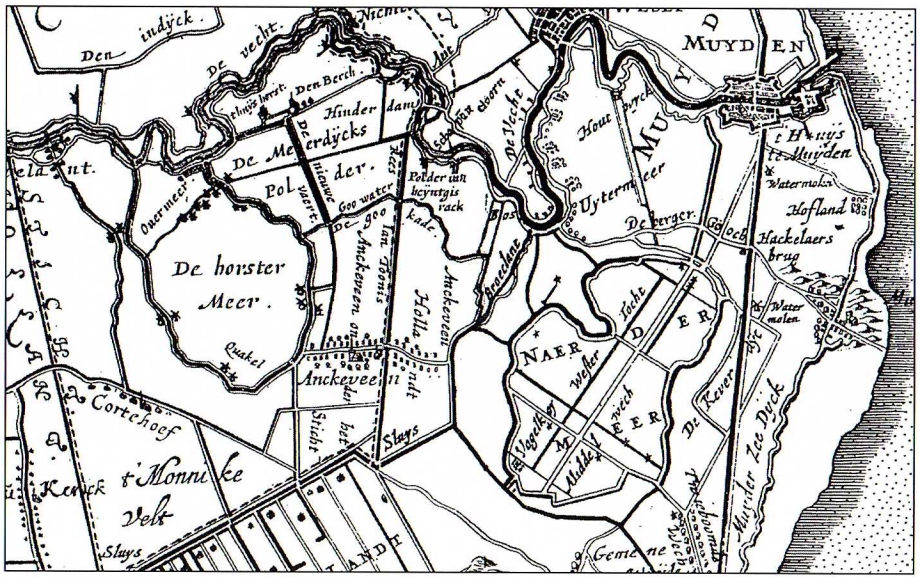
Kasteel Nederhorst, Slotlaan, Nederhorst den Berg. Interieur niet toegankelijk.

9. De Reevaart
De Keulse Vaart en de Bergse brug

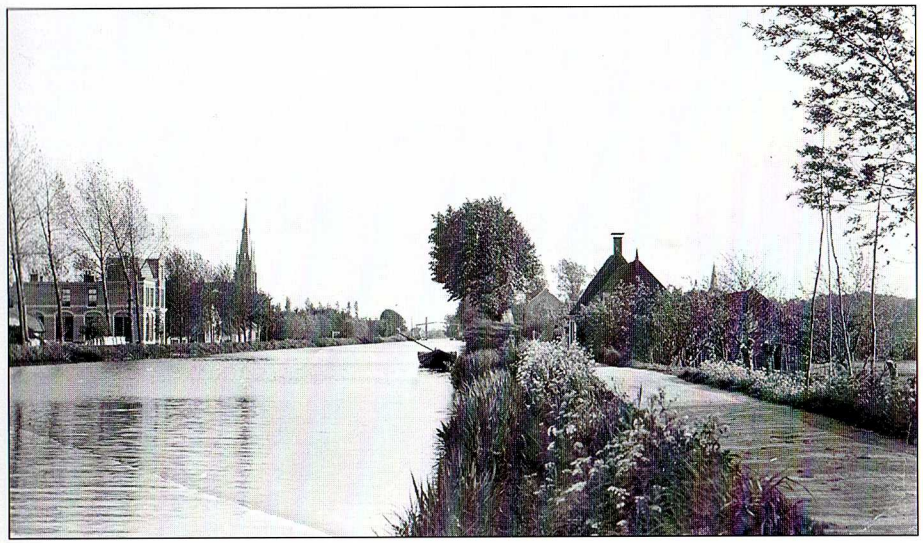
Driehonderdvijftig jaar bepaalde de Reevaart het aanzicht van Nederhorst den Berg en het was deze bijna twee kilometer lange afsnijding van de Vecht die het dorp voorspoed bracht en het contact gaf met de rest van de wereld. In de hoogtijdagen van de trekvaart voeren door de Reevaart honderden schepen per dag. Totdat de stoomboot de vaart tot een onbevaarbaar binnenwatertje degradeerde en de roep tot demping luider werd. Maar vrijwel direct nadat de afsluiting een feit was, gingen er alweer stemmen op om de Reevaart in zijn oude glorie te herstellen.

Een nieuwe vaart

Nadat in 1628 door de Staten van Utrecht aan de Stad Utrecht octrooi was verleend tot het graven van een nieuwe vaart *'tot vermijdinge van cromten in de Vecht en de vercortinge van de vaart ende treckpadt'*, werd tussen 1629-1631 de waterweg gegraven die de grote bocht in de Vecht bij Nigtevecht afsneed. Deze Nieuwe Vecht of Reevaart (vernoemd naar initiatiefnemer jonkheer Godard van Reede, heer van Nederhorst) maakte de vaarweg van Amsterdam naar Utrecht en verder naar Duitsland, de zogenaamde Keulse Vaart, korter en beter bevaarbaar.
De vaart die het scheepvaartverkeer van de Vecht door Nederhorst den Berg voerde, betekende een belangrijke economische impuls voor het dorp, temeer daar het

Kaart van Balthasar Florisz. Van Berckenrode, 1630.

De Reevaart in 1902. (Collectie R. Verkaik)

Utrechtse stadsbestuur, vanwege het economische belang voor de eigen stad - een snelle en directe verbinding met de Zuiderzee - ook nog eens deels het brugonderhoud voor haar rekening nam. Op geografische kaarten uit de tijd van ontstaan is te zien dat de Reevaart in twee fasen is gegraven. Het eerst uitgevoerde zuidelijk deel is waarschijnlijk gegraven in verband met de toevoer van water en vervoer naar de kasteelgracht, op grond waarvan het kasteel in 1536 tot Ridderhofstad werd verheven. Deze situatie is op de kaart van Lucas J. Sinck uit 1619 te zien. Later is hier op aangesloten de Nieuwe Vaart die vermoedelijk diende als afwateringskanaal van het kwelwater van de Horstermeer naar de Vecht en voor het vervoer van zand uit 's- Graveland voor de Amsterdamse stadsuitbreiding. In de loop van de 17e eeuw bewees de Reevaart zijn succesvolle functie als regionale scheepvaartroute: toen in 1648 een watertol werd ingesteld om de stad Utrecht en de Ambachtsheer van Nederhorst te steunen in het onderhoud van de brug over de Reevaart, werd de vaart zo intensief bevaren dat de kosten van de brug grotendeels door deze tol konden worden gedekt.

Van minder betekenis

De opkomst van de stoomboot in het midden van de 19e eeuw betekende de achteruitgang van de Reevaart als waterweg: hij voldeed niet meer aan de normen van de moderne scheepvaart. Toen in 1892 het Merwedekanaal werd geopend, verloor hij definitief zijn economische functie en liepen de opbrengsten van de tolbrug dramatisch terug. Vanaf dat moment speelde de Reevaart vooral nog een rol in het personenvervoer van Nederhorst den Berg. Tot 1925 bestond de enige vorm van openbaar vervoer uit de beurtvaartverbindingen met Amsterdam en Utrecht. De veerdienst Amsterdam-

Recreatievaart in de Reevaart, ca. 1959.

Nederhorst den Berg-Utrecht vertrok vanaf het Rechthuis te Nederhorst den Berg. Er was sprake van een monopolie: alle bewoners van Nederhorst den Berg, Hinderdam en Nigtevecht waren verplicht zowel voor personen- als voor goederenvervoer hiervan gebruik te maken.

Demping

Toen ook deze functie verloren was gegaan, ontbrandde de discussie over het dempen van de Reevaart, niet in de laatste plaats omdat de vaart in zijn functie als open riool, ernstig was vervuild.
In 1952 besloot het ministerie van Verkeer & Waterstaat om de Reevaart per 10 september van dat jaar te onttrekken aan het doorgaande scheepvaartverkeer. Daarmee kon de karakteristieke dubbele klapbrug 'vastgelegd' worden. In 1966 werd de door de provincie Utrecht verwaarloosde brug afgesloten voor vrachtwagens. Het jaar daarna werd voor zwaar verkeer een dam in de Reevaart gelegd. In 1970 verdwenen de brug en het brughuis definitief uit het dorpsbeeld.
Het dempen van de Reevaart geschiedde ook weer in twee fasen: het zuidelijk deel in 1969-1971 en het noordelijk deel in 1979.

Sinds het begin van de 21e eeuw gaan weer stemmen op om de Reevaart te reconstrueren. Zo onderzocht de Werkgroep Reevaart in 2001 de haalbaarheid om de vaart weer uit te graven en open te stellen voor de recreatieve vaart. In 2007 volgde de oprichting van de Stichting 'Vecht terug' die zich sterk maakt voor het herstel van de cultuurhistorische waarden in Nederhorst den Berg en een (gedeeltelijke) reconstructie van de Reevaart.

Het Plein, ca. 2000. (foto B. Hilberts)

Literatuur

Baar, Jan, Het einde van de brug. Werinon 20, 22, 23, 1996.
Baar, Jan, De Keulse Vaart en de Bergse Brug. Werinon 19, 1995.
Donkersloot-de Vrij, M., De Vechtstreek: Oude kaarten en de geschiedenis van het landschap, 1985
Historische Vechtkalender (www.vecht.nl).
Krol, J., De geschiedenis van Nederhorst den Berg, Arnhem, 1949.
Weerd, C.F. de, Nederhorst den Berg 1700-1815, Nederhorst den Berg, 1988.

Website

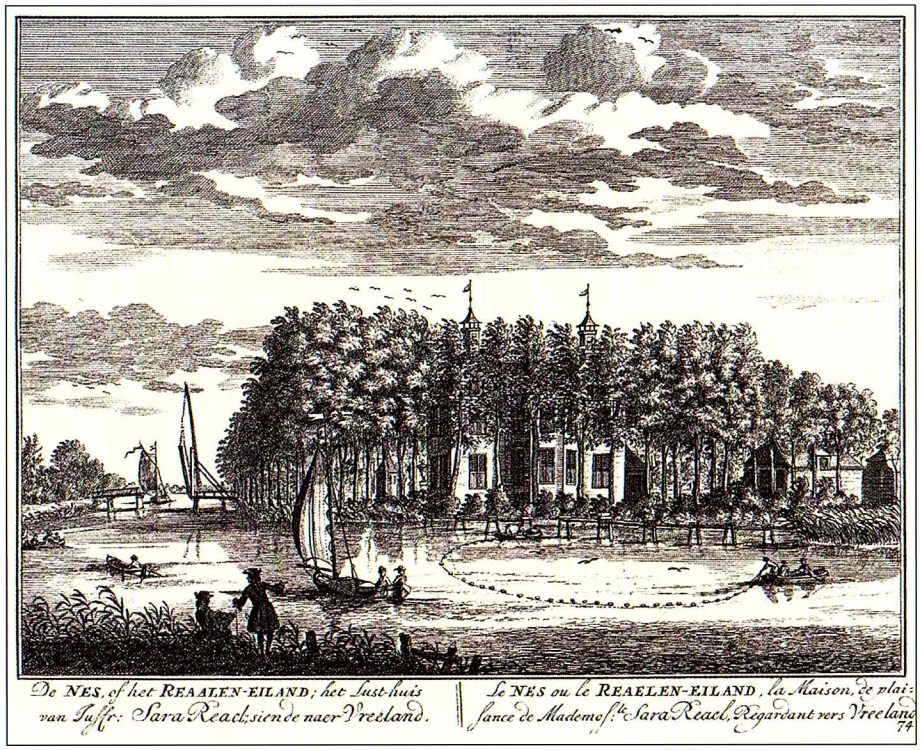
www.nieuwevecht.nl

10. De Nes
Het Realeneiland aan de Nesservaart

Op het door mensenhanden gecreëerde eiland heeft niet alleen een prachtig landhuis gestaan, maar ook een papierfabriek, boerderij en wasserij. Uiteindelijk is het eiland nagenoeg van de aardbodem verdwenen.

Het Huis de Nes

Oorspronkelijk maakte de Nes gewoon onderdeel uit van het vaste land en wel van de Meeruiterdijksepolder of Prutpolder. Hier overheen liep destijds een voetpad vanaf Vreeland om de weg richting Overmeer te bekorten. In 1629 is de geschiedenis van het eiland begonnen, wanneer de Staten van Utrecht opdracht gaven de bochten van de Vecht op diverse plaatsen af te snijden ten behoeve van de scheepsvaart. Niet alleen werd de Reevaart gegraven, ook de Nesservaart. Het hierdoor ontstane eiland was nu een zelfstandig poldertje van ca. 14 ha. Na vier jaar, in 1633, werd het eiland gekocht

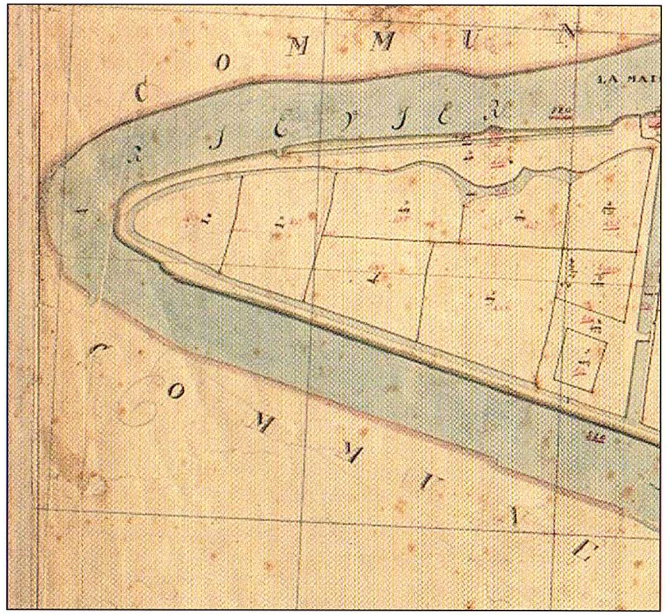

Tekening van de Nes door D. Stoopendaal. 'De Zegepraalende Vecht' uit 1719. (Gravure collectie A. Cruysheer)

door een bemiddelde Amsterdammer, de heer Pieter Jansz. Reael. Zijn kleinzoon liet hier in 1687 door architect Herbert Cramer een werkelijk prachtig huis bouwen dat hij kon bekostigen, omdat zijn moeder als rijke weduwe overleed. Hoe het huis werd gewaardeerd door passanten blijkt uit een aardig tekstje van graveur Bastiaan Stoopendaal: *'(...) De plaats leyt heel playsant, daar rontom een laan van eyken, nooten en ipenbomen is; diergelijkcke weet ik niet in tien uuren in 't ronde aan te wijzen. Dit eylandt is gekoft door de heer ontfanger Pieter Reael in den jare 1633; had doen de naam van de Nes, is betaalt altemaal met goude ducaten, en is doen de naam gegeven door den heer kooper het Realen-eylandt.'* Gelet op de laatste zin kunnen we ons afvragen of het een aardig woordgrapje van Pieter Reael is om zijn eiland de naam Realeneiland mee te geven. Het woord 'Reaal' is namelijk tevens een gouden munt uit die tijd! De buitenplaats, zoals deze is te zien op de prent van 1719, staat met de achterzijde van het huis en met een uitgebouwde koepel aan de Vecht, waarbij het voorplein met enkele stenen vazen en de hoektorentjes tussen de bomen op de achtergrond zichtbaar is. Rechts van het huis is ook nog een boerderijtje te zien waarvan de oudste bouwfase onbekend is. Een jongere boerderij is te zien op een prentbriefkaart uit plusminus 1920. In 1821 werd de buitenplaats bij openbare verkoping verkocht en vervolgens in 1831 gesloopt.

Diplomatieke twist om de Nes

Opmerkelijk is de 'diplomatieke twist' die volgde in het jaar 1827. Tien jaar daarvoor - net na de Franse overheersing onder Napoleon - bleek namelijk dat het eiland bij Koninklijk Besluit was toebedeeld aan de gemeente Vreeland, terwijl het daarvoor altijd aan Nederhorst den Berg had toebehoord. Jonkheer Warin, waarnemend Ambachtsheer van kasteel Nederhorst, klom in de pen en stelde enkele krachtige teksten op. Hij betrok

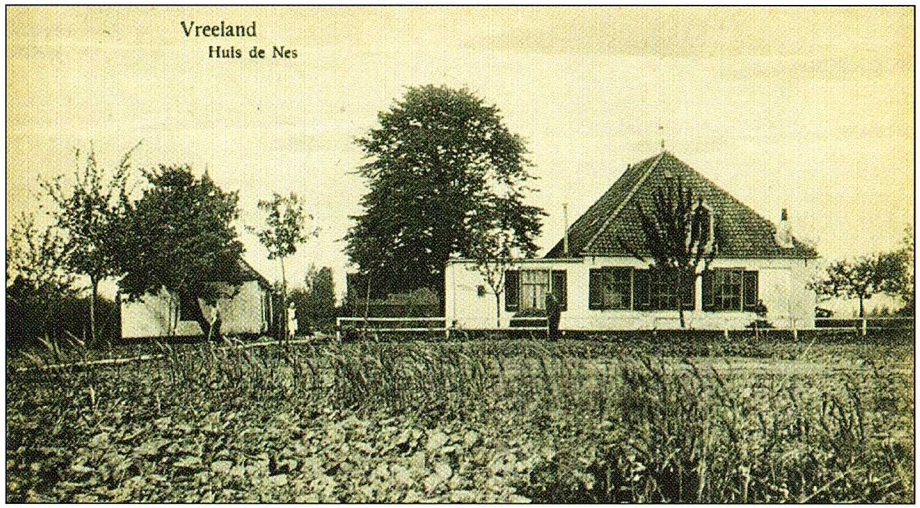

Kadasterkaart uit 1832, gemeente Vreeland, sectie B, blad 1. (Rau, Top. atlas, detail)

het gemeentebestuur van Nederhorst den Berg erbij door te stellen dat Vreeland al zoveel buitenplaatsen en optrekken had en Nederhorst den Berg had, behalve het kasteel, niets. En nu zouden ze ook nog het oude goed 'De Nes' moeten missen! Ronduit een onrechtvaardige zaak. Ondanks het stormachtig protest kon het Koninklijk Besluit alleen ongedaan gemaakt worden bij weer een nieuw Koninklijk Besluit. De provincie Utrecht vond het eigenlijk wel goed, hield zich vast aan het besluit en Vreeland hield zich wijselijk op de vlakte. Toen ook nog eens de Vreelandse Schout Van Andel het eiland bij opbod bleek te hebben gekocht, verstilde het protest van de teleurgestelde jonkheer Warin.

Papierfabriek Van Kempen Bavink

Hoewel de geschiedenis van de Nes hier stopt, volgt toch weer een nieuwe fase voor het eiland. Op de locatie van het gesloopte huis, wordt weer een nieuw huis gebouwd. Een deel van de omschrijving uit november 1835 luidt: *'Een buitenplaats genaamd het huis De Nes of Nessenrak met dezelver geheel nieuw gebouwde heerenhuizing, koetshuis, paardenstalling, tuinmanswoning en watermolentje.'* Na verkoop wordt in 1837 een vennootschap opgericht met als doel het stichten van een papierfabriek. Deze 3e papierfabriek van Nederland kreeg de naam 'Van Kempen Bavink'. Na enkele opstartproblemen, juist op het moment dat er goede resultaten werden verwacht, brak op 10 april 1840 brand uit. De fabriek werd wel weer hersteld, maar er volgden meer tegenslagen. Ondanks bezuinigingsronden was de geldkas leeg en de aandeelhouders wilden niet opnieuw geld investeren. Ze besloten vervolgens de vennootschap te liquideren. Hiermee kwam een einde aan de papierfabriek en via diverse veilingen werd alles verkocht.

Prentbriefkaart van het boerderijtje op het eiland de Nes uit circa 1920. (Collectie A. Cruysheer)

Prentbriefkaart 'Vechtgezicht bij het Huis de Nes' uit circa 1920. (Collectie A. Cruysheer).

Het eiland verdwijnt?!

Het definitieve einde van het Realeneiland volgt 100 jaar later door de aankoop van het eiland in 1934 door de Amsterdamse Ballast Maatschappij. In hetzelfde jaar al vinden op het eiland grootschalige en illegale kleiafgravingen plaats ten behoeve van wegwerkzaamheden van hetzelfde bedrijf. Waarom is niet geheel duidelijk, maar men weet - ondanks protesterende krantenberichten - hiervoor zelfs nog een vergunning te verkrijgen. De werkzaamheden worden hierop met grote mechanische zandwinmachines versneld, waarop het eiland uiteindelijk zelfs geheel verdwijnt op enkele randeilandjes na. De opkomende watersport werd een halt toegeroepen door het plaatsen van houten keerbalken tussen de eilandranden. In 1982 wordt het geheel dan uiteindelijk verkocht aan Natuurmonumenten. De pleziervaart geniet vandaag de dag van de vele watervogels die bij de huidige situatie baat hebben, maar is zich niet bewust van de roerige geschiedenis van dit bijzondere eiland.

Literatuur

Baar, Jan, Boek-en-Berg, De grenswijziging tusschen Holland en Utrecht in het jaar 1819. Werinon nr. 56.
Boels, C. e.a., Loenen, Geschiedenis en Architectuur. Monumenten-Inventarisatie Provincie Utrecht, 2000.
Boerstra, J. Verdwenen buitenplaatsen in Vreeland - De Nes. Jaarboekje 1989 van het Oudheidkundig Genootschap Niftarlake.

Website

www.kasteleninutrecht.nl/Realeneiland.htm
www.buitenplaatseninnederland.nl/Utrecht_beschrijvingen/Vreeland_Realeneiland.html
www.natuurmonumenten.nl/natmm-internet/natmm/natuurgebieden.jsp?n=35821

11. De Gouden Eeuw van Nederhorst den Berg
Bekoorlijke lusthoven en landelijke luister in de 18e eeuw

Vanaf 1600 kende ons land een ongekende economische en culturele bloei. De natuur en het buitenleven kwamen in de belangstelling en her en der lieten welgestelde kooplieden en burgers prestigieuze buitenverblijven bouwen, onder andere in de Vechtstreek. In Nederhorst den Berg begon de voorspoed later. Vooral doordat de zeesluizen tot 1673 nog bij Nederhorst den Berg lagen aan de Hinderdam en het land frequent onder water liep, was het landschap moerassig en modderig en werd onaantrekkelijk gevonden. Men schuwde de 'schadelijke zeedampen'.
Pas nadat de sluizen naar Muiden waren verlegd, kwam ook hier de gouden ontwikkeling echt op gang.

In de 18e eeuw telde Nederhorst den Berg een bevolking van ongeveer 500 zielen. Tot die tijd verdienden de meeste mensen hun brood in de landarbeid als boeren of veenarbeiders. De komst van een elite betekende voor de bevolking een belangrijke mogelijkheid om hun inkomsten te verbeteren. De vooruitgang liep parallel met de bouw van buitenverblijven. De middenstand nam een vlucht, aan het onderhoud van de huizen en tuinen kon verdiend worden. Er was toenemend verkeer, waarvan de herbergen met hun rijtuigen- en paardenverhuur profiteerden.
De buitenhuizen werden over het algemeen gebouwd op de plaats van bestaande boerderijen of woonhuizen. Het waren hier doorgaans geen grote buitenplaatsen, maar er was wel altijd een verzorgde stijltuin aanwezig, met slingerlanen, vijvers, koepels en tuinelementen.

Luchtfoto van de buitenplaatsen Koningslust en Overdam. Vaag zijn nog de contouren zichtbaar van de lanen in de vroegere landschapstuin van Koningslust (gelegen boven het forteiland). Bij Overdam (links van de noordelijke lunette) ziet men een vroegere vijver.

De vroegere buitenplaats Voortdijk in het centrum van het dorp, anno 2000. (foto E. van Damme)

Een tweetal buitenplaatsen ontstond al vroeg, nadat het vervoer over water sterk was verbeterd na de aanleg van de Reevaart (1632). Het toenmalige eiland 'De Nes', gelegen bij de huidige sluis het Hemeltje, werd in 1633 gekocht door Pieter Jansz. Reael, koopman in Amsterdam. Hij gaf het de naam 'Realen Eylandt'. Ongeveer tegelijkertijd (1635) vormden zich de plannen rond 'Vecht en Bergzicht' bij de Hinderdam door Johan Oly, Heer van Heeckendorp. Later heeft hier de zoon van de beroemde kruidendrogist Jacob Hooy gewoond. De winkel van Hooy bestaat nog op de Kloveniersburgwal in Amsterdam. De wateroverlast die deze vroege Plaatsen ongewijfeld ervoeren, werd bevochten met respectievelijk een watermolentje en een zijlwijk, dat is een natuurlijke afwatering naar de Vecht.

De Gouden Eeuw

Vanaf ongeveer 1690 - de sluis was bij Muiden gelegd in 1673 en de oorlog was voorbij - nam de bouwactiviteit snel toe. Wij kunnen vaststellen dat de Gouden Eeuw hier toen pas echt aanving. Johan van Soesdijk, als schout van Nederhorst aangetrokken door kasteelheer Godard van Reede, kocht 'Stilhorn'. Dat was misschien al een buitenplaats, vanouds eigendom van de familie Van Rijsenburgh. Deze familie kwam van oorsprong uit het Kromme Rijngebied, waar, wellicht niet toevallig, ook de stichter van kasteel Nederhorst, Alfer van Wulven vandaan kwam. Er was een familierelatie tussen Van Rijsenburgh en Van Wulven en ook met Van Reede.
Johan van Soesdijk bouwde voor zijn familie rond 1690 ook 'Voortdijk', in het centrum van het dorp. De tuinen ervan zijn verloren gegaan. Later is het huis een

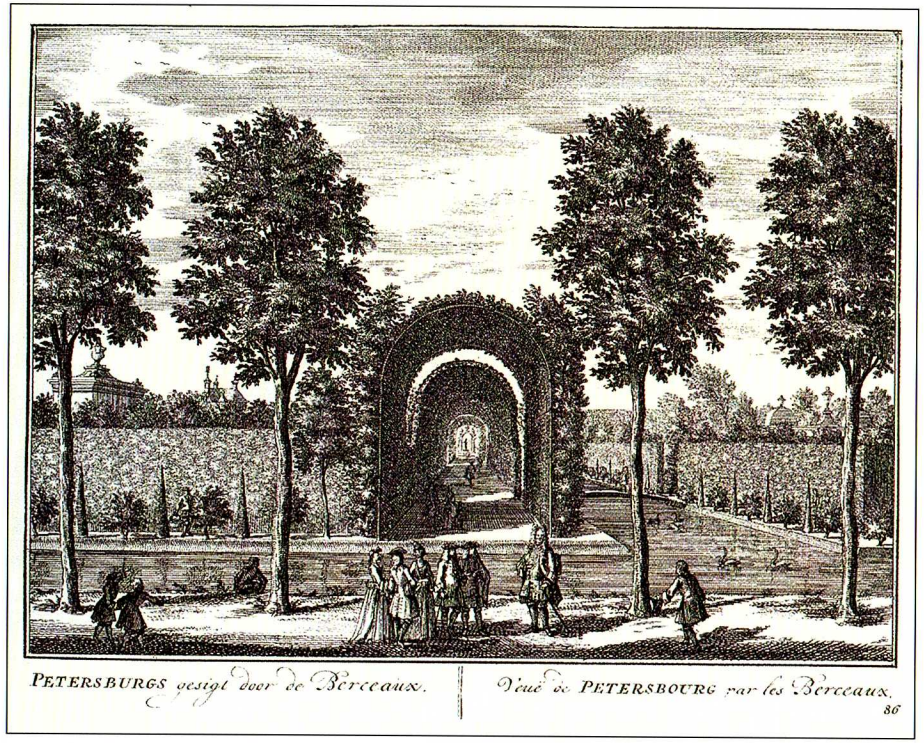

Bij de voormalige buitenplaats Overdam. De bijbehorende, nog bestaande boerderij, is zichtbaar. (De Zegepraalende Vecht, 1719)

voorname herberg geworden. In diezelfde tijd ontstond 'Berglust', gesticht door de Amsterdammer Jan Hendricksz van den Bergh. Hij woonde continu op zijn buitenplaats. Jan van den Bergh was opzichter van de stedelijke begraafplaats en 'modderwerken' (grachten) in Amsterdam. Berglust stond op de plaats waar nu de R.-K. kerk staat.

Twee locaties in het dorp waren bijzonder aantrekkelijk. De Amsterdamse wijnkoper Noppen ontwikkelde langs de Vecht in Overmeer de Plaats 'Overmeer', in het zicht van 'Stilhorn' en 'De Nes'. Later werd de bekende schilder Jan Jacob Spöhler hier geboren. Ernaast verscheen 'Schulpenburg' en ertegenover 'Wittesteijn' onder Vreeland, waar de chirurgijn Th. Krook woonde.

De tweede attractieve plek lag rond de Hinderdamse Schans. Er ontstond rond 1715 een ring van buitenhuizen. Aan de westoever van de Vecht 'Overdam', ernaast 'Damzicht', later met 'Hinderrust uitgebouwd tot 'Koningslust' met rondom een uitgestrekt landgoed. Daarnaast 'Overnes' en aan de oostoever van de Vecht 'Damvecht', van Jan Winter, een broer van de eigenaar van 'Overdam'. In het landschap zijn sporen van de tuinaanleg, met name op luchtfoto's, nog herkenbaar. Aan deze ring is in

Petersburg van de Vechtzijde gezien. (De Zegepraalende Vecht, 1719)

1894 een in Hollandse neorenaissance stijl gebouwd landhuis toegevoegd, geïnitieerd door Johanna De Pré- Theunissen. Het is een ca. 7 ha groot landgoed, met een koetshuis, tuinmanshuis, schaapskooi en een prieel. De tuin is in landschapstijl aangelegd. Heden is het in appartementen opgedeeld.

Petersburg

Bijzondere aandacht vraagt het beroemde 'Petersburg' dat ongetwijfeld de grootste en rijkste buitenplaats van Nederhorst den Berg is geweest. Gebouwd in de laag gelegen Kuijerpolder was het moeilijk over de weg bereikbaar vanwege de altijd hoge waterstanden en hebben de beroemde tuinen, afgebeeld in de Zegepraalende Vecht (1719) ook zeer veel wateroverlast gehad. Mensen en materialen konden alleen vanuit Nigtevecht over de Vecht worden aangevoerd. Petersburg werd gesticht door de met tsaar Peter de Grote bevriende koopman Christoffel Brants en gebouwd door Simon Schijnvoet. Huis en tuinen vormden een waar kunstwerk. In de Zegepraalende Vecht geven 12 afbeeldingen een beeld van deze grootse buitenplaats. Na een enorm feest, gehouden op 2 september 1717, ter gelegenheid van het afscheid van tsaar Peter en zijn vrouw Catharina, waarbij waarschijnlijk zoals gebruikelijk talrijke Russische

genodigden aanwezig waren, bleek in de tuinen een grote schade aangericht te zijn. Na de dood van Brants in 1733, hij was kinderloos, komt het huis in de verkoop en wordt achtereenvolgens eigendom van de boterhandelaar Carel van Dam en van de regentenfamilie Graafland. De weduwe van Cornelis Graafland blijft na de dood van haar man in 1793 nog geruime tijd op de buitenplaats wonen. De plaats werd nog goed onderhouden, maar op 29 april 1811 nadert het einde en wordt het bezit publiekelijk geveild. Uiteindelijk lijkt het tussen 1816 en 1819 afgebroken te zijn en is er alleen nog sprake van de boerenhofstede Petersburg.

Achteruitgang

Het is goed voorstelbaar dat de bevolking door de aanwezigheid van deze welgestelde families economische vooruitgang heeft ondervonden. Wij zien dan ook dat, als vanaf het begin van de 19e eeuw het ene na het andere buitenverblijf wordt verkocht, afgebroken en tot weiland gereduceerd, het dorp tot armoede vervalt. Ook de kerk raakte na het verdwijnen van de elite uit het dorp in grote financiële moeilijkheden. Al in 1794 schrijft de predikant Henricus Rappardus die hier al bijna 50 jaar stond: *'De omstandigheden van dezen kommerlijken tijd is zo, dat men meerder en zwaarder tijden te dugten heeft.'* Hij wendt zich tot de "representanten van het volk", om geld te krijgen voor de armen van Nederhorst, *'omdat anders de Diaconie te gronde gaat.'* De 19e eeuw heeft Nederhorst den Berg inderdaad verarming gebracht, achteruitgang van de kerkgang en neergang van de moraal. Men schreef de oorzaak toe aan het gebrek aan onderwijs aan de jeugd en aan de slechte voorbeelden van ouderen in hun handel en wandel, maar armoede was de echte aanstichter. Aan de Gouden Eeuw in Nederhorst den Berg, begonnen in 1690, kwam in de dertiger jaren van de 19e eeuw een abrupt einde. Enkele huizen bleven bestaan, maar met de afbraak van 'Berglust' in 1886 werd plaatsgemaakt voor de R.-K. kerk en was deze bloeiperiode definitief historie geworden.

Literatuur

Baar, Jan, e.a. Petersburg, een verdwenen buitenplaats. Werinon 1996.
Bertram, Ch., Noord-Hollands Arcadia. Alphen aan de Rijn 2005.
Boerstra, J., Verdwenen buitenplaatsen in Vreeland. De Nes. Jb. Niftarlake, 1989.
Damme, E.N.G.van, Het 'buytenplaatsje Damvecht'aan de Hinderdam en zijn bewoners. Jb. Niftarlake 1992.
idem, Buitenplaatsen in Nederhorst den Berg in de 17e en 18e eeuw. Werinon 1996.
idem, De buitenplaats 'Vecht en Bergzicht' alias 'Klemansplaats' aan de Hinderdam (17e eeuw-1835). Jb. Niftarlake 1996.
idem, De buitenplaats 'Berglust' in Nederhorst den Berg (eind 17e eeuw - 1886). TVE 15, 1997.
idem, Het buitenverblijf 'Schulpenburg' in Overmeer. Werinon 1997.
idem, De buitenplaats 'Overmeer' in Nederhorst den Berg, gebouwd en bewoond door migranten. (1700-1845). TVE 15, 1997.
idem, De buitenplaats 'Stilhorn' in Nederhorst den Berg. Werinon 31, 1998.

idem, De Gouden Eeuw in Nederhorst den Berg. Werinon 35, 1999.
idem, Voortdijk, een buitenplaatsje in Nederhorst den Berg uit de late Gouden Eeuw. Jb. Niftarlake 2000.
idem, Henricus Rappardus. Predikant (1754-1801), zakenman en ambachtsheer in Nederhorst den Berg. TVE 19 (2), 2001.
Munnig Schmidt, E. & Lisman, A.A.A.M., Plaatsen aan de Vecht en Angstel. Alphen aan de Rijn 1993.

Website

www.buitenplaatseninnederland.nl

Bekijken

De driehoek van Petersburg, op her Grote Eiland bij de Petersburgseweg, tussen de boerderijen Roosendaal, Eilandseweg 7 en Petersburg, Eilandseweg 8.
Vreeden-Horst, Bergseweg,Vreeland, een kleine buitenplaats met het karakter van bijvoorbeeld 'Overmeer'.
Voortdijk, Voorstraat.

12. Hoepelbuigerijen
Een bloeiende industrie, een rijke bron van inkomsten

Wie nu door de polders trekt en geniet van de ruimte en de wijde vergezichten, de weilanden en de maïsvelden, kan zich nauwelijks voorstellen dat het landschap tot zo'n 90 jaar terug voor een groot deel bepaald werd door griendbossen. Na de neergang van de buitenplaatsen rond 1830 werden griendteelt en hoepelbuigerij belangrijke economische activiteiten in Nederhorst den Berg en omgeving.
De Prutpolder was voor het grootste deel beplant met griend, evenals de randen van het Horstermeer en de terreinen behorende bij (voormalige) buitenplaatsen. De landerijen van Petersburg waren deels griendbos, zo ook die bij Hinderrust, Vecht en Lommer aan de Hinderdam, rond kasteel Nederhorst en op de Nes. Ook delen van de Spiegel- en Blijkpolder waren beplant met wilgenbossen. In 1906 was 286 ha (27%) van het gemeentelijk oppervlak in gebruik als griendland. Het griendbos werd ook volop gebruikt als jachtgebied.

Grienden en tenen

Grienden zijn stukken land beplant met wilgenstruiken. De takken van griendwilgen (tenen) vormden de grondstof voor de hoepelbuigerijen. Daar werden ze tot hoepen of hoepels gemaakt die werden gebruikt in de kuiperijen bij het in elkaar zetten van houten tonnen en vaten. Ook voor het vlechten van manden en ander huishoudmateriaal werden de tenen gebruikt. Door de opkomst van nijverheid en handel was er rond 1900 veel vraag naar verpakkingsmateriaal.
Drie jaar na de aanplant van een griendbos kunnen er voor het eerst bruikbare takken afgehakt worden. Pas drie jaar later kan er van zo'n perceel weer geoogst worden. Het was voor de eigenaar dus van belang om meerdere griendpercelen van verschillende leeftijd te hebben, om zo verzekerd te zijn van de productievoortgang. De griendcultuur was zeer arbeidsintensief: aanleg, onderhoud en oogst gebeurden volledig handmatig. Van november, als het blad gevallen was, tot maart, wanneer het nieuwe groeiseizoen begon, werd het griendgewas geoogst. Het gaf dus veel werk in de voor arbeiders moeilijke wintermaanden.
Aan het eind van het jaar vonden de verkopingen van griendhout plaats. Meestal gebeurde dat in de herberg van Jan van Dijk (later Pieter Bak) aan de brug in Overmeer, vlak bij de grienden van de Prutpolder en de Horstermeer. De meeste percelen werden door de hoepelbuigersbazen uit Den Berg e.o. op stam gekocht *'ter plaatse al waar het is gegroeid'*. De koper moest zelf voor het hakken van de tenen zorgen. Er waren ook hoepelbuigers die zelf griendpercelen bezaten.

Zware arbeidsomstandigheden

De wilgentakken moesten voor gebruik van de bast ontdaan worden. Dat gebeurde op

In de hoepelbuigerij. Tableau vivant in het Biesboschmuseum in Werkendam. Achteraan staat de snijbank, vooraan het apparaat om de hoepen buigzaam te maken.

de schilbaan. De teen werd in het schilijzer geslagen en erdoor gehaald, zodat de bast er afgestroopt werd. Dit was zwaar werk. Er werden lange dagen gemaakt. In de schiltijd werd er op de schilbaan gewerkt van 's ochtends vroeg tot 's avonds laat, in de hoepelmakerij tot zeker 7 uur 's avonds.
Op de schilbanen werkten ook wel vrouwen, kinderen en bejaarden. De Gooi en Eemlander schreef in december 1904: *'Eerst moet 't worden gehakt en opgebonden, dan moet 't wit in het water gezet, dan geschild, dan weer gedroogd en opgebonden. Dat gaat zo maar stokje voor stokje; en voor meenig oudje ligt daar een rijstebrijberg van lichten arbeid, waar hij zich rustigjes doorheen eten kan tot hij dood is.'*
Ook kinderarbeid behoorde tot de normale gang van zaken. In 1886 meldde burgemeester Schottelink over het werk op de schilbaan: *'Daar het nu zeer licht werk is, wat door kinderen dikwijls spelende geschiedt, en steeds in de open lucht plaats vindt, is 't bijna gelijk te stellen met veldarbeid.'* De Officier van Justitie zal het niet met hem eens geweest zijn.
Rond 1850 gaven de hoepelmakerijen veel vertier. Volgens het Provinciaal Verslag was 1854 een goed jaar: *'Wat aangaat de hoepelmakerijen onder Nederhorst den Berg, ook daaromtrent ontvangen wij zeer bevredigende berigten. De daar bestaande 4 inrigtingen van dien aard hielden 35 arbeiders bezig, die ternauwernood aan alle bestellingen hebben kunnen voldoen. De vraag naar hoepels is in de laatste jaren zeer toegenomen, zoodat de werklieden hunnen arbeid het geheele jaar door hebben*

Twee voormalige hoepelbuigerijen in Overmeer (2005). Het witte gebouw huisvestte de werkplaats van Streefkerk, later kwamen er woningen in. Anno 2009 staat het op het punt gesloopt te worden. Daarachter was de buigerij van Van Emmerik, in 1931 verbouwd tot 4 woonhuizen, het tegenwoordige 'Tuindorp' aan de Vreelandseweg.

kunnen verrichten.' De hoepels werden opgebost en gingen naar de kuiperijen.
Overmeer was vanouds het centrum van de Bergse hoepnijverheid. Daar waren rond 1900 drie grote bedrijven: Streefkerk, Van Emmerik en L. Snel. De arbeiders woonden voor een groot deel in en om de 'Brouwerij'. Op meerdere plaatsen stonden grote droogschuren en lagen schilbanen, meest in de buurt van de werkplaats.
Griendtelers en hoepelbuigers kregen het vanwege het intensieve arbeidsproces erg moeilijk met de ontwikkeling van het sociale stelsel na de Eerste Wereldoorlog.

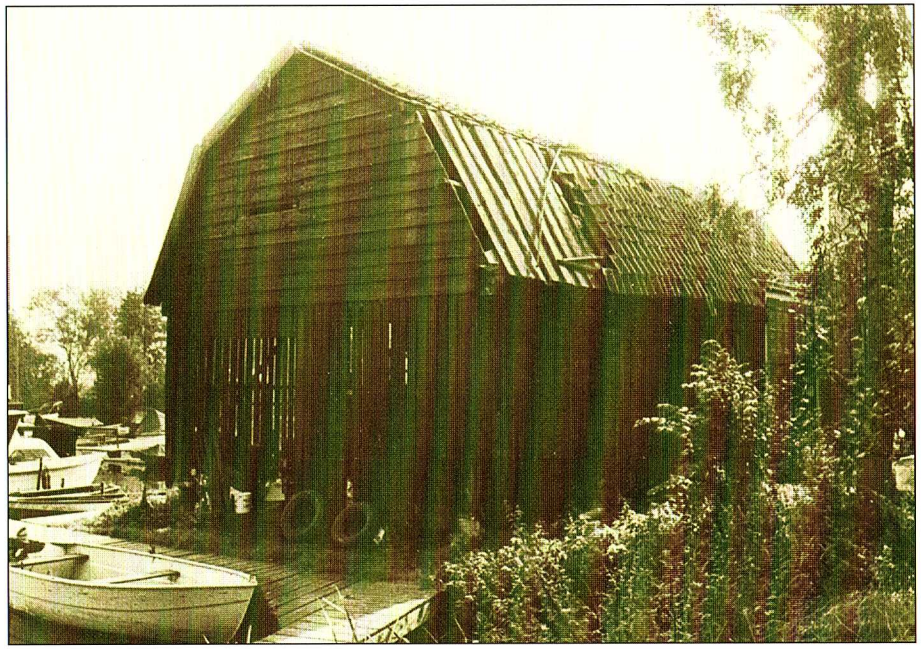

Hoepelbuigers bij de hoepelbuigerij. Links en tegen de werkplaats staan de tenen gereed voor verwerking. Rechts liggen de bewerkte tenen, van de schil ontdaan, in 'bosjes' opgestapeld.

De laatste jaren

Het verslag van het onderzoek naar de toestand van de handeldrijvende en industriële middenstand in N-H meldt in 1912: *'Een groot gedeelte der bevolking vindt haar bestaan in de kleerblekerijen; vroeger, tot voor ongeveer 20 jaren waren hoepelbuigerijen eene voorname tak van bestaan; deze zijn thans aan het kwijnen, aangezien men meer gebruik is gaan maken van ijzeren hoepels.'*
De verplichte verkorting van de werkdag in 1922 van 11 uur naar 8½ uur was, naast het toenemende gebruik van nieuw verpakkingsmateriaal, de nekslag voor de bedrijfstak. In een werkweek van 48 uur kon een hoepelbuigersknecht onmogelijk genoeg verdienen om een gezin te onderhouden. Het uurloon was zo'n 30 cent dat kwam dus neer op ruim *f* 14,- per week. De bazen konden onmogelijk meer betalen, ze betaalden al meer dan elders. Gedurende enige tijd werd oogluikend toegestaan dat de arbeiders langer werkten, zodat ze konden komen op een loon van zo'n *f* 20,-, maar dat kon niet lang duren.
In 1932 sloten de twee nog in bedrijf zijnde hoepelbuigerijen wegens de crisis. De laatste 20 hoepelbuigerknechts brachten het totaal aantal werklozen in de gemeente op 80. De ondersteuning werd een zware last voor de gemeente Nederhorst den Berg.

De griendbossen werden geleidelijk gerooid en omgezet in weiland. Na 1920 betrok-

Droogschuur voor de 'bosjes' hoepels. De schuur stond tot ca. 1965 aan de Dammerweg tussen het gemaal van de Spiegelpolder en Wasserij 'De Vechtstroom' van Franssen.

ken de bazen het griendmateriaal al meer en meer uit Vianen en omgeving.
Anno 2008 herinnert er praktisch niets meer aan de 'wilgenindustrie'. Het bosje langs de Slotlaan bij het ooievaarsnest wordt nog wel het 'Tenenbos' genoemd, maar eigenlijk houdt alleen de 'Hoepelbuigerslaan' in de Blijkpolder de herinnering aan deze eens zo *'rijke bron van inkomsten voor de arbeidende bevolking in de polders en plassen langs de Vecht'* enigszins levend.

Literatuur

Baar, Jan, Een bloeiende industrie, een rijke bron van inkomsten, De hoepelbuigerij in Nederhorst den Berg. Werinon 31, 1998.
Stroucken, Ineke, Riet- en griendcultuur in Nederland, 1993.
Noordanus, G./Rinsma, E.J., Laatste herinnering aan de hoepbuigers. In: Vecht en Veen op de valreep,1980.

Website

Landschapnoordholland.nl
Griendhout.nl
Chbeheer.nl
Natuurvereniging-ridderkerk.nl

Bekijken

Stadsmuseum IJsselstein heeft een afdeling 'Hoepelbuigerijen in en om IJsselstein'.
Hardinxveld-Giessendam. In het Museum 'De koperen knop' is een geheel ingerichte hoepelbuigerswerkplaats.
Werkendam. Bij het Biesboschmuseum wordt een griendcomplex op traditionele wijze in stand gehouden.

13. Wasserijen
Nederhorst den Berg, de badplaats voor uw was

Voor jonge of nieuwe Bergers is het bijna niet voor te stellen dat in Nederhorst den Berg in de 20e eeuw tien procent van de bevolking een bestaan vond in de wasindustrie. Dat komt wellicht, omdat alle oude wasserijen gesloopt of afgebrand zijn. In het fotoarchief van de HKN bevinden zich nog afbeeldingen van al die verschillende gebouwen. Op veel van die foto's is goed te zien dat de ontwikkeling geleidelijk ging. Voor bijna elke nieuwe machine lieten de wasbazen er een stukje aanbouwen. De inwoners van ons dorp zwollen van trots als er in de zestiger jaren van de vorige eeuw, op zondag, twee reclamepipercups over kwamen die ieder twee sleepdoeken met zich meevoerend, richting Amsterdam vlogen. Op de ene sleep stond 'NEDERHORST DEN BERG', op de andere 'DE BADPLAATS VOOR UW WAS'. Dat waren gloriejaren waar heel wat aan vooraf is gegaan.

Nederhorst den Berg, de badplaats voor uw was, 1951.

Een lange geschiedenis. De familienaam van de eerste echte bleker, bij de volkstelling van 1840 als zodanig genoemd, Aart Hollenbach, komt niet meer voor in Den Berg. Hij kwam uit Amsterdam. Na hem volgden er meer behalve uit Amsterdam ook uit 's-Graveland, aangetrokken door de kwaliteit van het Vechtwater dat door zijn zachtheid uitermate geschikt bleek te zijn voor het uitoefenen van het blekersvak. Nederhorst den Berg was langzamerhand verarmd door de vervening. Het land werd water. Slechts de veenbazen voeren daar wel bij. Uit arren moede waagden steeds meer Bergers zich aan het zware blekerswerk. De kosten voor het opzetten van een eigen blekersbedrijfje waren dusdanig laag, dat iemand die een beetje geld had de gok wel

Wasserij Vechtzicht op de Punt van de Slotlaan, 1949. Gesloopt 1968 .

kon wagen. De investering bestond uit een schuur (die ontbrak toch al niet op het erf), een stookplaat, kuipen, een stampblok en zeep, maar vooral een sterk lichaam en klanten. Voor alle zekerheid hielden de meesten, indien ze wat meer land bezaten dan alleen het bleekveld, hun nevenpraktijken aan. Een paar koeien of varkens nalopen kon er tussen de bedrijven door nog wel bij.

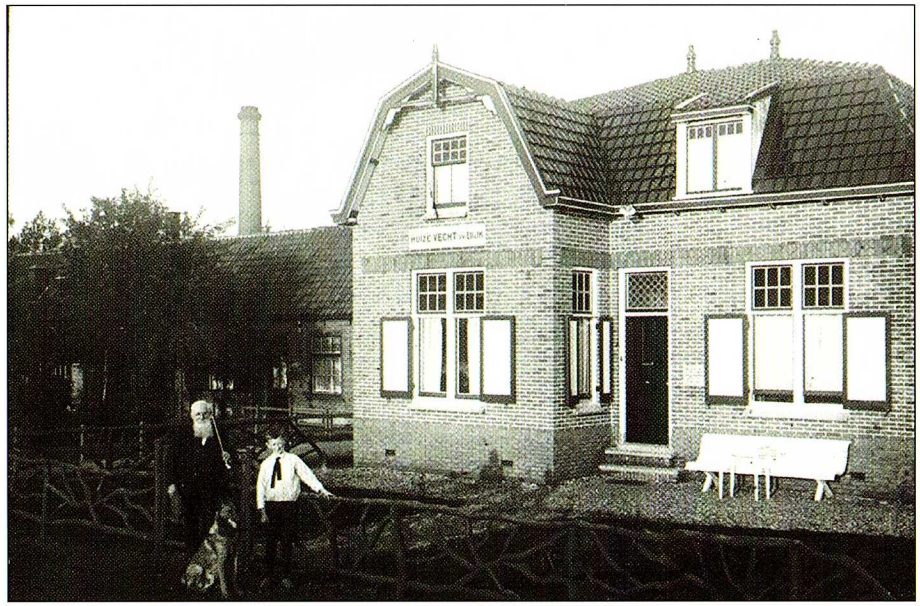
Van 'kleerbleker' naar wasserij

Het dorp telde in 1865 naast vele kleintjes, vijf grotere 'kleerblekerijen'. Voor het vervoer naar Amsterdam zorgde iedere maandag, vroeg in de morgen, de onmisbare beurtschipper. Verbindingen over land lagen in een ver verschiet. Aan de Meerlaan, waar anno 2008 de wijk Venenburg zijn voltooiing nadert, draaide de wasserij van Toon Hageman. Twee van zijn zonen Cornelis en Christiaan begonnen in 1874 onafhankelijk van elkaar, ieder een eigen wasserij aan het einde van de Dammerweg. Vader Toon zette in 1877 als eerste een gloednieuwe stoommachine in werking. Zes dagen daarna klonk de stoomfluit bij de wasserij van zijn zoon Arnoldus, op de Punt van de Slotlaan, waar later de mooiste wasserij van het dorp verrees. Na een brand in 1893 liet de toenmalige eigenaar Van Leuven op die plek 'Vechtzicht' bouwen, onder architectuur van Y. Bijvoets Gzn, de architect van de R.-K. kerk. Toon Hageman uit de Meerlaan is het voorbeeld van opkomst en neergang. In 1920 kocht Gijs Stalenhoef, de eigenaar van wasserij 'Welgelegen' aan de Vaartweg, vader van zeven zonen, het bedrijf van Toon op. 'Vecht en Dijk' van Christiaan Hageman hield het net langer dan 125 jaar vol. Het gebouw is in 2007 afgebroken. Cornelis was niet succesvol en verkocht zijn bedrijfje aan Slokker. Deze is ongetwijfeld te boekstaven als de kleurrijkste bleker in de Bergse wasserijgeschiedenis. Als harde zakenman veroorzaakte hij allerlei conflicten, ondermeer over het lozen op de polders. Daarnaast adverteerde hij als eerste Bergse wasbaas in de landelijke dagbladen. Jachthaven 'de Rietlanden', zoals de locatie nu heet, heeft hem helemaal doen vergeten.

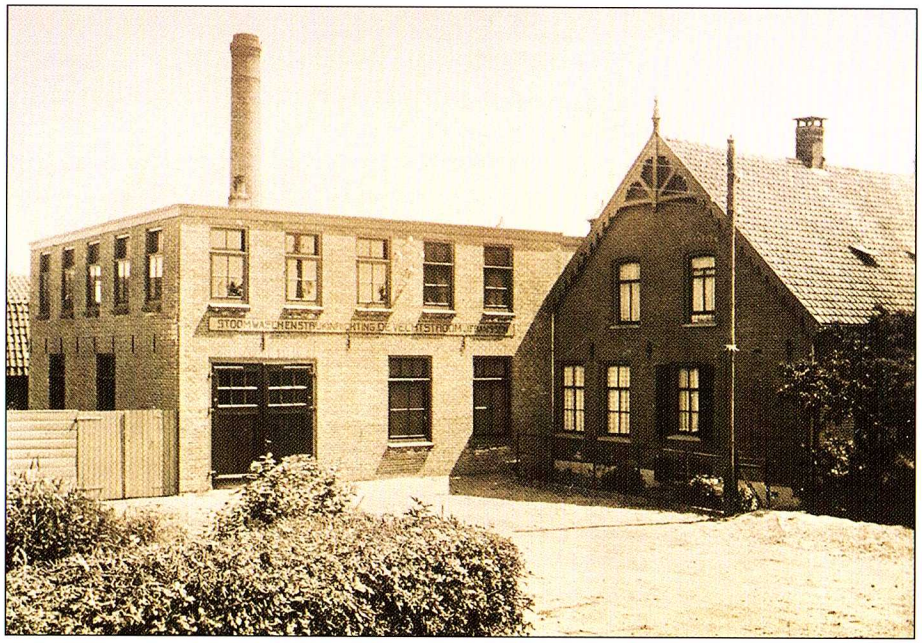
Een opzichter van het Naardermeer vroeg in1887 aan Gerard Snel, die daar rietsnijder was, of deze niet iemand wist die de was voor zijn vrouw wilde doen. Gerard overlegde met zijn echtgenote, wat resulteerde in een start als bleker. Snel van 'de Overhoek' was tot 2002 een begrip in Den Berg en omstreken. In dat jaar legde een felle brand het bedrijf in de as. Het definitieve einde. Een andere Snel, Jan, kocht in 1908 de wasserij van Evert Struik. Jan Snel gaf zijn nieuwe bezit de naam 'Wasserij Nederhorst'. Hij zou als markant figuur de geschiedenis ingaan onder de naam Baron Zeepsop. Daar vlakbij begon de zoon van hoepelbuiger A. Franssen, Jan, rond 1910 wasserij 'De Vechtstroom'. Gedurende de jaren 1920 tot 1940 liet hij langs de Dammerweg, tussen de Ph. van Wassenaarlaan en het gemaal van de Spiegelpolder, circa veertien twee-onder-één-kap woningen bouwen.

Expansie

In 1902 hadden alle blekers met andere betrokkenen een adres gericht aan de gemeenteraad om te komen tot een vaste brug over de Vecht nabij de Garstermolen. De stations van Abcoude en Weesp zouden dan namelijk een stuk sneller te bereiken zijn. Burgemeester Heierman van Nederhorst den Berg schreef daarop een brandbrief

Wasserij Vecht en Dijk. Voor het pas gebouwde huis (1921) staat de stichter Christianus Hageman.

Wasserij De Vechtstroom van de familie Franssen aan de Dammerweg.

aan de commissaris van de Koningin van Noord-Holland. De strekking behelsde dat de blekers niet geremd wilden worden in hun expansiemogelijkheden. Het langdurige oponthoud bij de ponten kostte veel arbeidstijd. Ze ondertekenden allemaal het adres, evenals de geestelijke leiders van de drie gezindten, de dokter en de hoofdonderwijzer. Die brug is er nooit gekomen.
Wel kwamen er steeds meer wasserijen. In 1912 waren dat er in totaal 21. De watervervuiling nam navenant toe. Zonder steun van hogerhand was de strijd daartegen ondoenlijk. Geld voor die investeringen was er niet. De wasbazen hadden hun geld broodnodig voor noodzakelijke investeringen. In de strenge winter van 1920-1921 ligt het verzenden van de was door schipper Tober al in november stil. Voor Karel van de Heijde die goed in de slappe was zat, eigenaar van 'Vechtzicht, was de maat vol. Hij stak geld in zijn binnenzak en ging op de fiets naar Amsterdam om een auto te kopen. Het bleef mijl op zeven om in het belangrijkste blekersafzetgebied Amsterdam te komen, maar hij had nu logistiek gezien het heft in eigen hand.

Neergang

Na 1960 liep het aantal wasserijen snel terug. Hogere loonkosten, strenger wordende milieueisen, het ouder worden van de eigenaars, veroudering van machines en niet te vergeten de komst van de wasmachine bij particulieren waren daar debet aan. Anno 2009 zijn er twee hele grote wasserijen overgebleven, te weten Lamme Textielverzorging en Gerard Best. Eén klein bedrijf werd opnieuw opgestart, onder de vergeten naam 'Nederhorst', geëxploiteerd door - het kan haast niet missen - twee Hagemannen. Veel meer over het wel en wee van die lange tijd voor ons dorp toonaangevende nijverheid is te vinden in het themanummer met de veelzeggende titel 'Van blekerij tot wasindustrie'. Uit dit boekje kunt u opmaken dat deze arbeidsintensieve tak van de nijverheid grootschaliger moest worden om te kunnen overleven.

Literatuur

HKN, Van blekerij tot wasindustrie, Werinon 8,1992.
Baar, Gerard, Op naar de volgende honderd, Werinon 56, 2005.
Baar, Gerard, Dooie- en nieuwe wegen, Werinon 59, 2006.
Baar, Gerard, Van jaagpaden naar voortjakkerend verkeer, Werinon 69, 2008.

Bekijken

Wasserij Lamme, Reeweg.
Wasserij Best, Vaartweg.
Charley's Diner, Voorheen wasserij Enkelloon, Dammerweg.
Jachthaven De Rietlanden, voorheen wasserij Nieuweroord, Dammerweg.

14. Durk Oebeles de Vries (1872-1937)
Pionier in de polder

In 1882 viel de Horstermeer droog. Er werden vier stolpboerderijen gebouwd en hier en daar verscheen wat andere bebouwing. Verder was een flink deel van de polder bezet met griendbossen en lagen er nog veel stukken braak of half-braak. Na de vestiging in de Horstermeer (1902) van het tuindersbedrijf 'Nieuw Harmonie' van Frederik van Eeden, een onderdeel van de kolonie 'Walden' in Bussum, kwamen er meer tuinderijen in de polder. Van Nanne de Boer, bedrijfsleider van Van Eeden in de polder hoorde D.O. van de mogelijkheden in de Horstermeer. De grond was er wel goedkoop, maar de polderlasten erg hoog.

Durk Oebeles en Griet met familie. (Collectie T. v.d. Kemp)

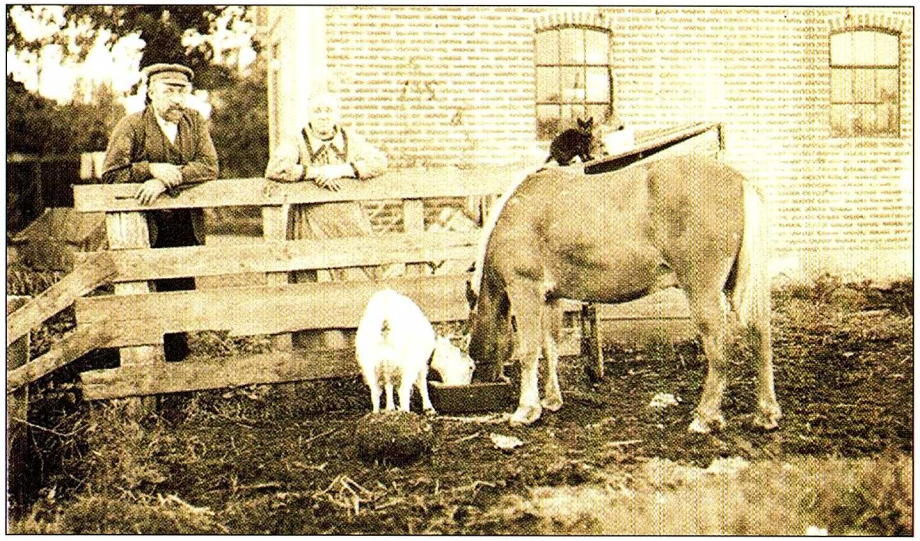
Een vrije socialist

D.O. de Vries werd geboren in Arum, bij Harlingen in de 'rode' Noordwesthoek van Friesland. Zijn vader, boerenarbeider, overleed jong. Zijn weduwe bleef achter met 9 kinderen. Al met 11 jaar moest Durk van school om als los arbeider mee te helpen de kost te verdienen. Rond 1890 werd Friesland geteisterd door de landbouwcrisis: werkloosheid, lage lonen, lange werktijden én barre winters. De in 1881 opgerichte

Sociaal-Democratische Bond van Domela Nieuwenhuis die streefde naar een marxistische-socialistische samenleving, waarin particulier bezit overbodig was, kreeg veel aanhang in die contreien. Op twintigjarige leeftijd werd D.O. - zoals hij zijn hele leven door iedereen genoemd werd - voorzitter van de SDB-afdeling in Arum en liet zich op vele manieren gelden als 'rode' leider. Hij werd redacteur van het socialistische weekblad 't Morgenrood', later ook van 'Recht voor Allen', het blad van Domela Nieuwenhuis. In 1894 trouwde hij met Grietje Hiemstra, ze kregen twee kinderen.
Het bleef moeilijk in Friesland een menswaardig bestaan te vinden. In navolging van velen vertrok ook het gezin De Vries. D.O. kwam wel in aanraking met idealistische gemeenschappen, maar werd nooit deelnemer. Hij bleef een 'vrije socialist'.

Een nieuwe start

Met geleend geld van Dr. Wartena, bij wie Grietje in Friesland gewerkt had, kocht D.O. in 1904 2 bunder in de polder en begon een groente- en fruittuinderij met wat vee. Hij vergrootte zijn bedrijfskennis, schreef artikelen in vakbladen en werd adviseur voor veel tuinders. Toen Baron van Lynden een geitenfokvereniging oprichtte werd D.O. daar secretaris van. Hij won prijzen met zijn Mechelse Koekoekhoenders en wist veel van aardbeienteelt. In oktober 1921 meldde de Gooi- en Eemlander dat een appelboom op zijn kwekerij voor de tweede keer vruchten droeg en zelfs meer dan de eerste keer! Er viel heel wat te doen en te verbeteren in de Horstermeer en weldra bekleedde D.O. enige functies. Daardoor kwam hij ook nogal eens in conflict, onder andere met het polderbestuur over begroting en waterpeil. De vergaderingen werden heel wat levendiger, maar het resulteerde tenslotte wel in het voorzitterschap van De Vries.

Durk Oebeles en Griet bij de beesten. (Collectie T. v.d. Kemp)

Bij de veiling in Hilversum. (Collectie T. v.d. Kemp)

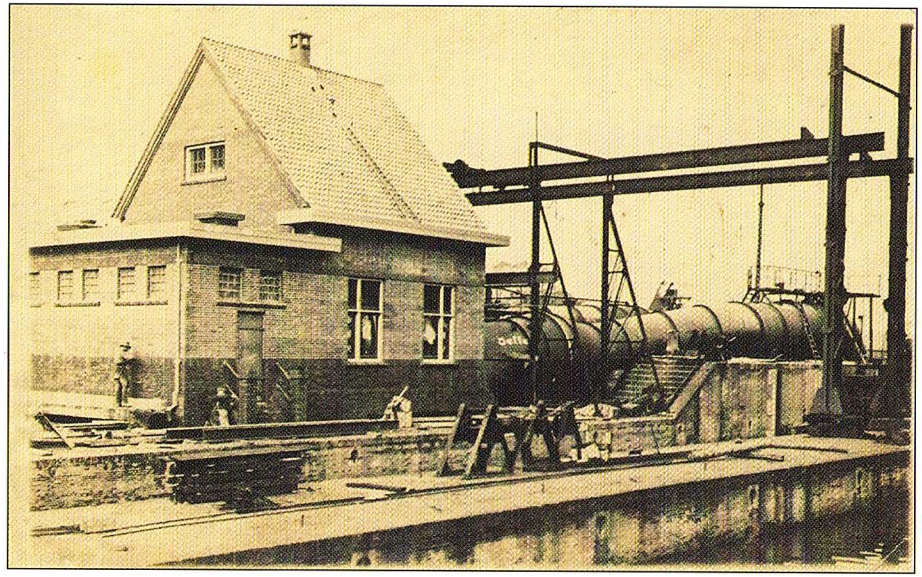
'Er is maar één Horstermeer'

Voordat D.O. zich in de polder vestigde, was er in de Provinciale Staten al discussie over het toekennen van stemrecht aan kleine grondbezitters. Vanuit de Horstermeer werd sterk aangedrongen op een reglementswijziging. Eén van de tegenargumenten in 1905 was, dat er in de Horstermeer een experiment gaande was *'inzake de levensvatbaarheid van een zeeker communistisch beginsel.'* Tijdens het voorzitterschap van D.O. werd in de Horstermeer, in de geest van Frederik van Eeden, het meerstemmig kiesrecht (hoe meer grondbezit, hoe meer stemmen) vervangen door het enkelvoudig: ieder die tenminste 1 ha land in bezit had kreeg een stem. Aanvankelijk brachten de tuinders hun producten zelf naar de afnemers. Dat kostte veel tijd en energie. De Vries was de grote animator bij het tot stand komen van de coöperatieve groenteveiling in Hilversum. In 1910 werd hij daarvan de eerste voorzitter. Ook was hij in die jaren medeoprichter van de coöperatieve In- en Verkoopvereniging 'De Vooruitgang' voor kunstmest, poot- en zaaigoed en gereedschappen.De Vries nam het op voor de kleine tuinder en op zijn initiatief werd de 'Vereeniging ter bevordering van de verkrijging van onroerend goed door landarbeiders' opgericht. Het zal hem zeer veel gedaan hebben dat hij in de moeilijke tijden van de landbouwcrisis midden jaren dertig vanwege gezondheidsredenen zich niet voor de volle honderd procent kon inzetten.

Gedreven en gerespecteerd

Op veel terreinen ondernam D.O. initiatieven om de omstandigheden in de polder te verbeteren. Hij ijverde voor de aanleg van elektriciteit en het realiseren van elektrische

bemaling, bleef hameren op lagere polderlasten, zorgde er mede voor dat de Nieuweweg (Middenweg) een gesloten wegdek kreeg en nam het voortouw voor de oprichting van een openbare school. In 1929 kon de school aan de Machineweg geopend worden. De Horstermeerders kregen via de vereniging 'Volksonderwijs' grote invloed op het reilen en zeilen. De school kreeg een centrale plaats in de polder. Er werden bijeenkomsten gehouden (zangkoor) en cursussen gegeven (Esperanto).
Hij wist het ook zo ver te krijgen, dat de omliggende polders eindelijk mee gingen betalen in de vaste lasten van de Horstermeer, omdat ze profiteerden van de bemaling. Geleidelijk kreeg de voorzitter in waterschapskringen een goede naam. Hij schroomde niet zijn standpunten over kwesties als een Hoogheemraadschap voor de Vecht (tegen) of drooglegging van de Vechtplassen (vóór) kenbaar te maken via lange ingezonden brieven in de pers. Tot dan toe was de waterstand van de Vecht niet te regelen. De bijna-overstromingsramp van eind november 1928 gaf de stoot tot het instellen van de 'Vechtcommissie', waarin D.O. een grote inbreng had. Het Vechtgemaal, ontworpen door Ir. A.A. Mussert, dat in 1930 in Muiden in werking gesteld kon worden, maakte een einde aan de jaarlijkse overstromingen.
Als vrije socialist gaf D.O. geen gehoor aan de oproep tot deelname aan verkiezingen. Hij kreeg daarvoor enige keren een boete. Zijn bezwaren tegen de gewone democratische gang van zaken zette hij opzij, om in 1927 lid te worden van de gemeenteraad voor de partij 'Polderbelangen', omdat hij zodoende de belangen van de polder en haar bewoners nog beter kon behartigen. Hij werd een gedreven en gerespecteerd raadslid, *'naar wien altijd met genoegen werd geluisterd.'*

Het Vechtgemaal te Muiden. (Collectie P. Wink, Muiden)

De laatste jaren

Economisch gezien werd de vestiging in de polder voor het gezin De Vries geen succes. Door de vele nevenactiviteiten kwam veel werk neer op de schouders van Griet. Begin jaren dertig verminderde de gezondheid van D.O. en moest hij geleidelijk functies laten schieten. In het laatste jaar kreeg hij ondersteuning van de gemeente in de vorm van hulp van een werkman. Voorzitter van de Horstermeer bleef hij haast tot het laatst.

Op de Dag van de Arbeid 1937 overleed de man die een grote rol had gespeeld in de opkomst van de landarbeidersbeweging in Nederland en het leefbaar maken van de Horstermeer, *'een spil in de beweging'*. Hij werd onder grote belangstelling begraven op de Algemene Begraafplaats op de kerkheuvel. Het was een sobere plechtigheid, in aanwezigheid van de burgemeester en het bestuur van de Horstermeerpolder. Er waren geen sprekers.

Literatuur

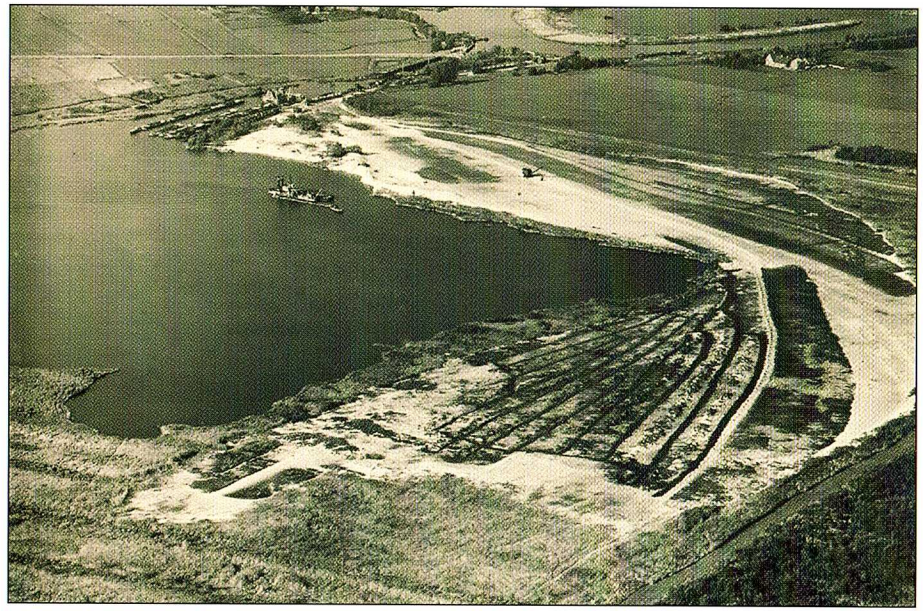
Frieswijk, J., 'Hij wilde wel uit de armoed, maar niet alleen.' D.O. de Vries (1872-1937), het socialisme, de landarbeiders en de Horstermeer, 1981.
Rinsma, E.J. en Snel, J., De Horstermeer 100 jaar droog 1882-1982, 1982.
Ley, Jos de, Utopia 'Nieuw Harmonie' in de Horstermeer. In: TVE mei 1993.
Frieswijk, Johan, Friese kolonisten in de Horstermeerpolder. In: TVE mei 2003.

Website

Horstermeerpolder 125 jaar. Pioniers van de polder

15. Zandwinning
Van polder tot plas

Rond Nederhorst den Berg heeft al eeuwenlang ontgronding van het landschap plaatsgevonden. Het begon met turfwinning, het eindigde met zandwinning. Het slagturven resulteerde in smalle akkers, om de paar honderd meter onderbroken door weteringen. Eronder lag veel zand, vlakbij een stad die erom zat te springen. Nadat plannen tot drooglegging van de ontveende polder door onvoldoende draagkracht schipbreuk hadden geleden, begon vanaf 1936 met toestemming van gemeente en provincie de Amsterdamsche Ballast Maatschappij (ABM) in de bijna geheel aangekochte Spiegelpolder met het zandzuigen. De plas zou voor recreatieve doeleinden gebruikt gaan worden!

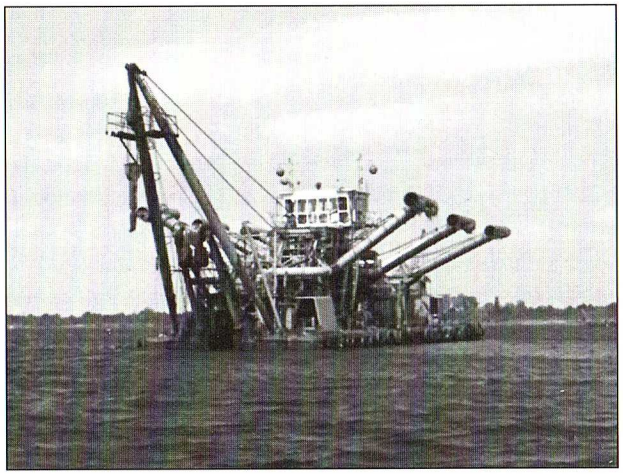

Luchtfoto van het begin van de zandwinning ca. 1946.

Het begin

Ten behoeve van de afvoer van het opgezogen zand waren enige infrastructurele ingrepen aan de noordkant van het dorp noodzakelijk. Eén van deze ingrepen omvatte het doorgraven van de Vechtdijk en de Kees-Jan-Toonenkade om de zuiger uit de Vecht in de Spiegelpolder te krijgen, zodat een tijdelijk kanaal ontstond. Eenmaal in de polder vrat de zuiger eerst de legakkers met struik en al weg tot er voldoende ruimte was om bakken met zand te vullen. Bij de Oude Goog spoot een perszuigertje het zand uit

de bakken op het voortdurend groeiende Stort. De Ballast legde spoorrails aan om het zand vervolgens met behulp van een treintje, dat uit kiepwagonnetjes bestond, af te kunnen voeren. Het vullen gebeurde aanvankelijk met mankracht. Via een trechter werd het zand op een onder de Vechtdijk doorlopende lopende band richting wachtende schepen gestort. Tijdens de oorlog, in 1942, kwam de vergunning af voor de aanleg van een sluis naar de Vecht en voor de bouw van een klapbrug over de sluis. Na de bevrijding konden zo steeds meer zuigers de uitdijende plas binnenvaren. Onafgebroken gingen de zuigers Kennemerland en Gaasterland voort met het creëren van een duinlandschap totdat het zand in 1948 verkocht kon gaan worden. Een enorme bulldozer, 'De IJzeren Man', nam het werk van tientallen mannen over en schoof de bergen weg tot polderniveau. Een veter, een soort Jacobsladder,

Zandzuiger in de Spiegelpolder.

De sleepboot trekt de zandbakken met nat zand naar de sluis.

vulde de schepen van de zandschippers. Het treintje was niet meer nodig. De schepen en de door slepers getrokken zandbakken voeren naar Amsterdam, waar het zand diende voor het bouwrijp maken van Overtoomseveld, Osdorp en Slotervaart.

Milieuaspecten

Tot 1954 gold voor de plas een maximum diepte van 20 meter, maar de provincie verruimde al gauw de vergunning tot 30 meter. In 1966, toen de Bijlmer bouwrijp gemaakt moest worden, kwam er zelfs toestemming om tot 50 meter diepte te gaan. Hiertoe werd de zuiger Amsterdam aan het werk gezet. Samen met een paar andere zuigers begon de ABM in 1969 ook met de zandwinning in de Blijkpolder met dezelfde concessie om tot 50 meter diepte te mogen zuigen. Dit zand had Maarssen nodig voor het ophogen van de polders ten behoeve van de bouw van Maarssen-Broek. In 1970 verdween het eeuwenoude Ankeveense pad in de diepte! In 1976 verlaagde de provincie na opkomende protesten de toegestane diepte tot 30 à 35 meter.
Nederhorst den Berg heeft bij de uitvoering van verschillende projecten voordeel van de zandwinning gehad. In 1967 werd de Dam in de Reevaart aangelegd en de aansluitende weg langs de Brilhoek, onontbeerlijk voor de uitvoering van de geplande dorpsuitbreiding in de Horn- en Kuijerpolder. In 1970 spoot de Ballast een groot deel van de Reevaart dicht en verdwenen brug en brughuis uit het dorpsbeeld. Achter de Warinschool tot Van Zomeren kwam zand in depot ten behoeve van de verbetering van de infrastructuur, met name de aanleg van de noordelijke Randweg. De rest van de Blijkpolder maakte Ben Venneman met een eigen zandzuigertje bouwrijp. Begin jaren tachtig volgde nog de aanleg van de zuidelijke Randweg richting 't Hemeltje.

Recreatie

Achter sporthal de Blijk creëerde de gemeente op instigatie van de provincie een recreatiegebied met zwemmogelijkheden en vrij parkeren voor de recreanten. Aan de zuidkant van de Spiegel- en Blijkpolderplas kwam een plek voor windsurfers met bijbehorende parkeergelegenheid. Voor de windsurfers lag de plek echter totaal verkeerd. Wel wordt van dit punt druk gebruikgemaakt door duikers uit de hele regio vanwege de diepte van de plas, welke bekend staat als de plas met het schoonste water van Nederland. Aan de noordkant is onlangs een prachtige steiger voor duikers aangelegd.

In het centrum van het dorp herinnert de Baggeraar, een bescheiden, in brons gegoten kunstwerk, aan de veen- en zandwinning rondom de kern van Nederhorst den Berg.

'De Baggeraar', 1980. Mevrouw A. Sondaar, Loenen. Het beeld staat in het plantsoen tegenover de R.-K. kerk. (foto Th. v.d. Zee)

Literatuur

Baar, Gerard, 55 jaar later, themanummer '40 jaar zandwinning in Nederhorst den Berg'. Werinon 3, 1991.

Baar, Jan, Spiegelzand 1 en 2. Werinon1 en 2, 1991.

Bekijken

Jachthaven WSV de Spiegel.

Wandeling rond de plas.

'De Baggeraar' in het plantsoen tegenover de R.-K. kerk.

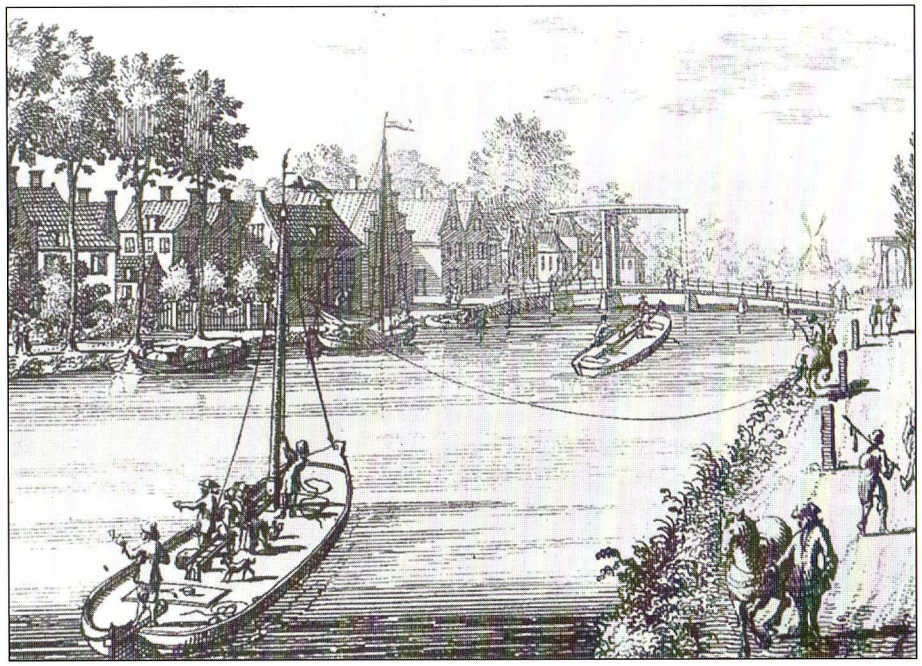
Website

www.natuurmonumentenspiegelplas.nl

16. Het dorpsbestuur van Nederhorst den Berg
Van ambachtsheerlijkheid naar gemeente

De bestuurlijke, wetgevende en rechterlijke macht werden in de Ambachtsheerlijkheid Nederhorst eeuwenlang uitgeoefend door de Ambachtsheer, leenman van de bisschop van Utrecht. De uitvoering van de werkzaamheden lag bij de schout. In de Franse tijd werd een democratische bestuursvorm ingevoerd en met de Grondwet van 1848 kwam een definitief einde aan de lokale en particuliere bevoegdheden van de Ambachtsheer.

De Ambachtsheerlijkheid Nederhorst ontleent haar naam aan het kasteel Nederhorst. Sedert ongeveer 1260 zetelde de Ambachtsheer op het kasteel. Hij was de hoogste gezaghebber van Nederhorst, waaronder vielen Overmeer, de Berg Ter Horst en de Horstwaard, het gebied ten noorden van de berg tot de Hinderdam. Hij verzorgde de lagere rechtsspraak (geen halszaken) en de wetgeving. In de praktijk liet hij deze taken over aan een door hemzelf aangestelde schout, die samen met een vijftal schepenen het bestuur van de laatmiddeleeuwse dorpsgemeenschap vormde.

Afb. 1. Het huis met de trapgevel bij de brug over de Reevaart wordt gezien als het oudste Rechthuis. (De Zegepraalende Vecht,1719, detail)

Afb. 2. Het onder schout Hendrik van Soesdijk gebouwde Rechthuis (het huis met de timpaan) 1740-1968. (Collectie R. Verkaik)

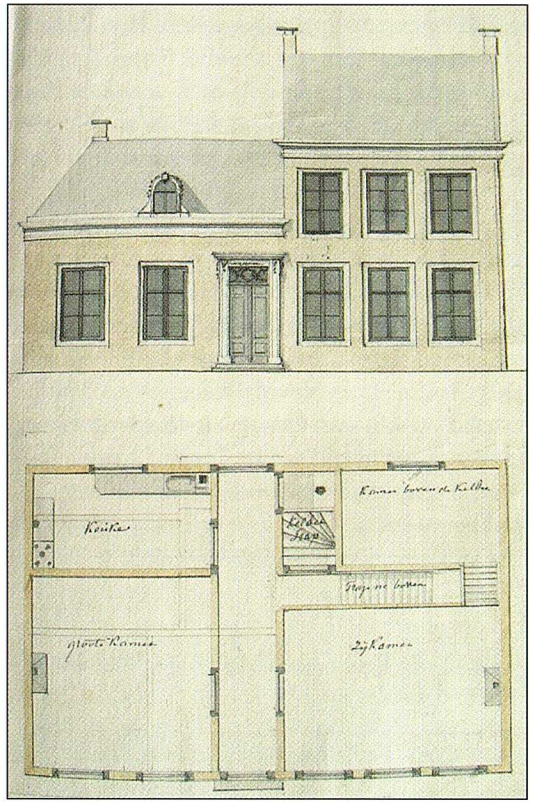
Het Rechthuis

In het Rechthuis werd recht gesproken. Zeer waarschijnlijk was dat het aanzienlijke huis met de trapgevel op de hoek bij de brug over de Reevaart (afb. 1). Het huis was gezien de architectuur ongetwijfeld één van de eerste huizen uit de tijd dat de Reevaart was gegraven (1632). In 1740 werd dit pand afgebroken en zoals hierna zal blijken, vervangen door het thans nog aanwezige gebouw, waarin een rijwielhandel is gevestigd.

De gerechtsbode was verantwoordelijk voor de gang van zaken in het Rechthuis en woonde daar ook. Waarschijnlijk overlegden daar ook de leden van het bestuur, bestaande uit de schout met meestal vijf schepenen. De schout had veel taken. Naast de rechtspraak en de wetgeving ging hij over de samenstelling van de polderbesturen en hun financiën, hij had de controle over de schouw van water en wegen en hij was verantwoordelijk voor de inning van de belastingen. Ook kerkelijke benoemingen vielen onder zijn bevoegdheden. Hij had administratieve ondersteuning van een secretaris, een aantrekkelijke functie.

De schouten van Nederhorst den Berg

De eerste schout die wij kennen functioneerde in 1581 en heette Dirck Janssen. Hij woonde in 'Overmeer', zoals Nederhorst den Berg toen veelal werd aangeduid. In deze overwegend agrarische periode, onder de Ambachtsheren Van der Horst, lijken er uit de bevolking vooral vooraanstaande (heren)boeren tot schout gekozen te zijn. Eén van

Originele bouwtekening van het nieuwe huis van Hendrik van Soesdijk ca. 1711; later werd dit gemeentehuis. (SAGV, Dorpsbestuur N.d.B.inv.nr. 278).

hen (omstreeks 1632) was een grote boer uit de Kuijerpolder, met de veelbetekenende naam 'Joost Halveboer'.

Vanaf de periode dat de bekende Godard Van Reede Ambachtsheer was, werden er meer bestuurlijk onderlegde personen aangezocht, zoals de uit Utrecht afkomstige notaris Johan van Soesdijk die tot zijn 80e jaar de functie van schout bleef uitoefenen. Diens zoon Hendrik van Soesdijk volgde hem op. Zij woonden op de buitenplaats 'Stilhorn' in de Hornpolder.

Toen schout Hendrik van Soesdijk ging trouwen (1734), kwam er een verandering in de gemeentelijke voorzieningen. Hij liet het oude Rechthuis afbreken en vervangen door het pand op de hoek van de Brugstraat en de Voorstraat, waarin de secretarie werd gevestigd. Ernaast liet hij voor zichzelf en zijn gezin een nieuwe woning bouwen, die nu nog als 'bakkerij Van der Linden' in gebruik is. Dit huis stond langs de Reevaart, waar het deftig wonen was. Het nieuwe Rechthuis stond vanaf 1740 ook langs de Reevaart op de plek waar nu AH gevestigd is (afb. 2).

De bestuursvorm was feodaal, de bevolking had weinig in te brengen. Dat veranderde in de Franse tijd (1795). Er ontstond zeer geleidelijk een democratische bestuursvorm met burgemeester en wethouders als dagelijks bestuur. Dat was een grote verandering voor de zittende bestuurders, want dat betekende dat zij het verantwoordelijke gezag nu uit handen moesten geven. De schout/burgemeester werd nu ambtenaar van de regionale overheid. Lokaal werd er geen recht meer gesproken. Het Rechthuis was dus niet meer nodig. Het heeft nog dienst gedaan tot 1829 en werd in 1968 afgebroken.

De laatste schout, notaris/makelaar Theodorus Koppen uit Utrecht, droeg in 1811 zijn taak over aan de Maire (burgemeester) Jan Schottelink. Hoewel diens vader en groot-

vader hun sporen al verdiend hadden als schepen en secretaris van deze Heerlijkheid, was de start van het burgemeesterschap onder zijn leiding geen succes. Jan Schottelink ondervond forse tegenstand in de gemeente, was niet geliefd en men vond hem over het paard getild. Hij wilde zijn status bevestigen door te gaan wonen op de buitenplaats 'Berglust'. Uiteindelijk werd hij financieel onbekwaam geacht. Vier jaar later vertrok Jan Schottelink naar Amsterdam.

Onrustige tijden breken aan

Het was bestuurlijk een heel ingewikkelde tijd voor het dorp. Bij Keizerlijk Decreet werden in 1811 Ankeveen en Nigtevecht met Nederhorst den Berg samengevoegd, waarna in 1815 Ankeveen en Nigtevecht alweer afgescheiden werden. In 1819 kwam er een wijziging van de grens tot stand tussen Utrecht en Noord-Holland, waardoor het bestuurlijke aanspreekpunt niet meer de stad Utrecht was, maar Haarlem. Dit heeft nog tot wel drie jaar nadien tot ernstige misverstanden geleid.
In deze intussen oproerige gemeente was nu een sterke hand nodig en na veel vergeefse pogingen om tot een oplossing te komen, werd de objectieve en bekwame burgemeester van Loenen, Jan Sanderson, bereid gevonden om orde op zaken te stellen. Hij heeft zeker tot 1832 een strijd met zijn onbetrouwbare voorganger moeten leveren om de financiën te saneren en de rust in de gemeente te laten terugkeren. Vanaf 1844 hebben een broer van Jan, Gerrit en diens zoon Jan Jacob de op orde gebrachte gemeente als burgemeester kunnen dienen.

Het laatste gemeentehuis van Nederhorst den Berg, anno 2001. (foto E. van Damme)

Intussen was er nog steeds geen gemeentehuis. Ambachtsheer Mr. Hendrik van Haersma kocht met een vooruitziende blik het vroegere huis van de schout, dat na diens dood geveild was en verschillende eigenaars had gekend. Van Haersma's opvolger en erfgename, Freule Warin, zorgde er mede voor dat het huis gebruikt kon worden als gemeentehuis, aanvankelijk heel doelmatig naast de secretarie, waar burgemeester Gerrit Schottelink in 1844 zijn intrek had genomen. Na ruim 20 jaar was de omvang van deze diensten zo toegenomen -de papieren werden in de bedsteden bewaard- dat de secretarie verhuisde naar het naastgelegen gemeentehuis. Dit gemeentehuis is in gebruik gebleven tot 1935. Toen kocht de gemeente een pand aan de Voorstraat dat verbouwd werd tot gemeentehuis. Sedert 2002 is Nederhorst den Berg samengevoegd met de gemeenten 's-Graveland en Loosdrecht tot de gemeente Wijdemeren en is het gemeentehuis gevestigd in Loosdrecht aan de Rading.
De voormalige secretariewoning aan de Voorstraat is in 1968 overgegaan in handen van bakker Van der Linden.

Literatuur

Baar, Jan, De Schottelinks in Nederhorst den Berg. Werinon 33, 34, 1999.
Damme, Els N.G. van, De buitenplaats 'Berglust' in Nederhorst den Berg, eind 17e eeuw-1886. TVE 15, 1997.
Damme, Els N.G. van, De zetel van het dorpsbestuur van Nederhorst den Berg sinds 1700. Werinon 43, 2001.
Damme, Els N.G. van, De familie van Aemstel en de strategische 'Berg Ter Horst'. TVE 25/1, 2007.
Deutekom, W.J. van & Jansen, J.E., Het gemeentehuis van Nederhorst den Berg, 1984.
Houten de Lange C.E.G. ten, Heerlijkheden in Nederland, Hilversum 2009.
Krol, J., De geschiedenis van Nederhorst den Berg, Arnhem 1949.
Weerd, C.F. de, Nederhorst den Berg rond 1800. TVE 11/2, 1993.

Bekijken

Bakkerij Van der Linden & Rijwielhandel Kroon, Voorstraat 4 en 5.
Voormalig gemeentehuis Nederhorst den Berg, Voorstraat 35.

17. De Rooms-katholieke kerk
Wel en wee van de katholieken in Nederhorst den Berg

Na de Reformatie in de 16e eeuw werd de dorpskerk van Sint Willibrord op de heuvel in 1593 definitief in gebruik genomen door de volgelingen van de Nieuwe Leer. De katholieken konden alleen nog op steeds wisselende plaatsen in stilte bijeenkomen in particuliere woningen om hun geloof te beleven. Rondtrekkende priesters kwamen op onregelmatige tijden langs om de mis op te dragen en de kinderen te dopen. Aan de Hinderdam is enige tijd een huis ingericht geweest als schuilkerk. Later stond de overheid oogluikend toe, dat eenvoudige onopvallende gebouwen gebruikt werden voor de eredienst. Er moest dan wel af en toe voor betaald worden aan de schout. Katholieken en lidmaten van andere verboden geloofsrichtingen, zoals luthersen en doopsgezinden, waren tweederangsburgers. Ze mochten geen officiële ambten, zoals schepen, poldermeester of gerechtsbode uitoefenen.

De nieuwe R.-K. kerk van architect Y. Bijvoets Gzn in het dorpsbeeld, 1890.

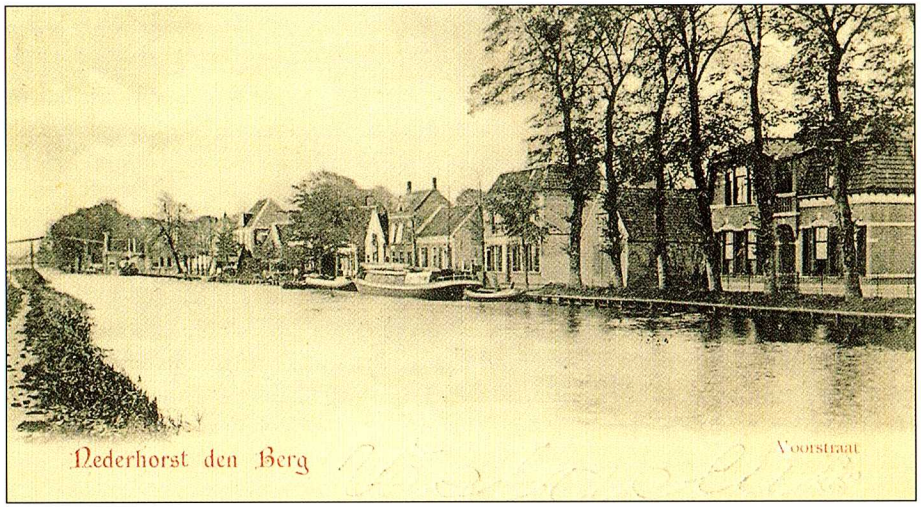
Toen de katholieke organisatie in de eerste helft van de 17e eeuw weer enige greep kreeg op de situatie konden de gelovigen van Nederhorst den Berg, Nigtevecht en het deel van Vreeland tegenover Overmeer hun kerkelijke plichten vervullen in Ankeveen, waar invloedrijke roomsen een kerk in stand hadden kunnen houden. De wettelijke scheiding van Kerk en Staat in 1798 bood de Bergse katholieken de gelegenheid een eigen kerkgebouw te stichten.

Naar de statiekerk in Ankeveen

De kerk stond aan de Stichtse Kade, net over de grens van Holland en Utrecht in Hollands-Ankeveen. Zo goed en zo kwaad als het ging konden de katholieken hun kerkelijke plichten nakomen. In weer en wind trokken ze te voet over vaak haast onbegaanbare paden en dijken door het veengebied naar hun statiekerk: van de Hinderdam over de Dammerkade, vanuit Overmeer over de dijk van het Horstermeer en de Bergers over het Ankeveensepad langs de Bergervaart. De tocht vergde voor veel kerkgangers toch wel 1½ uur. Met koets of ander gerij moest er ver omgereden worden over Vreeland en Kortenhoef of over Uitermeer.
Regelmatig deelnemen aan het kerkelijk leven was voor velen natuurlijk moeilijk door de verre afstanden. Ouden van dagen, zwangere vrouwen en zij die moeilijk ter been waren, zullen sporadisch de H.Mis hebben kunnen bijwonen. En de pastoor zal lang niet altijd op tijd ter plaatse geweest kunnen zijn als een gelovige op sterven lag of als een kind met spoed gedoopt moest worden. Het plan van de Ankeveense Ambachtsvrouwe De Wale om een rijweg aan te leggen van Ankeveen naar de Hinderdam (1735) kan deels ingegeven zijn om het de roomse kerkgangers gemakkelijker te maken.

Een flinke minderheid

De katholieken in Den Berg vormden een flinke minderheid. Toch kon het verbod op het uitoefenen van openbare ambten ook in Den Berg niet altijd gehandhaafd worden, omdat er niet veel geschikte kandidaten voor een functie waren.
Roomse kosters en schoolmeesters zorgden vooral in het begin van de 17e eeuw vaak voor de nodige problemen. Zo was de koster aan Den Berg zeer recalcitrant. Op de Synode van 1606 werd over hem en enige collega's geklaagd, dat zij *'den predicanten gansch ongehoorsaem zijn om in de gunst van d'huyslieden te blijven.'*
Ook in Nederhorst den Berg kwam de Heer van Nederhorst er niet altijd onderuit om een roomse bestuurder te benoemen. Na enig protest bleef de benoemde meestal gewoon het ambt waarnemen. Zo werd de katholiek Jan Graskaas secretaris van het gerecht en hij kon dat ambt blijven uitoefenen, ondanks protesten in 1726. Johannes Mol werd in 1746 aangesteld tot gerechtsbode, hoewel hij rooms was en Cornelis Floris Molenaar kon jarenlang zonder problemen het schepenambt uitoefenen, ook al was hij lid van de doopsgezinde gemeente.

De pastorie aan de Voorstraat (5e pand van rechts). Daarachter stond de R.-K. kerk uit 1811.

De kerk aan de Voorstraat

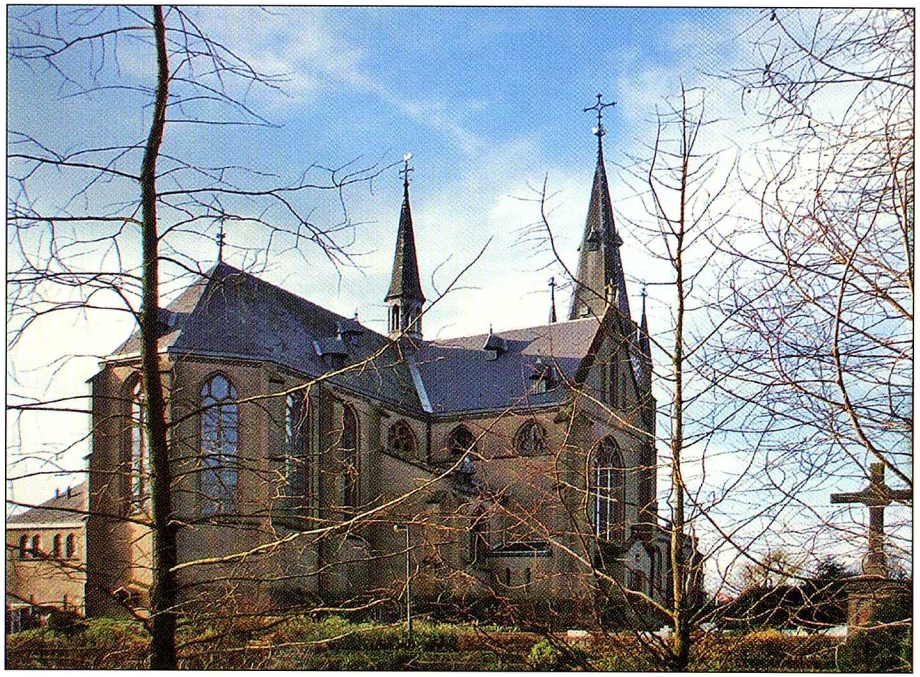
In de Franse Tijd, aan het eind van de 18e eeuw, kwamen er nieuwe mogelijkheden voor de gedoogde minderheden. De roomse Bergers en Nigtevechters maakten al gauw plannen voor een eigen kerkgebouw. Na vele moeilijkheden overwonnen te hebben kon op 11 september 1811 de kerk van H. Maria Hemelvaart ingewijd worden. Het eenvoudige gebouwtje stond verscholen achter de bebouwing van de Voorstraat en was voor de gelovigen alleen te bereiken via een gang achter de huizen om. Het torentje was vanaf de overzijde van de Reevaart nauwelijks te zien. De 400 katholieken (waarvan 207 communicanten) hadden er erg veel voor over om hun kerk in stand te houden.
In 1853 werd de statie van Nederhorst den Berg ingedeeld bij het bisdom Haarlem in het dekenaat Ouderkerk aan de Amstel. Vooral 's zomers, als veel turftrekkers en grasmaaiers de mis wilden bijwonen, was de kerk veel te klein. Pastoor en kerkmeesters wilden wel overgaan tot nieuwbouw in 1865, maar doordat er vanwege de heersende veepest niet veel verwacht kon worden van de goedgeefsheid van de parochianen werd besloten de kerk te vergroten.

De 'Nova Creatura'

In 1871 werd Paulus Vismans benoemd tot pastoor. Voortvarend ging hij aan de slag om gelden bijeen te krijgen voor een nieuwe kerk. Belangrijk daartoe was de oprichting van de Processie Broederschap van Onze Lieve Vrouw van het H. Hart in 1880. Zonder externe bijdragen had er nooit zo'n grote kerk gebouwd kunnen worden.
In 1886 kon *'het schoonst gelegen stukje grond'* aan de Dammerweg gekocht worden. Architect Y. Bijvoets Gzn. te Amsterdam kreeg twee jaar later de opdracht tot de bouw

van een nieuwe kerk. Voor ruim *f* 65.000,- klaarde hij het werk. De bouw verliep vlot en op 25 augustus 1890 kon de bisschop van Haarlem de kerk inwijden. Niet iedereen in Den Berg was erg enthousiast. Tijdens de intocht van de bisschop braken er relletjes en schermutselingen uit. Pastoor Vismans *'wist er goed aan te komen'*, van alle kanten kreeg hij giften binnen voor het interieur, zodat de kerk geleidelijk het aanzien kreeg van een echte neogotische kerk. De parochie kreeg al met al een zware last op de schouders. *'De geheele last komt neer op 420 communicanten, waarvan het grootste gedeelte arm is, een ander gedeelte hard voor het dagelijksch brood moet werken, en slechts een klein gedeelte meer dan het noodige heeft'*, schreef pastoor Geenen in 1899, *'een arm mensch kan geen buitenplaats onderhouden.'* Dankzij de niet aflatende stroom van grote en vooral veel kleine giften en de steun van de Broederschap konden de gebouwen in goede staat gehouden worden.

Ondanks alle inspanningen om de gebouwen goed te onderhouden, werd het eind jaren vijftig duidelijk dat een grootscheepse restauratie onvermijdelijk was. De kosten (*f* 90.000,-) kwamen in1960 geheel voor rekening van de parochianen, die grote offervaardigheid betoonden en veel medewerking verleenden. In 1964 verklaarde de bisschoppelijke inspecteur optimistisch, dat de gebouwen voor de komende 75 jaar weer goed in orde waren.

R.-K. kerk H. Maria Hemelvaart gezien vanaf het oosten, 2009. (foto J.W. Leijenhorst)

Het hoofdaltaar, ontwerp Y. Bijvoets Gzn. (foto B. Hilberts)

Grote veranderingen

Na 1970 begon een periode van grote veranderingen in de katholieke kerk.
De nieuwe liturgie en de moderne geloofsbeleving zetten flink door en er kwamen regelmatige contacten met de andere kerkgemeenschappen.
Het werd ook duidelijk dat er weer heel wat moest gebeuren aan het in 1987 tot provinciaal monument verheven gebouw. De parochie kwam voor zeer hoge uitgaven te staan. Pastorie en parochiehuis werden verkocht om de grote restauratie in gang te kunnen zetten en een tienjarenplan werd opgesteld. Op vele manieren konden de nodige gelden verkregen worden.
Na de viering van het 100-jarig bestaan van het kerkgebouw vertrok de laatste fulltime pastoor. Pas in 1995 werd er een nieuwe herder benoemd die tevens de parochies van Ankeveen en Kortenhoef bediende. Ondertussen kreeg de samenwerking tussen de drie parochies in het KAN-verband steeds vastere vormen. Hierdoor is het hele gebied, dat tot 1811 bediend werd vanuit de Ankeveense statiekerk, organisatorisch weer een geheel. Anno 2008 is de grote restauratie voltooid en staat het kerkgebouw er prachtig bij in een mooie omgeving.

Literatuur

Loos, J.C. van der, De geschiedenis der parochie Nederhorst den Berg, 1811-1911, 1911.
Baar, Jan, Nu gij bouwt niet uit weelde. Rond de bouw van de R.-K. kerk te Nederhorst den Berg, 1990.
Baar, Jan, Een schuilkerk aan de Hinderdam, Werinon 17, 1995.
Baar, Jan, De parochie H. Maria Hemelvaart van Nederhorst den Berg en Nigtevecht. In: Een Kansrijk bestaan. De geschiedenis van drie parochies tussen Gooi en Vechtstreek, 2000.
Stalenhoef, Rob, Het hoofdaltaar in de H. Maria Hemelvaartkerk te Nederhorst den Berg, 2003.
Wenneker, Leo, De ramen van de H. Maria Hemelvaartkerk, 2003.

Website

Kanparochies.nlndbhist
Bijvoet.org/C1

Bekijken

R.-K. kerk H. Maria Hemelvaart, Dammerweg 6.

18. Onderwijs
Scholen te kust en te keur

Vanouds was de dorpsschool gevestigd in een deel van het pand aan de zuidzijde van de kerkheuvel. Tot aan de Franse Tijd hadden kasteelheer en hervormde kerk invloed op het onderwijs. De scheiding van Kerk en Staat bracht na 1800 de school onder lokaal gezag en Rijkstoezicht. Vanaf 1806 was het onderwijs openbaar en voor ieder toegankelijk. In de school mochten alleen de algemeen Christelijke waarden aan de orde komen. Geleidelijk aan kregen met name orthodox-protestanten en rooms-katholieken bezwaren tegen het vage Christelijk karakter van het onderwijs. De leerstellige protestanten wilden echt duidelijk protestants onderwijs, de katholieken verwierpen de protestantse 'dwang' en het Bijbelonderricht door leken: 'Men is overtuigd, dat het openbaar onderwijs niet te vertrouwen is, en dat van de boekjes de beste zelfs voor een katholiek niet deugen.' In 1848 kwam er wettelijke vrijheid van onderwijs, waardoor er voor eigen rekening bijzondere scholen op godsdienstige grondslag gesticht konden worden.

De dorpsschool op het Achterdorp

Het schoolgebouw had als nadeel, dat er maar van één kant licht naar binnen kon komen. In 1841 werd dit verholpen, doordat de gemeente de twee woninkjes aan de oostkant van het pand bij de school liet trekken. De inspecteur noteerde in 1853 dat

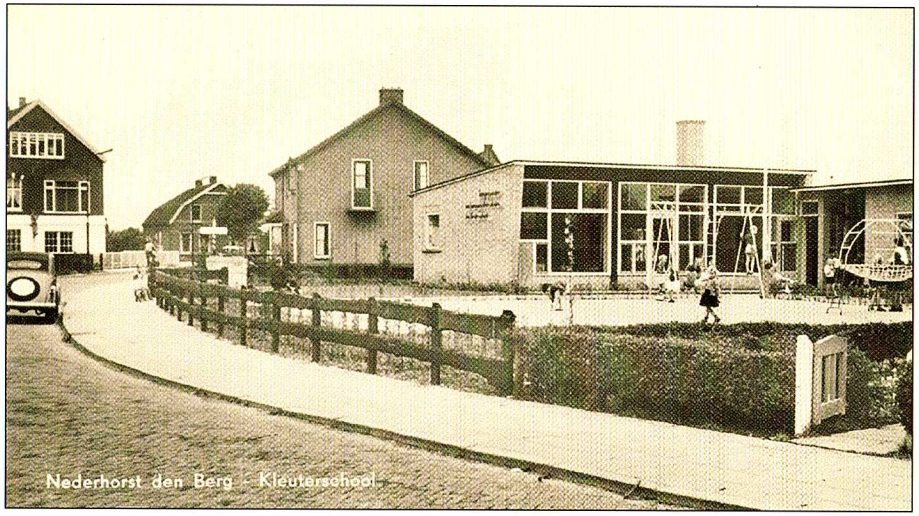

De dorpsschool op het Achterdorp. In het pand aan de voet van de kerkheuvel, aan de rechterkant, was tot 1929 de Openbare Lagere School gevestigd, 1910.

het lokaal *'zeer goed, ruim en luchtig was, met het licht aan de eene zijde en achter de leerlingen. De meubelen zijn in goede staat.'*
Over het algemeen waren de inspecteurs redelijk te spreken over schoolgebouw en onderwijs in Den Berg. Bij een van zijn bezoeken werd de schoolopziener getroffen door het kinderlijk gezang dat hier *'bijzonder tot vorming en stemming der jeugdige gemoederen dienstbaar gemaakt wordt.'* Ook de verdere staat van het onderwijs gaf weinig redenen tot klachten.
In de winter werd de school drukker bezocht dan in de zomer. Veel leerlingen volgden de lessen onregelmatig, omdat ze thuis nodig waren. Er waren veel vrije dagen en de katholieke leerlingen waren vaak afwezig vanwege een of andere kerkelijke feestdag. Ook kon het gebeuren dat er geen school was, omdat de meester andere verplichtingen had bij een belangrijke dorpsgebeurtenis of een maatschappelijke taak moest vervullen. De inspecteur trof bijvoorbeeld begin oktober 1856 de school gesloten, *'uit hoofde van de begrafenis van een aanzienlijk inwoner'*. Jacob Schottelink, zoon van de burgemeester, was op 20-jarige leeftijd overleden.

Vijf lagere scholen in Nederhorst den Berg

In 1869 werd op het Achterdorp een 'Brei- en Naaischool' ingericht in de protestantse bewaarschool om de meisjes te onttrekken aan het openbaar onderwijs. Acht jaar later lukte het pastoor Vismans ook een dergelijke school te stichten aan de Voorstraat. De parochianen brachten het geld hiervoor bijeen. Het onderwijs, voornamelijk aan meisjes, werd gegeven door Eerwaarde Zusters uit Duitsland.
De eerste christelijke lagere school kon in 1882 geopend worden in het pand achter Voorstraat A 36. Al zes jaar later kwam er aan de Dammerweg, als gevolg van de

Burgemeester Van Harinxma thoe Slootenkleuterschool aan de Vreelandseweg in Overmeer, ca. 1965.

Doleantie, een tweede christelijke (gereformeerde) school, de latere School met den Bijbel. De r.-k. -school voor lager onderwijs ging officieel van start op 1 mei 1890 in het oude kerkgebouw aan de Voorstraat. Het spreekt vanzelf dat het aantal leerlingen van de openbare school drastisch gedaald was. In 1910 werd in de gemeenteraad zelfs gesproken over het opheffen van die school die nog maar zo'n 20 leerlingen telde.
Bij de Schoolwet van 1920 werd de financiële gelijkstelling van Openbaar en Bijzonder Onderwijs geregeld. De nieuwe regeling stelde de bijzondere scholen in staat nieuwe gebouwen te stichten. Het onafhankelijke raadslid De Boer uit de Horstermeer uitte bezwaren tegen al die *'bijzondere scholen als paleizen, terwijl de arbeiders in krotten wonen en de ingezetenen hoge belastingen kunnen betalen.'*
In 1921 kon de 'hervormde' school, de Warinschool, een prachtig gebouw in gebruik nemen aan de Overmeerseweg. Het was zelfs de enige school in Nederland met een badinrichting.
De katholieke kinderen konden in 1922 naar een nieuwe school aan de Dammerweg die geleid werd door de Zusters van 'De Voorzienigheid' die sinds 1892 in Den Berg het katholieke onderwijs op zich genomen hadden. Tot 1955 boden zij ook vervolgonderwijs voor meisjes in de naaischool 'Sint Anna'.
De 'gereformeerde' school bleef, na mislukte besprekingen over samengaan met de Warinschool, niet achter. In 1926 verrees een nieuw gebouw aan de Dammerweg. De openbare school was nog steeds gevestigd aan de voet van de kerkheuvel. In 1923 besloot de gemeenteraad dat er geen nieuwe school gebouwd zou worden. Ondertussen

Meester Van Paasschen (links) met J. Blok en de leerlingen voor de School met den Bijbel aan de Dammerweg.

probeerden inwoners van de Horstermeer, vrije socialisten en anarchisten, daar neergestreken in het kielzog van Frederik van Eeden, een bijzondere school te stichten in de polder. De gemeente voelde daar niets voor. Na lang beraad en veel overleg werd besloten, dat er aan de Machineweg een nieuwe openbare school zou komen, waar de Horstermeerders via de vereniging Volksonderwijs voldoende invloed op het onderwijs konden uitoefenen. Meester Middag van de 'dorpsschool' kon geen genade vinden in de ogen van de polderbewoners. Egbert Kremer werd in 1929 het

Interieur van de oude Jozefschool vlak voor de afbraak, 1975.

eerste Hoofd der Openbare Lagere School. De school aan Den Berg bleef nog even bestaan. Het kleine Nederhorst den Berg telde dus in de jaren 1929/1930 liefst 5 lagere scholen. Op 30 april 1930 sloot meester Middag voor het laatst de deur van de oude dorpsschool aan het Achterdorp.

Drie basisscholen

Ondertussen waren er ook twee kleuterscholen gesticht, een r.-k. in de oude schoollokalen aan de Voorstraat en een protestantse bij de Warinschool. De Kleuteronderwijswet (1955) bood nieuwe mogelijkheden. Naast het Zusterhuis aan de Dammerweg verrees de tweeklassige Pius X-school, de Van Harinxma thoe Slootenkleuterschool (protestant) en De Blokkendoos (openbaar) kwamen in de nieuwbouwwijk Overmeer en later in de Horn-en Kuijerpolder De Gruthut (openbaar) en De Kleuterhof (protestant). Deze scholen was maar een kort bestaan beschoren.
Na vele jaren van plannen en overleg kon uiteindelijk in 1961 voor de drie lagere scholen een gymnastieklokaal naast de Warinschool gebouwd worden. Vanwege de bouw van sporthal 'De Blijk' (1980) werd het lokaal overbodig en kon het gesloopt worden.
Door de Wet op het Basisonderwijs (1985) moesten kleuterschool en lagere school integreren.
In 1968 waren de Warinschool en de School met de Bijbel samengegaan onder de naam Warin. Zo kreeg Nederhorst den Berg uiteindelijk drie basisscholen: de Jozefschool, de Warinschool en de Meester Kremerschool.

Literatuur

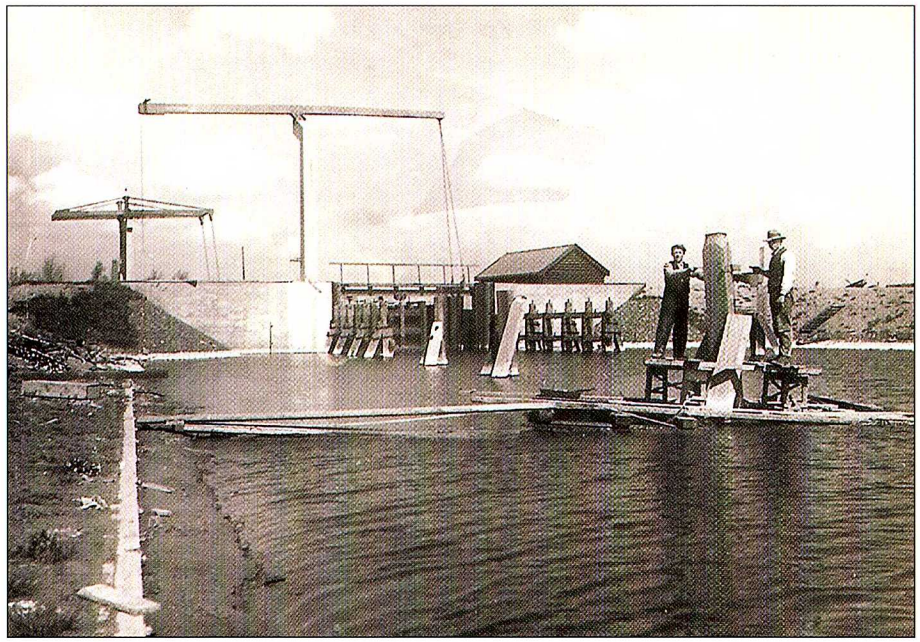
Onderwijs in Nederhorst den Berg. Themanummer HK Nederhorst den Berg. Werinon 15, 1994.
Christelijk onderwijs te Nederhorst den Berg 1881-1981, 1981.
Baar , Jan, Nu, gij bouwt niet uit weelde, 1990.
De Brug ... Een Eeuw wijzer, 1999.
Stalenhoef, Rob, De engel van de bewaarschool. Werinon 60, 2006.
Baar, Jan, Vervolgonderwijs in Nederhorst den Berg. De naaischool van de Zusters van de Voorzienigheid. Werinon 67, 2008.
Verkaik, Ruud, Van de kaart. De School met de Bijbel. Werinon 68, 2008.

19. 't Hemeltje
Sluis tussen Vecht en Plassen

In de twintiger jaren zocht een snel uitbreidend Hilversum naar mogelijkheden om toegankelijk te worden voor grotere schepen, daar de limiet voor de Oude Haven ongeveer 35 ton per schip bedroeg. Het resulteerde in het graven van het Hilversum - Vechtkanaal, dat via de sluis 't Hemeltje in de Vecht uitmondt aan de zuidgrens van de gemeente Nederhorst den Berg. Deze werken waren op den duur de aanzet tot een betere verbinding van Nederhorst den Berg met Hilversum, Utrecht en Haarlem. De opening vond na wat vertragingen plaats in 1936. Het kanaal ging verder door het leven als Hilversums Kanaal.

Voordeel voor Nederhorst den Berg: verbetering van de infrastructuur

Er waren verschillende mogelijkheden voor de keuze van het aan te leggen tracé. Aangezien de meeste industrie in Hilversum zich vlakbij het in 1870 aangelegde Oosterspoor bevond, zocht het inmiddels opgerichte Gooisch Kanalen Comité in eerste instantie een oplossing in oostelijke richting naar de Zuiderzee. De rijnschepen echter, voeren niet graag op dat onvoorspelbare water. Uit nader onderzoek bleek dat de meeste schepen met bestemming Hilversum uit het zuiden via het Merwedekanaal

Bouw van de sluis, 1934.

Een van de dagelijkse transporten over de oude brug.

kwamen. Zij maakten noodgedwongen een omweg via Smal Weesp, Uitermeer en de 's-Gravelandsevaart en Gooise Vaart. Zo'n vrachtscheepje kon soms bij Ankeveen al aan de grond lopen. Elke keer moest een deel van de lading met mankracht in vletten overgeladen worden totdat het schip weer vlot kwam. Bij laag water was het al voor minstens driekwart leeg als het de Oude Haven bereikte. De havenwerkers sjouwden de lading van de vletten en het schip naar een opslagplek die zich op 10 meter boven diezelfde Oude Haven bevond.

Een combinatie met nieuwe ontwikkelingen

Na lang wikken en wegen koos hoofdingenieur-directeur bij de Provinciale Waterstaat van Utrecht, ir. A.A.Mussert, voor de aanleg van een kanaal in westelijke richting. Vanuit een nieuw gepland haventerrein ten westen van Hilversum kwam het kanaal een paar honderd meter naast de Gooise Vaart te lopen tot aan 's-Graveland. Vervolgens door de Kortenhoefsepolders en langs de Kortenhoefse Zuwe, om bij Fort Kijkuit (achter de Gabriëlmolen) door verbreding van de al bestaande Kortenhoefse Wetering bij de Vecht uit te komen naast de boerderij 't Hemeltje. Daar zou de schutsluis met brug komen, omdat Nederhorst den Berg bereikbaar moest blijven. De ontwerper noemde de sluis op de tekening al 't Hemeltje. Uit de sluis konden de schepen rechtdoor de Nesservaart op om over de Vecht of de Reevaart naar Nigtevecht te varen. Via de sluis aldaar kwamen ze in het Merwedekanaal, nu Amsterdam-Rijnkanaal. En vice versa naar Hilversum. Het hele project zou voor Hilversum een besparing aan transportkos-

Het laatste stukje overgebleven water van de Kortenhoefse Wetering, 2008.

ten betekenen van circa *f* 200.000,- per jaar. De aanlegkosten, inclusief onteigening, wegverbetering, de bouw van bruggen en sluis waren begroot op *f* 1.350.000,-. Het zag er naar uit dat het plan Hilversum een lucratieve oplossing bood die snel terugverdiend kon worden. Voor de gemeenten die mee moesten werken bood het ook de nodige voordelen, vooral wat de ontsluiting van de streek betrof. Voor de Bergers wel het meest, omdat tegelijkertijd de aanleg van het eerste gedeelte van de geprojecteerde provinciale weg Hilversum-Haarlem, tot aan de provinciegrens bij Vreeland, meegenomen zou worden. De Gabriëlweg als zijweg (toen Vaartweg geheten) van de sluis tot de molen zou het toenemende verkeer verlossen van de omweg over Vreeland om in Hilversum te komen. Het zou echter tot begin jaren vijftig duren voordat autobezitters bij Loenersloot rechtdoor konden rijden! Alle weg te graven of te baggeren grond kon gebruikt worden bij de aanleg van de geplande nieuwe wegen. In 1935 kreeg de aanleg van de Nieuwe Haven voor Hilversum pas het fiat van de provincie, onder het beding dat deze tegelijk met het kanaal gereed moest zijn.

De werkzaamheden

De gemeente Hilversum gunde in 1931 de bouw van de sluis voor ruim *f* 153.000,- aan het aannemersbedrijf v/h A. Bloemers uit Winterswijk. Tijdens de realisatie ging het bedrijf failliet, hetgeen voor de nodige stagnatie zorgde. Ondertussen groeven in 1933 polderjongens met de schop het beginstuk van het kanaal bij Hilversum en

legden zij ook met de hand de weg aan van de 's-Gravelandsevaart naar de Raaweg (de verbinding met Loosdrecht). In 1934 nam het handmatig graven van het laatste stuk van het kanaal, vanaf de in aanbouw zijnde sluis 't Hemeltje tot aan Fort Kijkuit, een aanvang. Werk voor o.a. Bergers en Kortenhoevers. Het allerlaatste stukje, tot waar de onderdoorgang naar de Wijde Blik ligt, nam een zandzuiger van baggermaatschappij Blankevoort voor haar rekening toen de sluis klaar was. In 1936 (toen de Nieuwe Haven gegraven en de sluis geopend werd) was Blankevoort er als de kippen bij om de sluis in gebruik te nemen om het opgezogen zand uit de Wijde Blik af te kunnen voeren. De zandbakken beschadigden de wanden zodanig dat de Provincie ingreep, want ook zij betaalde mee aan het project. Blankevoort mocht, nadat de Provincie de sluis gerepareerd had, er geen gebruik meer van maken. De provincie Noord-Holland ging de sluis bedienen, zodat Hilversum moest gaan betalen voor het schutten van de schepen die materiaal aanvoerden voor het inrichten van de Nieuwe Haven. In 1938 droeg de Provincie de sluis met alle lusten en lasten over aan de Gemeente Hilversum. Uiteindelijk heeft het graven van het kanaal Hilversum geen windeieren gelegd. Totdat het wegvervoer opkwam heeft het Hilversum ongekend financieel voordeel opgeleverd, met een jaar of tien waren de kosten er al uit.
Anno 2009 heeft het Hilversumse Kanaal een niet meer weg te denken recreatieve functie. De vrachtscheepvaart op Hilversum is niet zo wild meer, nog slechts een paar schepen per week passeren sluis 't Hemeltje. In 1987 is dit baken in het Bergse

Sluis 't Hemeltje, 1983.

landschap voor het laatst van aanzien veranderd. De voetbrug boven de zuidelijke sluisdeur en de oude brug uit 1936 zijn hetzelfde gebleven, maar hebben gezelschap gekregen van een brede grote nieuwe brug die, gezien de toename van het verkeer, geen overbodige luxe is geweest.

Literatuur

Gemeente Hilversum, Het ontstaan van vaarwegen in het Gooi en de geschiedenis van het Hilversums Kanaal met de schutsluis het Hemeltje en de Hilversumse haven, 1980.
Baar, Gerard, Dooie- en nieuwe wegen. Werinon 59, 2006.
Baar, Gerard, Voor- en tegenspoed. Werinon 60, 2006.

Bekijken

Sluis 't Hemeltje.
Gemaal Kortenhoefsepolder.

20. De Tweede Wereldoorlog
Bezetting en bevrijding

Nederhorst den Berg lag in het gebied van de Nieuwe Hollandse Waterlinie die het westen van Nederland moest beschermen. Op 12 mei 1940 werd de linie in werking gezet om zo te proberen de vijand tegen te houden met het gevolg dat de Horstermeer een halve meter onder water kwam te staan. Het draaiboek voor de evacuatie lag al enige tijd klaar op het gemeentehuis. De inwoners werden geëvacueerd naar dorpen in West-Friesland. Na een paar oorlogsdagen konden ze weer terug naar hun woonplaats. Het leven ging daar voor de meeste mensen aanvankelijk gewoon door.

Overmeer, met zicht op de geïnundeerde Horstermeer, mei 1945. (Collectie R. Verkaik)

Het eerste verzet

Geleidelijk veranderde er toch wel iets. De duimschroeven werden langzaam aangedraaid. Metalen voorwerpen moesten ingeleverd worden, Joden dienden zich te melden en arbeiders werden verplicht te gaan werken in Duitsland Er kwamen steeds meer nieuwe wetten en regelingen. Burgemeester Baron van Harinxma thoe Slooten en zijn ambtenaren probeerden de nadelige gevolgen voor de inwoners te beperken. Persoonsbewijzen werden vervalst, vrijstellingen gecreëerd, personen onmisbaar verklaard en onderduikers geholpen. Het gemeentehuis werd een centrum van burgerlijk verzet. Het distributiekantoor in het gebouw van de R.-K. Volksbond kon voor alle

onderduikers een distributiekaart regelen. In 1941 bracht een collecte voor de 'Winterhulp' (met de opbrengst zouden de zegeningen van het nationaal-socialisme voor iedereen zichtbaar gemaakt kunnen worden) zeer weinig op: Nederhorst den Berg had met *f* 33,29 de laagste opbrengst per hoofd van de bevolking. Uiteindelijk werd de burgemeester in 1943 ontslagen, de bezetter vertrouwde hem niet meer. De gemeenteraad was op 17 juli 1941 voor het laatst bijeen geweest. Zodoende kwam de gemeentelijke organisatie op de schouders van gemeentesecretaris Krol en de ambtenaren neer. De nieuwe NSB-burgemeester was niet veel aanwezig in Den Berg en het verzetswerk kon op de oude voet doorgaan. Overigens was er niet vaak een Duitser in het dorp te zien. Het dagelijkse leven in de gemeente ging, met enige beperkingen en aanpassingen, zijn gewone gang. Gebrek aan voedsel was er niet en de mannelijke beroepsbevolking kon aan het werk blijven.

Onderduikers en evacués

Na de Februaristaking van 1941 doken de eerste Joden in Nederhorst den Berg onder. Ze kregen een nieuw paspoort en werkten aanvankelijk gewoon in de wasserijen of bij een boer. Doordat voormalige krijgsgevangenen het bevel tot terugkeer in gevangenschap naast zich neerlegden en ook arbeiders die weigerden voor de Duitse oorlogsindustrie te gaan werken onderdoken, liep het aantal onderduikers na 1943 op tot meer dan 2000. De polders en andere afgelegen gebieden boden goede schuilplaatsen en waarschuwingssystemen zorgden voor nog meer veiligheid.
Af en toe werden de Bergers met hun neus op de feiten gedrukt. Bijvoorbeeld door het

De doorgestoken dijk van het Boezemkanaal van de Horstermeer. Op de achtergrond de brug in de Vreelandseweg en boerderij 'Rustoord', mei 1945.

Varen op de Middenweg vlak bij de Machineweg tegenover 't Jachthuis, mei 1945.

neerstorten van een RAF-vliegtuig bij het Boezemkanaal, het roven van de vier klokken uit de toren van de R.-K. kerk of het neerkomen van bommen.
Begin 1943 werd duidelijk dat de oorlog niet door de Duitsers gewonnen ging worden. De maatregelen van de bezetter volgden elkaar op en het optreden werd steeds rigoureuzer. Het zuiden van Nederland werd bevrijd, Dolle Dinsdag (5 september 1944) veroorzaakte grote onrust onder de Duitsers en hun sympathisanten en de spoorwegstaking bracht stagnatie in de aanvoer van voedsel, brandstof en materialen.
Er moesten onderduikplaatsen geregeld worden voor het stakende spoorwegpersoneel en voor de jongens en mannen die weigerden zich te melden voor de Arbeitseinsatz. Vanaf september waren er bovendien ruim 130 evacués uit Arnhem in Den Berg ondergebracht. En de winter stond voor de deur.

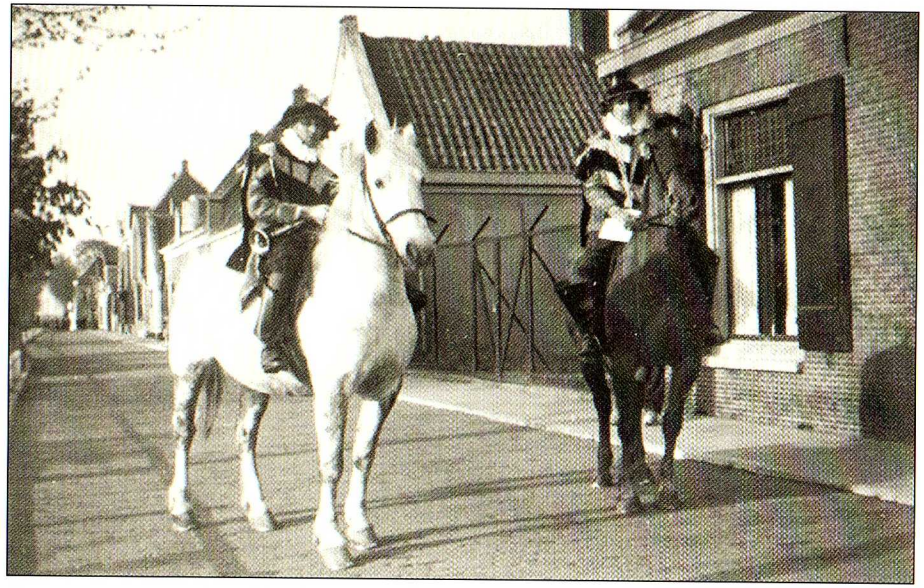
De Hongerwinter

In de tweede helft van 1944 werd de voedselvoorziening problematisch. Tot overmaat van ramp moesten de wasserijen die ondanks zeeprantsoenering en expeditieproblemen in een of andere vorm door hadden kunnen draaien, nu helemaal sluiten vanwege

onoplosbare brandstoftekorten. Meer dan 250 personeelsleden gingen met wachtgeld. De Bergers probeerden in onderlinge samenwerking de problemen het hoofd te bieden. Het verspreiden van illegale bladen vereiste de nodige inventiviteit. Een Vleescomité zorgde ervoor dat inwoners, onderduikers én evacués extra vlees kregen. Weilanden waren gescheurd om aardappels en groenten te kunnen verbouwen. Tegen het einde van de winter zorgde een centrale keuken in 'Hofstede Rundervreugd' dagelijks voor soep. Met name vrouwen en meisjes gingen op voedseltocht naar het oosten van het land. De Horstermeer bood inwoners van 't Gooi een mogelijkheid om aan wat extra voedsel te komen.
Op 28 december1944 overviel een knokploeg van het verzet het gemeentehuis. Het bevolkingsregister werd meegenomen en verborgen. Hierdoor werd het controleren van persoonsbewijzen en het oproepen van personen erg moeilijk.

Zwarte zondag

Zondag 14 januari 1945 hielden de Duitsers in de hele omgeving een razzia in een poging zoveel mogelijk mannen naar Duitsland af te voeren, zodat ze daar alsnog een bijdrage konden leveren aan de oorlogsindustrie en zo ook niet aan het verzet konden deelnemen.
Het was winter, de dobbers lagen dicht, het was mistig en ijzig koud. Veel mannen vluchtten de polders en weilanden in. Daar dachten ze veiliger te zijn. Maar de Duitsers gingen hen achterna. Drie dodelijke slachtoffers vielen op die zwarte zondag. Achteraf

Herauten kondigen de vrijheid aan op de Voorstraat.
Allegorische optocht Koninginnedag 31 augustus 1945.

bleek dat van de mannen die in hun schuilplaats gebleven waren, er geen een ontdekt was. Resultaat: 25 mannen afgevoerd. Allen kwamen, soms na grote ontberingen, behouden terug in hun dorp.

Bevrijding

De laatste maanden van de oorlog waren chaotisch. Hoewel de levering van vee en de centrale keuken goed werkten, was er voedselschaarste. Het dorp zat vol onderduikers en evacués, de Binnenlandse Strijdkrachten bereidden zich voor op de bevrijding en de Duitsers zochten mogelijkheden om hun zaak te rekken. In een laatste desperate poging tot verdediging zetten ze de Waterlinie in werking, maar dat ging ongecontroleerd en zonder kennis van zaken. In de Horstermeer kwam het water tot aan de dakgoten. De mensen moesten zichzelf maar zien te redden. Meteen na de overgave op 5 mei 1945 ging men aan de slag om de dijken te dichten en de polders droog te malen.
Na de spontane vieringen van de bevrijding en de eerste Koninginnedag op 31 augustus 1945 probeerden de Bergers de gewone gang van zaken weer zoveel mogelijk op te pakken. Jongens en mannen keerden terug uit Duitsland, onderduikers en evacués vertrokken geleidelijk en de distributie van voedsel en goederen kwam goed op gang. Burgemeester Van Harinxma thoe Slooten was begin mei weer teruggekeerd. Op 4 december 1945 kwam de noodgemeenteraad voor de eerste keer bijeen. De wederopbouw kon beginnen.

Literatuur

Deutekom, W. van, e.a., Nederhorst den Berg tijdens de oorlog 1940 - 1945, 1986.
Werinon 18, Themanummer Bezetting en bevrijding, 1995.
Klarenbeek, Monique, Er wasch eens .... de oorlog. Werinon 48, 49, 50, 2002/2003.
Krol, J, De geschiedenis van Nederhorst den Berg, Hoofdstuk XIX en XX, 1949.
Snel, Jan, e.a., Prentenboek van Nederhorst den Berg, 1981.
Baar, Jan, Furore teutonico, 14 januari 1945. Een monument voor Albertus van Bernschop. Werinon 59, 2006.
5 Mei 1945 - Zestig jaar bevrijding - 5 mei 2005. Werinon 57, 2005.

Bekijken

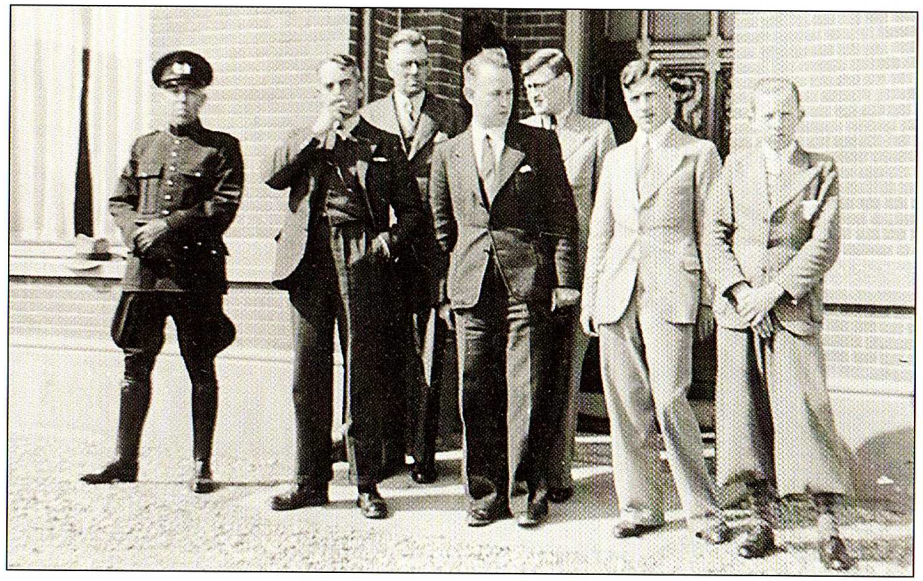
Het graf van Albertus van Benschop op het RK kerkhof aan de Dammerweg.
Het Vrijheidsmonument in de Kerkstraat aan de voet van de heuvel.
Nationaal Oorlogs- en Verzetsmuseum, Overloon.
Verzetsmuseum, Amsterdam.
Het Anne Frank Huis, Amsterdam.

21. J. Krol
Gemeentesecretaris en geschiedschrijver

Johannes Josephus Franciscus (Jan) Krol werd op 27 februari 1908 geboren te Waalwijk. Na in Den Bosch de HBS met goed gevolg te hebben doorlopen, begon hij aan zijn ambtelijke carrière. Op 24 december 1936 benoemde de gemeenteraad de heer Krol, adjunct-commies ter secretarie te Nieuwer-Amstel, tot gemeentesecretaris. Op 16 april 1937 trad hij in Nederhorst den Berg in het huwelijk met A.Th. Pennings. Het paar betrok een woning aan de Dammerweg. Tijdens de oorlog was de secretaris de constante factor op het gemeentehuis. In 1953 werd Krol benoemd tot burgemeester van Mierlo, daarna in 1966 van Gilze-Rijen. Tot aan zijn pensioen bleef hij daar. Op 15 februari 1994 overleed Jan Krol te Heemstede, Ridder in de Orde van Oranje-Nassau, Ridder in de Orde van Gregorius de Grote en Drager van het Verzetsherdenkingskruis.

Gemeentesecretaris in Nederhorst den Berg

De benoeming in Den Berg ging niet zonder slag of stoot. Inlichtingen en aanbevelingen betreffende de sollicitant waren allemaal bijzonder positief. De burgemeester van Enkhuizen noemde hem een uitstekende kracht, zijn collega van Lopik sprak van een zéér geschikte, uitermate bekwame kandidaat met veel dienstijver en die van Nieuwer-

Gemeentesecretaris Krol (midden) met de ambtenaren voor het gemeentehuis aan de Voorstraat, 1939.

Amstel prees zijn tact om met publiek om te gaan. Bij de wethoudersbesprekingen had de heer Brouwer (CHU) beloofd een R.-K.-kandidaat voor het secretarisambt te steunen om zodoende de achterstand in ambtelijke functies, waarover van r.-k. zijde meermalen geklaagd was, in te halen. Toen het erop aan kwam trok Brouwer echter die steun in. Dankzij de samenwerking van de AR en RKSP kon de heer Krol uiteindelijk toch benoemd worden per 1 februari 1937. Op de secretarie werkten, na het vertrek van secretaris Verheul, op dat moment 2 volontairs, ondersteund door een tijdelijk ambtenaar. Krol reorganiseerde direct na zijn aantreden de gemeentelijke administratie en toonde grote belangstelling voor alles wat in de gemeente omging. Al gauw zat hij in het bestuur van veel verenigingen en stichtingen, werd hij penningmeester van de R.-K. kerk en secretaris van drie polders.

Oorlog en verzet

In mei 1940 gaf Krol leiding aan de evacuatie en terugkeer van de bevolking. Direct na de bezetting kwam er een plan tot samenvoeging in de regio op de proppen, waarvoor de secretaris een uitstekend prae-advies opstelde, waarin hij Nederhorst den Berg goed naar voren bracht. De burgemeester liet met een gerust gevoel de onderhandelingen aan de pas 32-jarige secretaris over.

Na de februaristaking van 1942 vonden een aantal joden een schuilplaats in Nederhorst den Berg, zij werden voorzien van een nieuw persoonsbewijs en de nodige distributiebescheiden. Ook andere onderduikers werden geholpen. Geen

Het Vleescomité voorzag de bevolking in het laatste oorlogsjaar van een extra vleesrantsoen, J. Krol staat 2e van rechts.

enkele militair uit Nederhorst den Berg werd in krijgsgevangenschap teruggevoerd, ze vonden allemaal een onderduikgelegenheid. Nadat burgemeester Van Harinxma thoe Slooten op 4 juni 1943 door de bezetter uit zijn ambt was gezet, nam de secretaris in feite de leiding van de gemeente over. Hij speelde een grote rol in het verzet. Het gemeentehuis werd het centrum van verzetsactiviteiten. De NSB-burgemeester liet zich gelukkig maar zelden zien in Den Berg. Indien enigszins mogelijk werd gezorgd dat personen aan de Arbeidsinzet konden ontkomen. Illegale bladen werden verspreid en doorgegeven en later zelfs op het gemeentehuis gestencild. Het weghalen van het bevolkingsregister gebeurde met medeweten van de gemeentesecretaris die aangesloten was bij het LO (Landelijke organisatie voor hulp aan onderduikers), de NSF (Nationaal Steunfonds dat zorgde voor inzameling en verdeling van gelden voor onderduikers) en de BS (Binnenlandse Strijdkrachten).

Na de bevrijding

Na de bevrijding raakte Krol ook betrokken bij de HARK (Hulpactie Rode Kruis) en Stichting '40-'45. In de laatste vergadering van het na de oorlog weer in functie getreden College van B. en W. op 24 augustus 1946 bedankte de burgemeester de heren: *'We hebben een moeilijken tijd achter de rug, waarin weinig problemen konden worden opgelost i.v.m. de tijdsomstandigheden. In de twee jaren, dat spreker weg is geweest heeft de secretaris gelukkig de touwtjes in handen kunnen houden, zoodat er geen gekke dingen zijn gebeurd.'*

Toespraak van gemeentesecretaris Krol in Café Den Berg bij gelegenheid van de opening van de Spiegelweg. Achter de tafel met ambtsketen burgemeester Baron van Harinxma thoe Slooten, 1949. (Atlas RANH).

De ambtswoning Dammerweg 9, architect J. Briedé, anno 2009.

De volgende jaren vergden de afhandeling van oorlogsschade, de aanleg van de Spiegelweg, de wederopbouw en vooral de grote woningnood veel aandacht van het gemeentebestuur. B. en W. hadden alle bevoegdheden betreffende woningtoewijzing aan zich getrokken. De uitvoering van de besluiten bezorgde de secretaris veel werk.
Op 14 september 1948 kon de familie Krol de nieuwe, fraaie ambtswoning aan de Dammerweg betrekken. Het 12½ jarig ambtsjubileum werd op 12 juli 1949 gevierd in een openbare raadsvergadering. Vertegenwoordigers van de vele verenigingen, commissies en stichtingen waarvan de secretaris bestuurslid was, waren aanwezig. Van alle kanten werd hem lof toegezwaaid, een unanieme waardering viel hem ten deel. Het was overduidelijk dat zijn werk door alle lagen van de bevolking gewaardeerd werd. De laatste jaren in Den Berg zette Krol zich ook in voor de VVV en de demping van de Reevaart.

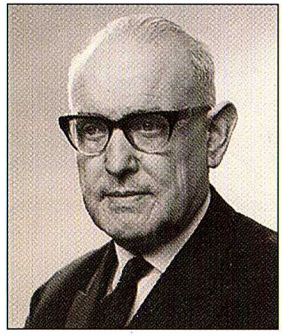
'De geschiedenis van Nederhorst den Berg'

In zijn vrije tijd werkte de heer Krol aan het boek 'De geschiedenis van Nederhorst den Berg'. Het werd het eerste geschiedenisboek over het dorp aan Vecht en Reevaart. Jarenlang zou het het enige werk over de geschiedenis van de gemeente blijven. Nog steeds is het onmisbaar voor iedereen die zich wil verdiepen in de historie van dorp en

gemeente. Veel hoofdstukken zijn samengesteld uit eerdere publicaties en archiefstukken. Het is wel jammer dat niet altijd duidelijk is, waar de gegevens vandaan gehaald zijn. Zo wordt bijvoorbeeld niet vermeld dat het hoofdstuk 'Petersburg contra Nederhorst' is geschreven door C. de Bree, hoofdonderwijzer van de School met den Bijbel aan de Dammerweg. Het artikel was eerder verschenen in het Jaarboekje van het Oudheidkundig Genootschap 'Niftarlake', in 1928.
In februari 1949 was het werk gereed. De verkoop van de 700 exemplaren verliep vlot. De herdruk verscheen in december 1974. Binnen een week was de oplage uitverkocht.

Naar Mierlo

Al voor de oorlog gaf de heer Krol cursussen in gemeenteadministratie en hield hij lezingen over actuele gemeenteproblemen. In 1942 nam hij het initiatief tot regelmatige bijeenkomsten van de gemeentesecretarissen uit de omgeving. Tot 1953 regelde hij de zaken voor dit secretarissenoverleg. Gedurende zijn verblijf in Den Berg solliciteerde de secretaris af en toe naar ambten elders. In het begin reageerde hij nogal eens op advertenties, waarin een gemeentesecretaris gevraagd werd. Later solliciteerde hij ook naar het burgemeestersambt. De burgemeester gaf altijd zeer goede referenties, zo lovend vaak dat het soms lijkt, alsof hij zijn secretaris kwijt wilde.
Op 16 september1953 werd de Bergse secretaris-ontvanger benoemd tot burgemeester van Mierlo (N-B). Daar viel hem een feestelijk intrede ten deel. Bij de feestelijkheden waren burgemeester Van Harinxma thoe Slooten en pastoor Rutten aanwezig. De pastoor schreef over deze dag als een *'zwarte dag voor Den Berg, een blijde dag voor Mierlo.'*

Literatuur

Krol, J, De geschiedenis van Nederhorst den Berg, 1949.
Deutekom, Willy van, e.a., Nederhorst den Berg tijdens de oorlog 1940 - 1945, 1986.

22. Samenvoeging
Nederhorst den Berg, daar komt géén einde aan

Eeuwenlang vormde Nederhorst den Berg samen met Overmeer en Hinderdam een bestuurlijke eenheid. De grenzen zijn in de loop der tijden nauwelijks gewijzigd. Het verlies van De Nes, na een 'diplomatieke twist' in 1827 bij Koninklijk Besluit aan Vreeland toegewezen, was het gevolg van een ambtelijke vergissing. Ingrijpend was wel de droogmaking van het Horstermeer, waardoor er binnen de gemeentegrenzen veel meer land beschikbaar kwam. Recent, in 1989, kreeg Nederhorst den Berg een strook land langs het Hilversums Kanaal van de gemeente Loenen erbij, zodat het kanaal met berm, weg en sloot geheel binnen één gemeente kwam te liggen.

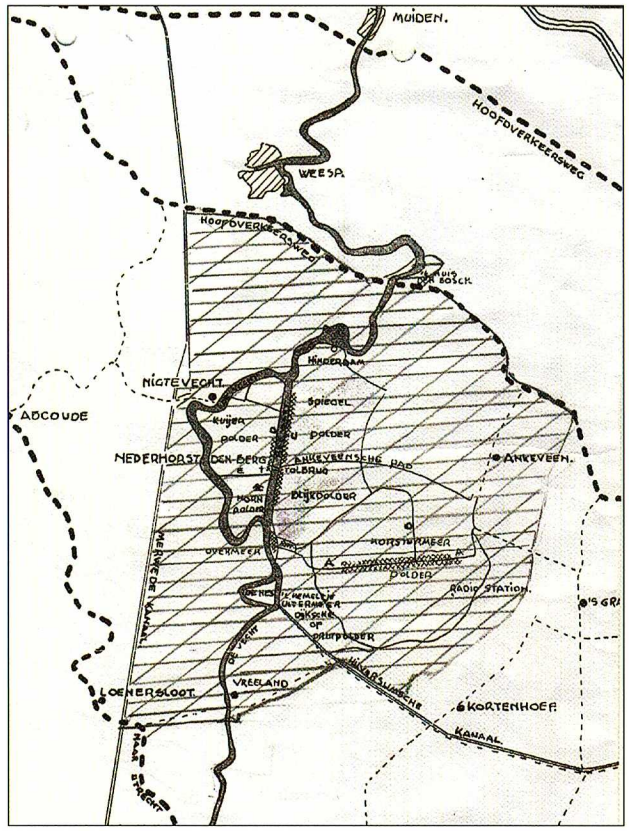
Voor het gemeentehuis aan de Voorstraat bij de brug, bij gelegenheid van Koninginnedag op 31 augustus.

Eerste samenvoeging 1811-1817

Door een besluit van Keizer Napoleon werd Nederhorst den Berg in 1811 met Ankeveen en Nigtevecht samengevoegd tot één gemeente van 1500 inwoners, genaamd Nederhorst den Berg. De gemeente viel onder het Arrondissement Amsterdam in het Departement van de Zuiderzee. Op verzoek van ingezetenen en eigenaren der lusthoven werd dit besluit per 1 januari 1818 weer ingetrokken. Wel gingen Nederhorst den Berg en Ankeveen over van de provincie Utrecht naar Noord-Holland, Nigtevecht bleef bij Utrecht. Vreemd genoeg drong deze wijziging pas een jaar of drie later door in Den Berg.

Allerlei samenvoegingsplannen

In de jaren vóór 1830 ondernam het provinciaal bestuur pogingen kleine gemeenten samen te voegen. Nederhorst den Berg bleef buiten deze plannen, omdat het in die jaren met zo'n 800 inwoners niet beschouwd werd als een kleine gemeente.
In 1849 wilde de regering grote plattelandsgemeenten vormen. In dit 'Grietenijenplan' zou Nederhorst den Berg samengevoegd worden met Weesperkarspel, Muiden, Diemen, Watergraafsmeer en Ouder-Amstel. In een latere versie viel Ouder-Amstel af en werd Ankeveen bij de combinatie betrokken. Door het aftreden van de minister bleef dit ambitieuze plan onuitgevoerd. Bij verdere provinciale plannen tot herindeling in 1852/1861 werd Nederhorst den Berg niet betrokken. Uit de plannen blijkt wel, dat Nederhorst den Berg nogal gericht was op gebied aan de overzijde van de Vecht, met name Amstelland. Zo werd bijvoorbeeld bij de oprichting van dekenaten in het bisdom Haarlem de parochie van Nederhorst den Berg in 1853 ingedeeld bij het dekenaat Ouderkerk aan de Amstel. Na de drooglegging van het Horstermeer (in 1882) en de aanleg van de Nieuweweg door die polder veranderde dit geleidelijk.
Na de Eerste Wereldoorlog werden er weer allerlei plannen ontwikkeld, nu niet zo zeer vanwege het streven tot opheffing van kleine gemeenten, maar meer voortkomend uit noodlijdendheid. Zo kaartte de gemeenteraad van Kortenhoef een samenvoeging met 's-Graveland aan. Deze gemeente voelde er echter niets voor de problemen van de buurgemeente op te lossen. Een tweede poging in 1928 mislukte ook.

Grenzen van de nieuwe gemeente Nederhorst den Berg n.a.v. Prae-advies Gemeente Nederhorst den Berg (1940). Aanvulling 1946: Samenvoeging Nederhorst den Berg, Nigtevecht, Vreeland, Ankeveen en Weesperkarspel (ged.). (Arcering J. B.).

Samenvoeging in oorlogstijd

In 1940 kreeg de Secretaris-Generaal van het Ministerie van Binnenlandse Zaken uitgebreide bevoegdheden van de Rijkscommissaris aangaande samenvoeging van gemeenten. Met Ankeveen, Kortenhoef en 's-Graveland zou Nederhorst den Berg een nieuwe gemeente moeten vormen. B. en W. boden de gemeenteraad op 9 november 1940 een prae-advies aan, opgesteld door secretaris Krol. Hij voegde een nieuwe variant toe: Nederhorst den Berg, Vreeland, Nigtevecht, Ankeveen (ged.) en Weesperkarspel (ged.). De gemeenten uitten allerlei bezwaren: Nederhorst den Berg stelde dat karakter en geaardheid van de bevolking van deze Vechtgemeente aanmerkelijk verschilden met die van de Randgooigemeenten. Er is praktisch geen openbaar vervoer, de bebouwing sluit totaal niet aan én er zal geen sprake zijn van bezuinigingen, want er zullen bekwame secretarie-ambtenaren aangesteld moeten worden met hogere wedden. De andere drie gemeenten zagen Nederhorst den Berg niet zo zitten. *'Het denken hieraan doet ons huiveren'*, vond 's-Graveland, de *'verre'* Vechtgemeente kan een *'bedreiging voor de buitens'* zijn. Ankeveen wilde eigenlijk alleen maar samen met Hollands-Ankeveen (gemeente Weesperkarspel) en Kortenhoef vond Nederhorst den Berg te veel in een uithoek liggen. Vreeland en Nigtevecht hielden de boot totaal af. Gedeputeerde Staten van Noord-Holland zagen de noodzaak van het plan ook niet in en alzo verdween het in de bureauladen.
Na de oorlog komen de voorstellen wel weer even aan de orde. De gemeenteraad keurt in 1946 de eigen variant met Vreeland en Nigtevecht goed, met dien verstande, dat het Merwedekanaal als grens kan dienen. Ook komt een brugverbinding ter sprake.

Het versierde gemeentehuis bij gelegenheid van de manifestatie 'Nederhorst den Berg, daar komt géén einde aan', 1 september 2001.

Uiteindelijk vindt men dat Nederhorst den Berg en Nigtevecht samengevoegd kunnen worden tot een Noordhollandse gemeente van 2900 inwoners. Ook hier komt niets van, maar in 1968 komt deze variant weer uitgebreid ter tafel. In 1971 verschijnt een ontwerpregeling en wordt er een hoorzitting voor de bevolking gehouden. Na ampele besprekingen gaat de gemeenteraad van Nederhorst den Berg akkoord met het voorstel. In 1973 wordt de discussie nog eens overgedaan, echter zonder gevolgen. In 1989 wordt Nigtevecht dan bij de gemeente Loenen gevoegd.
Ondertussen waren de gemeenten 's-Graveland, Ankeveen en Kortenhoef mét Hollands-Ankeveen (gemeente Weesperkarspel) in 1966 samengevoegd onder de naam 's-Graveland.

Eindbestemming Wijdemeren

In 1986 reageert de raad op de provinciale adviescommissie, dat deze wel uitzonderlijk gemakkelijk en lichtvaardig tot de conclusie komt dat het minimumtakenpakket niet naar behoren uitgevoerd kan worden. Nederhorst den Berg kan beschouwd worden als een levenskrachtige gemeente met een behoorlijk voorzieningenpeil en een gezonde geldelijke structuur. Bij herindeling wordt vermindering van het voorzieningenniveau gevreesd en tevens is men bang dat *'de thans grote betrokkenheid van de burgers'* zal verminderen en het *'in strijd is met het streven de burgers bij het bestuur te betrekken.'* De gemeenteraad besluit zich met alle kracht te verzetten.

De gestreken vlag van Nederhorst den Berg wordt weggedragen en naar het gemeentehuis van Wijdemeren, Huize Westerveld in 's-Graveland, gebracht. Burgemeester Goudberg geeft het startschot. (foto J. Baar)

Begin 1995 komen er weer plannen ter tafel. Het begrip 'Gooistad' valt veelvuldig, maar vindt weinig weerklank. Vele varianten vliegen over de bestuurstafels. De gemeente brengt een uitgebreid rapport uit: 'Bestuurlijke indeling van Nederland in Bergs perspectief', waarin wordt gesteld dat een zelfstandig Nederhorst den Berg voorop staat, hoewel die zelfstandigheid op termijn problemen kan geven. Na een mislukte voorlichtingsavond gaat de gemeenteraad toch verder. Op verzoek van Loosdrecht en 's-Graveland zal een onderzoek naar herindeling ingesteld worden. De twee gemeenten zoeken steun bij Nederhorst den Berg om zo inlijving bij Hilversum te voorkomen. De Vechtstreekgemeenten Weesp en Muiden zien niets in verkennende besprekingen met Nederhorst den Berg.
Uiteindelijk krijgen de inwoners op 19 maart 1997 toch nog gelegenheid hun zegje te doen, maar een inspraakavond of hoorzitting mag het niet heten, het is niet meer dan een peilavond. Het resultaat is dat, als er noodgedwongen toch iets moet gebeuren, de NLG-optie de voorkeur heeft.
In 1999 besluit de gemeenteraad de gemeenteNederhorst den Berg op te heffen en met 's-Graveland en Loosdrecht een nieuwe gemeente te vormen. Noch van verzet noch van vreugde is iets te merken. Op 1 september 2001 nemen de Bergers met een grote manifestatie afscheid van een zelfstandig Nederhorst den Berg. Officieel besluit de gemeenteraad tot opheffing in de laatste vergadering van 13 december 2001. Op Oudejaarsdag van 2001 strijkt burgemeester Jan Goudberg de gemeentevlag voor het gemeentehuis aan de Voorstraat.
Nederhorst den Berg moet per 1 januari 2002 verder in Wijdemeren.

Literatuur

Krol, J., De geschiedenis van Nederhorst den Berg. Arnhem, 1949.
Baar, Jan, Nederhorst den Berg zelfstandig, 1 en 2. Werinon, 1997.
Gemeente Nederhorst den Berg, Prae-advies betreffende samenvoeging van de gemeenten. Nederhorst den Berg, 1940, 1946.
Gemeente Nederhorst den Berg, Bestuurlijke indeling van Nederland in Bergs perspectief. Nederhorst den Berg, 1996.

Website

www.historischekring.nl
www.wijdemeren.nl

Bekijken

Fietstocht. Fiets de kantjes eraf. Rond de grenzen van Nederhorst den Berg.

